

HOLMI

X. évfolyam 6. szám

1998. június

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- A Holmi* körkérdése • 759
Császár István válasza • 759
Rába György válasza • 762
Tandori Dezső válasza • 765
Márton László válasza • 768
- Lázáry René Sándor:* Tuniszi elégia • 769
Taorminai töredék • 770
Sorella-villanella • 770
Madrigál Sorellának • 771
- Kovács András Ferenc:* cabaret europayen:
kuplé a schengeni zengerájbul • 772
- Kálnay Adél:* Kép a falon • 773
Horkai Vass Éva: Gáborral a falon • 791
Vasadi Péter: Fényformák • 794
Indulás után • 795
Halasi Zoltán: A lift monológja • 796
A harcművész • 797
- Magyar László András:* A repülő dervis • 798
Gy. Szabó András: Etervit • 804
Kántor Lajos: Titok és tartozás (Szabédi Lászlóról,
1998-ban) • 810
Gutai Magda: Tapasztalat • 814
Patt • 815
Norman Károly: Szempontok, fődémfeltöltéshez • 816
Solymosi Bálint: Vakrepülés • 821
Horváth Elemér: csipkebokor • 835
sion • 835
válasz Weöres Sándornak • 836
- Márkus György:* Walter Benjamin, avagy az áru mint
fantazmagória (II) (*Farkas János László fordítása*) • 837
Gömöri György: Emlékszem az ujjaidra • 850

- Ted Hughes:* A Sors keze • 853
Eltisley Avenue 55 • 854
Az első pillantás (*Gömöri György fordításai*) • 856
Angol badar versek
- John Davies of Hereford:* A szerző, aki módfelett rajong e házias ételekért, úgymint: madártej, túrós palacsinta, tökös-mákos lepényke (nevesetek, jónépek), s nem veti meg a dohányt sem, annak a finom és erényes hölgynek, kit úrnőjének nevez, az alábbi költeményt szerezte • 857
- Thomas Lisle:* A líra hatalma • 858
Edward Lear: Aki Lear urat ismeri, boldog • 858
- Arthur St. John Adcock:* Más tollával (*Varró Dániel fordításai*) • 859

FIGYELŐ

- Szilágyi János György:* Kerényi-év, 1997 • 861
Angyalosi Gergely: Egy regényforma hattyúdala (Závada Pál: Jadviga párnája) • 869
- Nagy András:* Egy szerző keres hat szerepet (Gábor Miklós: Egy csinos zseni; Sánta szabadság) • 874
- Vörös István:* Lasszómondát, skalpvers, szóindián (Tóth Krisztina: Az árnyékember) • 882
- Gács Anna:* (N)e(u)rotika (Barnás Ferenc: Az élőködő) • 885
- Balogh Piroska:* Kincskeresés hangyanyomon (Szász Miklós György: Az Ezüst Macska) • 888
- Dalos Anna:* Elsüllyedt kultúrák művészete (Sári József szerzői lemezéről) • 892
- A Holmi* postájából: (Kulcsár-Szabó Zoltán és Bán Zoltán András levele) • 894

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 750, egy évre 1500 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI KÖRKÉRDÉSE

Kedves Barátunk,

nyolcvan esztendővel ezelőtt a *Szózat* költőjéről szólva Babits Mihály annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy „nem a föld a haza”, de „*lelkünk földje és otthona – nyelvünk, gondolataink és emlékeink... hogyha a nemzetet így értjük, nem politikának, hanem műveltségnek*”. Éppen ezért folyton visszatérő, gyötrő gondja volt „*a magyar lélek sivatag gyökértelensége, furcsa ingatagsága*”, amelynek ősszerinte „*nemcsak tünete: részben talán oka is az a példátlan közöny, amivel múltjának értékeit elejti, s mindjobban elejti, ahelyett, hogy mindjobban asszimilálni, köztudatba vinni törekedne*”. De nem csak Babits érezte így: Egry József például feljegyezte a naplójába, hogy „*egy nemzetnél nemcsak az a fontos, hogy vannak-e értékei, hanem az is, hogy vannak-e értékeinek megbecsülői*”.

Ez a gond ma is időszerű. S ezért bocsátjuk újtára körkérdésünket: a kortárs magyar irodalom klasszikusai közül Nagy Lajos, Tersánszky Józsi Jenő, Füst Milán, Kassák Lajos, Déry Tibor, Tamási Áron, Németh László, Illyés Gyula, Vas István, Ottlik Géza, Jékely Zoltán, Weöres Sándor, Mándy Iván, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Nagy László műve *ma* eleven, vitákra ingerlő örökség-e vagy holt irodalomtörténeti érték? Íróársainkat arra kérjük, hogy teljes nyíltsággal és szubjektivitással írják meg szerkesztőségünknek három-négy oldalon (a terjedelem persze nem kötött), hogy megítélésük és tapasztalatuk szerint ki az a felsoroltak közül, akinek az életműve 1998-ban is *jelen van* és hatást gyakorol szellemi életünkben, s kinek a munkásságát fedi a feledés futó pora. Továbbá hogy ki hiányzik, véleményük szerint, ebből a névsorból? Természetesen akinek csak egyetlen vagy néhány írónk mai utóéletéről, illetőleg tetszhaláláról van mondanivalója, az is válaszoljon, mert az ő válasza is közérdeklődésre tarthat számot. S kérjük, fejtse ki azt is, hogy a szóban forgó írók munkásságához való mai szellemi viszonyban milyen okok játszhatnak közre. – A körkérdésünkre beérkező válaszokat abban a reményben közöljük lapunkban, hogy ezáltal is hasznos eszmecsere és vita kereteit teremtik meg.

Budapest, 1998. március 3.

Domokos Máttyás

Réz Pál

Ma nálunk a nemzetet kizárólag *politikának* és *üzletnek* nézik, nem pedig *műveltségnek*: ügyeink állítólagos képviselői és intézői, akik – emlékezhetünk – a nyolcvanas évek végén és kilencvenes évek elején úton-útfélen idézték nemzeti nagyjainkat: politikusokat, tudósokat, költőket, még a kortársakat is (!). De hamar elkopott az ehhez használható szegényes agyi étkészletük.

A kultúra a *jelenben* nem gyakorolható a reá vágyóknak, ezért elérhetetlen – „nincs hozzá pénz” – a közoktatástól a művészetekig; egy olyan országban nincs, ahol pillanatok alatt épülnek pompás küllemű bankok, székházak, bevásárlócentrumok és egyéb kéjpaloták, de a Nemzet Színházát még közadakozásból sem hozhatták létre a

nemzet mai napszámosai, és előre megjósolhatom, a tetőhöz sem érnek majdan az ácsok, amikor végzetesen „kimerül a rendelkezésre álló keret”. Legfeljebb szétrohad az is, mint a műemlékeink...

Hát ennyit általánosságban, elvontan, ami ugyebár úgy pásszol nekem, mint tehénnel a gatya, le is vetem gyorsan; csak azért kellett bevezetőül, hogy jól felförgessem magam, ugyanis enélkül egyetlen mondatot sincs kedvem leírni; én némely eszement *mű*-ítész szerint „anekdotizálok” – bár azt sem tudom, mit értenek ezen, mert, kérem, én egyszerűen csak mesélek, mesélgetek, természetesen nem minden kajánság nélkül, mint az igazi mesemondók; tudjátok, gyerekek: én vagyok a *lupus in fabula* – a farkas, aki ott settenkedik a mindenkori *ők* kertje körül, ráadásul, ha nem is báránybőrbe bújva – ezt a műfajt meghagyom nekik –, bohócsipkában; ezt a tréfát még a közelmúlt társulatának vagy csordájának idején kellett kitalálnom, hogy megtűrjenek, így aztán ha nem ajnároztak is, de nem vágtak agyon.

Kezdjük ott, hogy gyerekkorom óta *szenvédélyes* olvasó vagyok. Nekem a körkérdésben felsoroltak legtöbbje nem csupán kor-, hanem lelki társam lett, volt és ma is az; nevelőim, tanítóim. *Kamaszkodásom* idején Rákosi pajtás volt gyarmatunk ügyeletes helytartója, ekkor a névsorban szereplők legtöbbje a „külső sötétségbe” száműzöttként tengette életét, a nevük sem létezett, és ez különösen vonzóvá és szeretetté tette őket szívemnek és elmémnek. Javíthatatlan kedvelője vagyok minden tiltott gyümölcsnek, ezenkívül örökösen felfüggesztett, olykor végrehajtott ítélettel sújtott tiltott határátlépéssel kísérletező és meggyőződéses hitetlen, így aztán Szomorótól Sinka Istvánig összeolvastam mindent. Nem kommunista környezetben éltem, és baráti magánkönyvtárak segítségével, az antikváriumokban és a Parlament könyvtárában dúskáltam égi javakban. Az iskolai tanulmányaimat nemcsak hanyagoltam, hanem *egyenesen* kerültem; ennek köszönhetem káprázatos irodalmi (és egyéb) műveltségemet. Mert elolvastam én azért J. V. Dzsugasvili, alias Koba, alias Sztálin TANULMÁNYOK A MATEMATIKÁRÓL című vékonyka, de nagyon szórakoztató művét is. Például...

Két nappal azután, hogy megkaptam a *Holmi* örömmel fogadott körkérdését (idesztova tíz éve ez az első írásom, amit leadok; úgy látszik, én mindig besorolhatatlan, öntörvényű, vagabund, részeges, bujakóros parázna mittudoménmicsoda – ja igen, ráadásul hányavetin „anekdotizáló” –, most, feltehetően aggkori elmeegyenségem következtében, úgyszólván fél lábbal a matrácsírban [ejtsd, politikusom: „matrá-csír” – óind Tao kifejezés, amellyel H. Heine német-zsidó költő párizsi meditatív kéjhancúrját jelölték], tehát most kezdek megrendelésre írni...), nem vesztettem el a fonalat, csak egy pillanatra odadobtam a pamutgombolyagot a cicáknak, hadd játszadozzanak vele... Szóval két nappal azután... megmutattam a levelet a negyvenegy éves István fiamnak, aki legfőbb irodalmi tanácsadóm, ha a legújabb termékekről érdeklődöm, ugyanis örökölte atyja mániático-lexikofágiáját, azt mondja a gyermek merengve – Nagy Lajos... nem olvastam tőle semmit... – Mondom neki, hogy: – Ez jegyez: vakságot; Kirschner szerint: múltad a semmi kútjába hullik, mint a malomkő; Rádus M. szerint: öregasszonyt fogsz talicskán tolni. Erre ő továbbmélázva: – Azt hittem, valami kommunista pártíró... A többit persze hogy ismerem...

Röviden csácsogtam néki Nagy Lajosról, hörgő szelidség mögé rejtett gúnyolódás nélkül, mert tudtam, hogy nem ő tehet róla... Említettem neki a két önéletrajzi regényt: A MENEKÜLŐ EMBER-t és A LÁZADÓ EMBER-t. Biztosan el fogja olvasni, először az egyiket, aztán a másikat, aztán ráharap, és sorra megveszi a többit. Mostanában csövesektől vásárol a bolhapiacon az ötvenes-hatvanas években kiadott remekműve-

ket, amikre az antikváriumok rá sem néznek. Legutóbb kaján mosollyal *átnyújtotta* Broncs-Brujevics EMLÉKEIM LENINRŐL című szép, barna műbőr kötéses könyvét, aranybetűvel a címlapon. – *Neked* vettem ajándékba negyven forintér'... – Pár szóban elmondtam, hogy a szerző a cári hadsereg hírszerző főnöke volt, az októberi forradalom idején és utána Lenin után a második ember a Népbiztosok Tanácsában, később a Vörös Hadsereg tábornoka, hogy olvastam a nálunk is megjelent emlékiratait, ez a valószínűleg kiváló spion beszerző és bármilyen cél érdekében gátlástalan gazember. Lenin nem választhatott volna jobban... Satóbbi. István már megtartotta volna az ajándékot. De hát ily módon megköszöntem neki azt. Úgyis visszakapja tőlem... Érdekes módon *bibliofágiám* (ez a helyes kifejezés) mellett teljesen idegen tőlem a bibliofília... De ez is más tema legyen... Majd elmondom. Alkalomadtán.

Nagy Lajos... A nálam fiatalabbakhoz szólok, mert a hozzám hasonló korúak bologatnak helyeslőn, hogy helyettük is csevegek, vagy undorodva vicsorognak, mert olyan állatok maradtak, kikupálódott állatkák, amilyenek születtek. ...Amikor a három fiam valamelyikének, esetleg egyszerre kettőnek mesélgetek, olyan áhitattal figyelnek, mintha a segesvári csatáról regélnék: – És akkor Bem tábornok nékem, a segédtisztjének sich erzünnend hátraszólt: te csak arra a Petrovitsra pass auf! Nur auf Petrovits...! Du junges Arschloch, wie dieser böse Kerl... – pedig csak arról mesélek, hogyan néztem az országútszéli árokból, amint az ideiglenes szovjet repülőtéren a felszállni sem tudó ruszki gépeket a német Messerschmittek géppuskázták... Óriási narancsszín lángbuborékok... Szélesvásznon, egyenes adásban, mint a tévében... Fiaim ilyenkor Istent látnak bennem... Onnan tudom, hogy olykor packáznak velem, akár az Őszövetségi Úrral az ő választott népe. Ki így, ki úgy: István kedélyesen élcelődik, Andris következetes ökörlogikájával az adatokra kíváncsi, Petya, a legfiatalabb, a benne túltengő érzelmektől féktelen szemét; neki erre is van képzelőereje, ezért fél az élettől, vágyaiban mindig csalódik, mert azokat lerombolják, felgyújtják, vagy csak úgy kifolynak összetartott tenyérben őrzött vízként, ezért gyorsan arcába vágja annak, aki még öntene. Én viszont úgy viselkedem, mint az Úr. Szeszélyesen lesöpöröm őket a földről, tűzesővel, lángtengerrel borítom őket, özönvizet árasztok; mint Ábrahámotól Izsákot: szeretteiket kívánom „tanúbizonyásául”, pókerjátszmára tétként rakom őket, mint Jeremiást a Sátánnal váltott játszmában. – Naná, hogy nyerek. Kegyetlen mókamester vagyok, mert én vagyok az Úr, a te istened, és ne legyenek neked más isteneid, ne imádj és ne tisztelj más isteneket rajtam kívül... Satóbbi.

Íme, ide torkollik az „anekdotizmus”. Öncélú családi krónika lesz belőle...

Lányok, fiúk! Ugye tudjátok, hogy valóban létező fiaimat csak három utánam következő nemzedék jelképeként használom?... Ha nem, akkor esélyetek van arra, hogy irodalomtízeszek vagy politikusok, milliárdos maffiózók legyetek. Ez se semmi...

Ha értettétek szavaimat, akkor jöhet Nagy Lajos.

„Törvénytelen” gyerek volt – nem ismerte az apját. Ti ismeritek?

Tatórok, törökök, jöttment zsoldosok dugták meg anyáitokat, besenyők, kunok, cigányok, zsidók, németek, ruszkiak. Ilyen volt Nagy Lajos egy olyan világba születve, amelyben csak úr volt és paraszt. Ő nem lehetett egyik sem. Már olyannak lett, mint ti itt, most. Polgár sem lehetett, mert polgár, állampolgár nem létezett. Mint ma... A törvénytelen gyerek tehát itt Pesten mi lehetett más, mint író. Afféle lump fráter... Olvassátok Krúdyt is... Lehetett még birkózó, tenorista. Író akkoriban még rendhagyó voltában is csak az lehetett, aki más aligha lehetett. De hát egy ilyen sefajta ember még íróként is csak akkor kell, ha szólítják (legalább egy körkérdéssel), de hát a felvi-

lágosult *Nyugat*nak minek, hiszen Osvát (nagy név!) szerint a társadalom arcába köpni nem művészet. Jöjjön a *Népszava*... Önéletrajzában panaszolja Nagy Lajos, hogy a novelláért feleannyit fizetnek, mint a ma már okkal ismeretlen Csizmadia Sándornak. Miért? Szüntelenül ezt keresem most. Na, egyelőre mindegy.

Itt van a Tanácsköztársaság, a proletárdiktatúra, a szabadság! Ezt volt alkalmunk megismerni... Tegnap is, ma is; lesz alkalmunk holnap is? Lesz. Egy nemzet társadalmá ugyanúgy *nem képes* megváltozni, mint a társadalmat alkotó ember; más maszkot ragaszt, más jelmezt ölt, de csak azért, hogy megmaradhasson önmagának. Az elmebeteg a szakorvosok szerint disszimulál, „normálisnak” tettei magát, hogy maradhasson a neki megfelelő állapotában; a hétszilvafás, bocskoros nemes arisztokratát mímel. A dicsőséges Tanácsköztársaságnak kell Gábor Andor, a vidám kuplészerző, de nem kell Kassák vagy N. L. A fehérterror sumákoló Horthy-birodalma (?) mit kezdhetett volna az innen fanyalgó, onnan undorodó Nagy Lajossal? Azzal, aki holmi kávéházi kirakatüvegen keresztül bámulja, hogyan zabál a gazdag ember; bámulja, és közben szinte jóllakik. Ez már elviselhetetlen: én felfalok mindent, és ő lakik jól; zavarjátok el azt az éhenkórászt! Én csak habzsolni akarok, de ő lakik jól a pénzemen.

Ez a Nagy Lajos, a fene egye meg őtet – már elnézést, de kikívánkozik belőlem a szó –, ez miért lát ott is, ahol nem kell odanéznie. (NB.: Akkoriban még nem volt olyan furfingos az uralom, mint manapság: „Nézd, te hülye kisnyugdíjas, hát látod: koldusok ülnek itt minden utcasarkon, »hajléktalannak« becézett csövesek a szeméttartályból étkeznek, hát fogd be a pofád; ne menj az utcára, mert hetven forintodért lefűjnek, megölnék; menetelj a sír felé, és dögölj meg!...”)

Harmincas évek:

József Attila helyett Illyés Gyula megy ki a Szovjetunióba. Hiszen köztudomású, hogy József Attila fasisztoid beállítottságú. N. L. nem „másként” gondolkodó, csak unott „kávéházi író” – ez nem sok vizet fog zavarni. Kimegy, birkózik az Aurora cirkáló díszpinty matrózával, csak úgy, brahiból, legyőzi. Útinaplót írnak mindketten. U. Gy. pukedlizik, és elmondja illedelmesen, hogy: „Itt minten natyon szép, meg fatyok életetve”, jókat írt, de politikus elme volt. – Nagy Lajos is megírta emlékeit, amelyekben koszosak az utcák, a kávéházak, toprongyosak az emberek... Kodolányi újságjában le kellett állítani a közlést... – Klassz, mi? – kérdezte volna egy börtöntársam. Egy igazi arisztokrata. Ültem én mindenfélékkel. Na de erről is majd máskor... Hosszú lesz még nekem az élet...

Császár István

Nem értékmérő, hogy a mából nézve egy író jelen van-e! Annak idején Babbitstól Németh Lászlóig magasztalták, a *Nyugat* nagy költőivel együtt emlegették Gellért Oskárt, és mára sem tábora, sem olvasója. Viszont halála után Csáth Géza egyáltalán „nem volt jelen”, aztán épp az elmúlt húsz-harminc esztendőben érdekessége kiválgosodott, írói becsülete folyamatosan öregbedik. Bármit állitsunk most, holnapra érvénytelenné válhat. Az ízlés változik, egyes írók maguk is megelőzik korukat, de leginkább a kortársak tudata marad a legjobbak művészete mögött. Egyébként is a nagy tehetségek gyakran az irodalmi divatok partvonalán túl fejlődnek.

A XX. század végére elväsott mind a kritikusok, mind az olvasók foga. Csak a fűszerek ingerlik étvágyukat. Nagy Lajost, a *grisaille*-nak ezt a kitűnő, szürkére szürkével

festő mesterét nem böngészik manapság, nem is emlegetik. Pedig keményen megmunkált naturalizmusa múlhatatlan remekként rajzolta meg a hétköznapi tragédiát az EGY DÉLUTÁN A GRÜN-IRODÁBAN lapjain, mint a meghökkentő fordulatokon át zajló történelmet a KOPASZOK ÉS HAJASOK VILÁGHARCÁ-ban: ez utóbbi örök lecke az olyan társadalomnak, mely a földrajzi hosszúság és szélesség e fokán a politikai mikrik több felvonását élte át. „*Nem jó a haragos megvert körül settenkedni, hamar kaphat ő is a nyaka közé, az ember tovább szokta adni, amit ő maga kapott, a gyengébbeknek.*” A TANYAI TÖRTÉNET-ből idézett mondat azt bizonyítja, Nagy Lajos nemcsak gondos fényképezője a világnak, hanem az emberi természet ismerője is. Ha azt mondom, a FARKAS ÉS BÁRÁNY a Phaedrus-mesének találoán korszerűsített példabeszéde, AZ EGYIPTOMI ÍRÓDEÁK, ez a Galilei-estet a hiteles diszletek ellenére minden autokrata társadalom szatirája, akkor nyugodtan állítható, hogy Nagy Lajos naturalizmusa nem szemléletforma, hanem kelléktár, és ha az irodalom elfásult kéjencei mégsem érzékenyek rá, akkor a realista felületnél megragadt szellemi neveltetésünk egyik hazai gyengeségére kell utalnom. Egy régtől elavult oktatási rendszer következtében a könyvek honi befogadónak nincs filozófiai fogékonyságuk, nem eszmélnek a tapasztalatba foglalt át-fogóbb jelentésre.

Nagy Lajos negatív utóélete az irodalmi feledés egy másik rugójára is példa. Az emberek nem a műveket olvassák, hanem a szerzőket. Akinek megteremtik a mítoszát, vagy ő maga vállalkozik mutatványos szerepjátszásra, annak a táborának már mindegy, mestermunkáját olvassa-e vagy fércművét. Kosztolányi Ady-bírálatából is Babits egy nézettel értett egyet: az irodalmi bálványimádás kárhoztatásával. Nagy Lajos remeteéletet élt, kedves időtöltése a sakk volt, amely, lévén néma játék, a társas élet kizárására alkalmas, így a barátok, hívek visszhangzó kara sem tömörülhetett köré. Nem kevésbé igaz, hogy érdes természetének sem támadtak rajongói. Ünnepelet írók haláluk után mennyországukból törvényszerűen kerülnek a purgatóriumba, melynek magyar neve tudvalevően tisztító tűz, ám Nagy Lajos sosem élvezte az irodalmi élet mennyországát.

Kassák utóélete sarkalatos ellentéte az övének. Napjainkban is hivatkozási alap. Hiába akadtak érdemes tanítványai, maguk is legalább egy-két pompás mű szerzői, mint például Barta Sándor, Kassák volt és maradt minden irodalmi lázadás zászlaja, minden új magyar irodalmi formateremtés greenwichi délköre. Az önéletrajzi fogantatású, novellisztikus költemények máig fölül nem múlt őse A LÓ MEGHAL A MADARAK KIREPÜLNEK, mint ahogy a hétköznapi élethelyzetek költészeté emelésének is ő az úttörője. (Ady alkalmi versei és a háborúellenes Babits lírája inkább történelmi feddéssek.) Mintha az izmusoktól elszakadt, bár mindvégig szürrealisztikusan játékos Illyés fiataalkori, önéletrajzi tárgyú verseiben az emberi kapcsolatok természetét kinagyító gesztust is fűzné szál Kassák poémájához. (IFJÚSÁG, illetve NIZSNIJ, ÓDA EURÓPÁHOZ.) Ha pedig Kassák fejlődésregényét, az EGY EMBER ÉLETÉ-t úgy fogjuk föl, mint önéletrajzi költeménye időben kiteljesített, ugyanakkor a szilaj expresszionista képektől, dadaista indulatkitörésektől megtisztított, fokozottabban a közösségi életre irányított vizsgálatát, ez a mű is mintának látszik más alkatú és ízlésű tehetségek kezén, mint amilyen a HUNOK PÁRISBAN, a BEATRICE APRÓDJAI szerzője vagy a memoáriró Vas István.

Kassák arra is adott példát, hogy a költő néhány jellemző vívmányát, stílusjegyet megtartva miként hajthat végre saját életművében úgynevezett paradigmaváltást. Időskori költészetét tévesen minősítik klasszicizálásnak. A Nyugat-barátok irodalmi szalonjában ő maga fejtette ki 1932 novemberében: ha az izmusok nem tudtak is to-

vábbfejlődni, az új művészetet – eszközeivé válván – igencsak gazdagították. Stílusa valóban egyszerűsödött, de nemritkán szólt később is irányváltoztató dikcióval, a dadaista szóismétlést kompozíciós elvvé változtatta, az avantgarde oximoronjait hol mint a természet szélsőségeit jeleníti meg (ÉJSZAKAI BOLYONGÁS), hol mint jellemző élethelyzetet nyilvánítja ki: „*Mozgok örökké / és mégis / helyemen vagyok / az őrészen*” (NAPJAIM ÉVEIM); az ellentéteknek a századelőn gyakori együttélését természettudományosan igaz jelenségekben láttatta: „*Ó jaj jaj / ó jaj jaj / fekete ez a rózsaszín / ez a fehér is fekete / kiköp felém a halász / ne érints meg / te is feketére válsz.*” (TINTAHAL.) Talán nem tanítónak, hanem elődnek kell tisztelnünk, ha arra gondolunk, hogyan mentette át Kálnoky a személyes tragikum önkínzó liderességét Homálynoky Szaniszló kalandjainak groteszk versnovelláiba, vagy Tandori a koan-versek racionalizált misztikumából hogyan lépett előbb avantgarde struktúrákba, majd a nyelvi dekonstrukció végtelenített poétikájába, akkor ezt úgy értelmezhetjük, hogy tették ezt mindketten a hatás legcsekélyebb valóságos ténye nélkül a történeti leszámolás nagyobb dicsőségére.

De Kassák a konstruktivista festő múzeumának, évről évre rendszeres kiállításainak tiszteletadásával elevenen tartja teljes személyiségét. A festőből mindig visszasugárzik valami gondolatébresztő eljárás költeményeire, költészetében pedig rendre-másra fölismernék a konstruktivista gondolkodás szerkesztőelvét. A két társművészet élvezői a kölcsönös mentális vérátömlesztésben igazi, élő kortársuknak érezhetik Kassákat.

Mostohább sorsra vall Jékely napjainkbeli visszhangtalansága. Hogy lelkesedett már a kezdő költőért Szerb Antal, és mennyire magával ragadott engem is hajdan alig huszonhárom éves fővel írt csodája, A MAROSSZENTIMREI TEMPLOMBAN: a romló istenházában a fogyatkozó gyülekezet rendületlen zoltáréneklése, hűség a múlthoz, és a kórust erősítve igazságtevőnek a tizenkettedik énekes, maga az Úr. A kiszabott felteteleken fölülemelkedő, a sors határait ostromló ember elégikus dicsőítése! Számos ehhez mérhető verset írt ifjúkorában, a háború után újabb hullámhegy: a FUTBALLISTÁK, a MADÁR-APOKALIPSZIS, a GÜL BABA FÜRDŐJÉHEZ, aztán a személyi kultusz időszakában született remekművei következtek, a DADOGÁSOK EGY SZÍVHEZ, AZ UTOLSÓ SZÓ KERESÉSE, a hősiesen vállalt halandó lét emelkedett gyászbeszéde és a történelmi időszak béklyózta társadalomé. És most megrökönyödve, elkeseredve hallom, süldő egyetemisták vonakodnak dolgozatot írni róla! Igaz, akadnak kevésbé sikertült versei is, és igaz, tehertételük az érzelmek túlcordulása. A fiatalokat alighanem romantikája riasztja, amelynek azonban csak vivőanyaga egy kiábrándult nemzedék szemében elítélendően fölfokozott érzelm. Ám a romantika, Vörösmartyé, és, igen, Jékelyé az a szemlélet- és magatartásforma, mely, lévén önkívület, túlel önmagunkon a fenségeshez, az emberi idő végső kérdéseire. AZ UTOLSÓ SZÓ KERESÉSE első olvasata szerint bolygónk seregszemléje kozmikus katasztrófa után; mi, akik ezt az 1950-ben írt költeményt születéséhez közeli időpontban ismertük meg, a diktatúra rombolásának és a zord körülmények közti élet abszurd, hősi dacának értettük. Feltörekvő nemzedékek a szövegben nyilván kevésbé érzékelik a tragikus korfestést, viszont a beszédes, röpké életképek, sztoikus tirádák, képtelen, bár érzékletes költői képek együttesét a História kudarcában is héroszi helytállás remekében a többszólamú költői mítosz „párizsi” mértékének értékelhetik. Ami pedig a mestermunkák és súlytalanabb versek lát-szólagos ellentétét illeti, az irodalomról gondolkodóknak arra a tévhitére vet fényt, mely az alkotást akadálylovglásnak mutatja: a hibapontok levonásával nagyszerű versek varázsát borítja homályba.

Az irodalomtörténet porában kotorászva íme *happy ending*ül egy kései, nem fakuló diadal, Füst Miláné. Egyik vagy másik színművét minden második évben műsorára

tízi valamelyik fővárosi vagy vidéki színház, de kutatói sem lankadnak. Egy „több lábbon álló” írói életmű azért szerencsés, mert ha elhanyagolják egyik műnemét, egy másik az egészre vonzza a figyelmet. Füst Milán becsülésének persze aranyfedezete a költészete, ez pedig különösségének, fantasztikumának köszönheti sosem túl népes, ám kifogyhatatlan rajongóit. Régóta úgy olvasom, mint egy másik EZEREGYÉJSZAKA férfi mesélőjét, egzotikus alakok szokatlan gesztusainak, olykor természetfölötti helyzeteknek, másszor színes kalandjainak révült igricét. A fantasztikum a lélek fontos szükségletét elégíti ki: olykor a csodára nyit ablakot, olykor a lehetséges szemhatárát bővíti. Mivel Füst évtizedeken át a fantasztikum úgyszólván magányos hazai helytartója volt, és ez áll szépprózájára is, a szellem vashiányára csak ő adhatott gyógyszert, s minthogy minden műnemére érvényes poétikája modell jelentett, a fantasztikumra éhes magyar tollforgatók az ő iskolájába jártak. A méltánytalanul agyonhallgatott Pásztor Béla lírájában itt-ott Füst Milán szellemujjára ismerünk, és ha jelen időnk párját ritkító regényének, a SINISTRÁ-nak legalább távoli rokonát keresem itthon, elsősorban Füst Milánra gondolok, ezúttal is a hatás árnyéka nélkül. Mintegy zárójelben: nehogy Bodor Ádámra is a számon kívül maradtak leplét terítse végképp a Hivatal, mert aztán az ő perújrafelvételéért is harcolhat a következő nemzedék.

Az utókor zord bíró. A tankönyvekben félmondatnyi elzárásra ítélte Gyöngyösit, de kérdem, jut-e ennyi hely Tompának, és a következő gyanúsított alkalmasint Juhász Gyula. Kosztolányi ötlik eszembe, aki az *utókort* a *futó porral* rímeltette. De még a sivatagban is teszik dolgukat élőlények, mert ez a program van génjeikbe rejtve.

Rába György

Jut-e írói által a világ – helybe legalább?

Irodalomról írni – komolyabb dolog, semhogy idézeteken kívül bármi egyébre lehetne bízni. Mégis, magam itt...

Nem akarom idézetekre bízni.

A kérdés konkrétumai:

vannak értékek, vannak-e megbecsülők. A japán szemlélet más. Most fordítgatom A. Koestler Japán-könyvét, s klasszikus alapállást fogalmaz a szerző: a nő dráma igazi hatása a befogadón múlik. Ő adja hozzá „azt”.

A költészet nem ily dráma. Elhanyagolások-elhanyagolódások, lehanyagolások és lappangások máról holnapra véget érhetnek egyetlen megértő, rajongó, felfedező jóvoltából.

A kincs itt mindig megvan, sosem kell okvetlenül érvényesülnie; nem „produkción”. A költészet elemi eszköz, ősrégi eszköz, egyetlen találatra vívott párbajtőrkuzdelem, legrövidebb út két pont közt, sőt, ha úgy akarjuk, akár „egy pont *közt*”.

Hallottam már Tóth Árpád nevét úgy említeni, mint hasonlatot a „kisebbfajta abszolút nagyság”-ra. Aki mondta, ma nem látszik a legelevenebben ható magyar költőnek, emlékiratai főleg feledés felé merülnek; úgy érzem, fordításai tartják őt ma jogosan a – jó értelemben vett – klasszikusok között. De hogy Vas István aktuális értékei hogyan hatnak, tanítványait kellene megkérdezni. Magam Nemes Nagy Ágnes és Ottlik Géza tanítványa voltam, az ő tanulságaik nekem sosem lesznek felülmúlhatók. Legföljebb „egyenlők közt az elsők” maradnak ők mindig.

Csak a háború utáni halottak dolgára reflektálok itt. Füst Milánra és Kassák Lajosra ugyanazt mondhatom, amit Vasra. Akik tanítványaik voltak, őket kérdezzük. S ezzel máris rátaláltunk a hatás kérdésének hiteles megítélésére.

Mondok két példát. Nemes Nagy Ágnestől „a lovak és az angyalok”. Londoni tartózkodásaim egyikét etalonnak éreztem a magam számára. Életrajzi-filmeztünk, magyar szövegeket fordítottam németre, emellett lóversenyjátékkal és csatangolással foglalkoztam. A film és a fordítás ügye is: csalódás egyelőre. De legközelebb nyere-ményemet meghatszoroztam. Maradtak a lovak – az etalonból –, s hogy az angyalok mik? A csavargás, közben a gondolkodás élőimen és holtaimon, magamon, a tiszta semmin?

Nemes Nagy Ágnes hihetetlen hatása nálam: „Lovakról és angyalokról pedig igenis hallani akarok, mert nem biztos, hogy vannak. (Könyves Kálmán nyomán.)”

Ottlik halhatatlan példabeszéde: miért kellene bármit is „csinálni” az életben? Mondja Halász Petár. Pedig én tényleg folyton tevékenykedni látszom. Mégis úgy hatott rám Ottlik, hogy így fogalmaztam a minap: „Mennyire élvezhettem, hogy csinálnom lehetett, ha most így élvezem, hogy nem kell csinálnom.”

A névsorba belevennem okvetlenül Kálnoky Lászlót. Lehetetlen, hogy SZANATÓRI-UMI ELÉGIA című verse alapos olvasás, némi „affinitás” után ne lenne elemi példa, segítő gyönyörűség, „belehalás”.

Tersánszky Józsi Jenő és Nagy Lajos munkáit kevésbé ismerem. Hogy kikre hatnak és miért: marad a „Vas-alapkérdés”. Kosztolányi mondta: futók között titokzatos megállók a halottak, lassú hálók mindenféle vizekben. Déry Tibornak most fordítottam német nyelven megélhetésért írt tárcanovelláit, elbűvölő élmény volt, oázis a sivatagban. De hogy Déry nagyregényei? Nem tudom.

Weöres Sándor az egyik legnagyobb igaztalanul feledettünk ma. Holott nem lehetne költőnek az ő költészete nélkül – annak tudata nélkül – léteznie, élnie. Nincs is az.

Jékely Zoltán olyan úrt hagyott maga után még életében, hogy megkönnyítette munkásságának félig feledését. A legnagyobb csodaszavúak egyike líránkban. Nélküle sem lehet élni. Már megértem azt, amin egykor csodálkoztam: hogyan lehetett Weöressel közös estje.

Németh László, Tamási Áron műveivel én sosem nagyon foglalkoztam. Illyés alap-élményem volt egy időben – „a nyelv” –, de hogy ez miképp maradandó és elemi, nem dönteném el. Mindenesetre összeegyeztethetetlen a számomra Pilinszky János katar-tikus, kataklizmatikus, örökre fölény magasodó példájával, főleg Pilinszky pályájának 1958-ig terjedő szakaszával. Ahol a „fasizmus-versek” stilizációja is elfogadható. A későbbiekből a VAN GOGH IMÁJA s pár sor még.

Szép Ernőről, szent emberemről, akit T. S. Eliot és Kafka mellé helyezek, nem kell mit mondanom. Nélküle lélegzetet venni sem tudna a gondolat bennem, a szív, ami van. De hát Szép Ernőt kicsit „az én kedvemért is” fogadták el. Szégyen! Ha ez így van, hát azt kell éreznem: semmit sem tehettem érte.

Nyolcéves korom óta író szeretnék lenni, prózát előbb írtam, mint verset, mégis a költészeti iskolázottságom volt eredendőbb, az jött korábban. Igaz, Mándy a legnagyobb magyar költők egyike. Miközben novellistiként is felülmúlhatatlan; én egy díj-átadáskor Dmitrij, Aljosa Karamazov osztva kettővel: kezet csókoltam neki. Szóval, én költészetben nőttem fel, elemi adatokként a világról ma is versek jönnek elő tudatom és tudattalanom ernyőjén. Költő-halottak, prózairó-halottak nekem nem halottak, hanem élők.

Nyugtalan lennék mindazonáltal, ha nem fűzném hozzá – mihez is – még a következőket: sok magyarra fordított vers is „magyar vers” már.

Nagy László néhány feledhetetlen versszakát betéve őrzöm emlékezetem. Hanyatlott-e az ő aktualitása, azok a megmondható megint csak, akiknek körében ez megtörténhetett.

Örkény Istvánt, Kormos Istvánt én a listából ki nem feledném. Akikre rákérdeznék így, közöljük. S hol maradt Kellér Andor?

Erdély Miklós igenis a magyar írásosság jelentős alkotója. Füst Milán vastag *tanulmánykötete* akár „szigetre-az-egy” könyv lehetne; sokan a spanyolviaszt találják fel ma (általános tünet!), akik őt *emínnen* nem ismerik. Más ez, mint hogy „magamnak ajánlom”: olvassak több Krúdyt, Tersánszkyt. Dsidám, Nadányim megvan.

Sem ajánlgatni nem lehet így, sem az nem jó, ha egy író, költő aktualitása az utánzottságában áll.

Az *ÉS* „Visszanéző” rovatában majdnem Vas István, Jékely Zoltán vagy Kosztolányi Dezső versei közül választottam. Jószerén közkívánatra maradt Szép Ernő „az én ügyem”. (Amazt a hármat: könyvembe merészeltém iktatni így.)

Szép Ernő prózáját nem ajánlhatom olyanoknak, akiknek más a vonzódása. Sokunknak mindennapi kenyér. Szó sem lehet róla, persze, hogy az ő olykor „slampetos” modorát bárki utánozhatná. De a látszólagos germanizmusai: nem azok! Óriási vívmányok.

Viszont a szépernőséghez, jékelyzoltánsághoz: egy szál Szép Ernő kellett, pontosan az a Jékely Zoltán kellett e világon.

Irdatlan baja a magyar irodalmi közfelfogásnak az egyenletesség, a műves pontosság igénye. Helytelen. Kifütyülték azt a Derby-győztes és még két csúcversenygyőztes Lamtarra nevű lovat (illetve tulajdonosát) Angliában, aki (akik így) négy győzelemmel veretlen vonultak vissza (tenyésztésbe). De a ló nem jó hasonlat. Az író, ha ereje hanyatlik, nem vonható „tenyésztésbe”.

S nekem sem „a ló” a halhatatlan játékom, hanem az otthoni hatvancsapatos, huszónhét éve a feleségemmel játszott három kártyabajnoki liga. Meg aztán: az irodalom hozhat hasonlatokat, de az irodalomra nem lehet hasonlatokat hozni.

Az „egyenletességről” még: számos ló szakújságbeli (*Times*-mértű lapok) eredménylistáján ilyen sorozatok állnak: 007651/224311111/0065420114567/1111678400/00056141301/254698375/1. A ferde vonal az évad végét jelzi. Most akkor tessék megmondani, az épp aktuális március 6-i futamban ez az idén egy győzelemmel álló ló miért nyer a hatos győzelmi sorozatú ellen? Nem csalás.

Semmiképp sem térek el a tárgytól, ha „háború előtt meghalt” írókat idesorolok hetes öröklistámba.

Költészet: JÓZSEF ATTILA – SZÉP ERNŐ – PILINSZKY János – WEÖRES Sándor – Jékely Zoltán – Nemes Nagy Ágnes – ????????

Próza: SZÉP ERNŐ – KOSZTOLÁNYI Dezső – OTTLIK Géza – MÁNDY Iván – Füst Milán – Hunyady Sándor – ????????

De a huszadik század csudalénye nekem: aki megírta a maga idején, ki hogyan ír. K A R I N T H Y F R I G Y E S. Tőle az evidenciahumorunk, nyelvünket senki nála jobban ki nem „aknáztá”. Vele csak Szép Ernő és Kosztolányi Dezső egyenrangú ebben. Úgy értem: nyelvünk három nagy halottja e században.

A legnagyobbak sorába Móricz és Babits illhet nálam a hetes listára. Eleve viszolyogtató minden lista. Az olvasás: csendes, esetleges-törvényszerű élmény, találkozás.

És mert ilyen – remek! – körkérdések érik a holtakat, Nemes Nagy Ágnessel mondom: „nem akarok meghalni, nem”. Maradjon ám nekem a gyötrelmes racionalizmus és a még vesztebb ügy, az „angyalok”. Az én életemben minden az írásért volt. Ezért kínos, ha nem csodálhatok egyképp minden író.

S csak látszólag messze kívül a körkérdés négyyszögén:

Adyt, Tóth Árpádot, Radnótit azért nem akartam említeni, mert annyian mások kimaradtak még. Egy megfontolandó tény: Ottlik Géza mintha a bridsfeladványok világába vonult volna vissza, a hűvös, örökkévaló dolgok közé. (Nem vagyok elfogult ottlikista, e könyvét meg sem vettem még.) De – ha Erdély Miklós példáját veszem – az irodalom határai igenis kitolódtak, nem maradnak meg az írott szó (s főleg nem „formatökélye”) kereteiben. Illés Endre idézi Kosztolányit Kazinczyról: életét összetévesztette az irodalommal, és fordítva. Nincs mit összetéveszteni. Weöres: legszebb alkotás a séta, bár a földön nem hagy jelet, hanem a piramis rossz tréfa a maga ezredév-tengéseivel. Tartalmilag idéztem. Ennyit a tartalom és a forma kérdéseiről. Holott persze hogy sírok tízezer gyönyörű megfogalmazáson. De amit elmondani nem bírok, egy-egy „azt a londoni lódelutánomat”, a hajnali Lánchidat stb., azt – siratom. Ottlik a HAJNALI HÁZTETŐK-ben ezt a „miért is kéne” csinálni valamit e világon Halász Petár-i kérdésével szentül mondta el. Minden az írásért van az írónak, de az írásból majdnem minden érdemleges dolog kimarad, marad „maga az írás”, a könyörtelen.

Miért kellene örülnünk, ha egy Könyörtelen Istenség bármelyik halott írónk jóvótábjából „hat”? Megpróbálni egyedül azt érdemes, ami még senkinek sem sikerült. (Úgyse fog soha.)

(És ne abszolutizáljuk, határvonásnak se fogadjuk el a nyomorult háborút. Nemes Nagy Ágnes mondta: ha József Attila, Babits, Kosztolányi stb. nem halnak meg „akkor”, hát nem grasszáltak volna – ??? td – úgy, akik aztán. Valamint: Wols, a festő, aki Hitlerék elől menekült el: „az ilyképp-győztes háború nem teremtett semmivel sem jobb világot”. Na, tessék.)

Tandori Dezső

Tisztelt Szerkesztőség,

attól tartok, túl sok okosat nem tudok mondani „nyolcvan esztendővel ezelőtt...” kezdetű körkérdésükre. Nem igazán látom, mi köti össze a második bekezdésben felsorolt személyeket, azon túlmenően, hogy mindannyian a magyar irodalom kiváló személyiségei, s hogy egy ideje nincsenek közöttünk. De hát ez már csak így van, az ember – legalábbis testében – halandó, még a magyar irodalomban is. (És akkor ide lehetne írni még jó néhány nevet, Márai Sándortól Csorba Győzőig és Szilágyi Domokostól Székely Jánosig.)

A magam részéről a felsoroltakat nagyra becsülöm (persze mindenkit másképp és másért), műveiket olvastam, s amíg élek, nem fogja beborítani őket a feledés futó pora. (Különben miért futó?)

Abba a kérdésbe viszont nem szeretnék belebonyolódni, hogy a felsoroltak közül melyikük életmű-recepciójával van gond és melyikükével nincs. Mindegyikükével van, és ez így van rendjén. (Csak zárójelben, példaképpen: Tamási Áronról tavaly je-

lent meg egy tanulmánykötet, amely radikálisan – vagyis elemző érvekre támaszkodva – újjáértelmezi Tamási egész drámai életművét.) A magyar irodalom kanonizációs folyamata egészében véve problematikus, s a Szerkesztőség körkérdése szerintem ennek a problémakörnek egy kimetszett szelete. Azt viszont, hogy a felsorolt szerzők életműve így vagy úgy részévé vált vagy válik a kánonnak, többek között épp a kérdés tartalma és irányultsága jelzi.

Amúgy pedig az emberöltők múlásának bölcsességére vagyunk kénytelenek hagyatkozni. Ami nem azonos az oly gyakran emlegetett imaginárius utókorral.

Szíves üdvözzellet:

Márton László

Lázár René Sándor

TUNISZI ELÉGIA

Július, súlyos sugarakkal áldott
Évszakom! Forró remegés a vérben,
Részegült fények, rohanás a sziklás
Korzika partján!

Mert pazarló vad szerelembe szökkent
Szívem üldöz, hajt, s odahagyva mindent
Tengeren hajszol, tovahordoz ájult
Déli vidékre,

Szárd vizek hátán le Szicíliaába,
Agrigentótól heves Afrikáig...
Barna Karthágó romos alkonyában
Máglya, halotti

Tűz a lelkem: vágy harapódzik, éget
Rejtező lánggal, amiként Didót is...
Pusztulok lassan parazsán pun éjnek,
Kék Tuniszomban,

Lázasan, berber sivatag szegélyén,
Hol tevék bögnék, karaván sűrűg szét,
S nincs menekvés, tán soha sincs, Sorellám,
Tőled, örökre!

Marsala – Tunisz – Kairuán, 1878 júliusában

TAORMINAI TÖREDÉK

Majd Syracuse felé menekültem, Málta után... Már
Félve, remegve megint... De nyugalمامat ott se találtam.
S Tindariban se... Taormina kék ege sem könyörült – úgy
Forrt a kedélyem, akár horizonton a rőt, havas Etna
Füst-eregetve kopár hasadékokon át, hol a vulkán
Mennyre okádva hamut s tüzeket hány szét a vidéken:
Lángja kicsap, lecsorog, gomolyogván hömpölyög, éget,
Gőzöl a lávafolyam, kiszivárog az isteni hegyre,
Mintha görög filozófok szelleme izzana mélyén,
Mintha a lét is örök tűzijáték volna, Sorella:
Visszafogott szerelem, kitörő vágy fénye a lélek!

Taormina – Messina, 1878 augusztusában

SORELLA-VILLANELLA

*„Un giorno mi prego una vedovella
d'andar un dur scoglio con lei passare
navigando su la sua navicella.”*

(Adrian Willaert)

Víg villanella zengjen!
Villanjon át az emlék –
Szeress, Sorella, szentem!

Bár társtalan kerengtem,
S öledből megfutamlék –
Víg villanella zengjen!

Bár tóled meszsze mentem,
El, Toscanába nemrég –
Szeress, Sorella, szentem!

Ha tudsz szeretni engem,
Kit vád kísért s a nemlét –
Víg villanella zengjen!

Lelked vágyván esengtem,
S öleltelek, te szebb lét –
Szeress, Sorella, szentem!

Szerelmünk titka lengjen,
Ne tépd le testi leplét –
Víg villanella zengjen!

(Suttogtam sűrű csendben,
Csókolván barna keblét...)
Szeress, Sorella, szentem,

Vagy meghalok ma menten,
Mint őszidőn a lepkék!
Víg villanella zengjen –
Szeress, Sorella, szentem!

*Megkezdtem Pistoiaában, 1878 őszén.
Végleges formája: Sáromberkén,
1880 áprilisában, virágvasárnapon*

MADRIGÁL SORELLÁNAK

*„Tant que vivray en aage florissant,
je serviray d'amours le roy puissant
en fais en dütz en chansons et acordz.
Par plusieurs fois m'a tenu languissant,
mais apres deul m'a faict rejoysant
car j'ay l'amour de la belle au gent corps.”
(Claudin de Sermisy)*

Elomló álmom forrás mormolása:
Nyugalma loppal, lassan átitat...
S talán nem is sa jog már sok elmúlt horzsolás ma...
De holnap majd pihenni hol fogok?
Szeress, Sorella, míg a hold lobog,
Akárha hölgy-lepel s mezítlen áhítat,
Sorella, ringass, mint szellő a felhőt,
Melyben szent éji zápor zendül föl, háborog,
Miként tűnő öledben gyermekké nő a felnőtt...
Szülj újra még, Sorellám, ringass, szerelmi láz, vágy:
Ragyogj, mindenség, menyegzői nászágyp!

*Megkezdtem Ferrarában, hazafelé, 1878 őszutóján.
Végző változat: Sáromberkén, 1880 áprilisában*

Kovács András Ferenc

CABARET EUROPAYEN: KUPLÉ A SCHENGENI ZENGERÁJBUL

*A „Latricana Transsylvanica Dilemmata”
című canzonierébül ollóztam:
Lászlóffy Aladárnak küldöm szeretettel*

„Nos, kisebbséged hogy hagy zengeni,
Költő? Fogyton magyar dalt nemzeni?”

Kisebbségnél nagyobb a *zengeni*,
Hisz több az *én*, s szajhább a szende *mi*!

„De kisebbségben hogy mersz zengeni,
Ha már torkodra forrt a penge?... Ni!”

Hát ott is úgy kell feszten zengeni,
Mint bárhol másutt, s nem feszengeni!

„Mégis: Miként tudsz szépen zengeni,
Erdély legébe fennen lengeni?”

Mondottam: úgy kell verset zengeni,
Amint s ameddig lelked engedi.

„Viszont ha bölcsőd fátum rengeti?
Idegszálad ha balsors pengeti?...”

Bár összmagyar nép megszeretgeti,
S rém hírnevét szét, elkerengeti:
Azonban Erdély nem Ngorongoro,
Rezervátum, székely Serengeti,
Nemzeti park – csak ledorongoló.

„Hanem honodban hogy bírsz zengeni,
Erdélyi búban gondon tengeni?...”

Amíg Isten s a *bonton* engedi –
Bár messze Párizs, London, En Gedi!

„Pedig furcsállom: hogy tudsz zengeni,
Ha vízumod sincs, mondjuk, schengeni?”

Fenét! Attól fogok még zengeni –
Semmint épp Schengenért esengeni!

„Magyarnak magyar nyelven zengeni!
Sokat segítettünk ebbe’, nemde, mi?!”

Hát hagyjatok már nyugton zengenem,
Mert sejtem én, hogy lyuk van Schengen!
S ha tán nem érti szittyá szlengemet,
Europe se mind temessen engemet –

Csókoltatom különben Schengemet!

Marosvásárhelyt, 1998. április 11-én

NOVELLAPÁLYÁZAT

Kálnay Adél

KÉP A FALON

Aliz már napokkal az utazás előtt a kastéllyal álmodott, s minden álmában másféleképpen látta. Egyszer teremről teremre járt egy hatalmas épületben, ahol minden rózsaszín volt és csipkés, a termekben mindenféle idegen emberek nyüzsögtek, fehér parókája volt mindnek és magas sarkú cipője. Egy másik alkalommal sötét és titokzatos kastélyt látott, félelmetes árnyak vetődtek a falakra, s egyetlen emberrel sem találkozott. A legszebb álma az volt, amikor a kastély közepén volt egy tó, gyönyörű kövekkel kirakva, és csillogó kék vizén hattyúk ringatóztak. Nem szeretném, ha csalódnál, mondta anyja, ez egyáltalán nem olyan kastély, mint amiket a mesékben szoktak leírni. De azért igazi, nem?, mondta Aliz, és könnyörögve nézett anyára. Akkor anyja megnyugtatta, igazi, persze, hogyne volna igazi. Utolsó este Aliz még imádkozni sem tudott az izgalomtól. Hunyd le gyorsan a szemed, és aludj, biztatta anyja, különben nem bírsz majd felkelni. Korán indulunk. Lehunyta hát a szemét, de úgy érezte, képtelen elaludni, s mikor hajnalban anyja megrázta rajta a takarót, biztos volt benne, hogy valóban nem aludt egy szemet sem, csak feküdt behunyt szemmel, s mindenfelé gondolt. A nap épp hogy felkelt, mire kiértek az állomásra. A vonatba már be lehetett szállni, de anyja még

beszélgetett egy ismerőssel, s valahányszor fűtyült egyet a mozdony, Aliznak összerándult a gyomra az idegességtől, hogy elindul nélkülük. Menjünk már, mondogatta magában, s egyre jobban szorította anya kezét. Egy ilyen kicsi lányt ott mer hagyni idegenben?, kérdezte szörnyülködve anya ismerőse, és úgy nézett Alizra, mintha valami veszedelmes útra menne, ahonnan nincs visszatérés. Nem olyan kicsi már, védekezett anya, elmúlt nyolcéves, és nem idegenbe viszem, hanem a bátyámhoz, jó helyen lesz. Szoknia kell az önállóságot, úgylis annyira hozzám van növe. Aliz érezte, hogy anya már ideges, s hogy le akarja rázni ismerősét, ezért még jobban szorította a kezét, s egy kicsit meg is húzta. Hát akkor mi megyünk is, mondta végre anya, nehogy még a végén lekéssük a vonatot. A fülkében aztán, amikor jól elhelyezkedtek, és odakínálta a kolbászos kenyeret Aliznak, megkérdezte, hogy tényleg szívesen megy-e nyaralni. Igazán van kedved, vagy csak nekem akarsz örömet szerezni?, kérdezte gyanakodva, és Aliz elkapta a tekintetét anyáról, különben nem tudott volna hazudni neki. Van kedvem, mondtam már, hadarta, és nem akart erről többet beszélni. Egy hét nem hosszú idő, folytatta anya, pláne egy kastélyban, ugye, és Aliz bólogatott, persze, nem nagy idő, ki lehet bírni. Aztán már csak hallgattak, és nézték a tájat. Valójában persze egyáltalán nem akart anya nélkül lenni sehol, még egy kastélyban sem, s egyáltalán nem tudta, ki fogja-e bírni, de hát muszáj, mert nem akart senkinek szomorúságot okozni. Ilyen nagy lány, és folyton az anyja szoknyáján lóg, mondta nemrég a nagyapja, én ilyen koromban már dolgoztam, apám, anyám nélkül voltam a hatodik faluban, jó, ha ünnepeken láthattam őket. Hát igen, helyeselt apa, nem tudom, mikor lesz önálló, néha attól félek, hogy ez már beteges. Aliz megrettenve hallgatta őket, megijedt attól, amit hallott, hogy ő esetleg beteg lehet, s abban is volt valami ijesztő, hogy úgy beszéltek róla, mintha ott sem volna, egyáltalán nem törődtek vele, hallja-e, amit mondanak. Nem igaz, hogy nem tudsz elmenni egyedül, bosszankodott egy másik alkalommal apa, anyádnak egy perc nyugta sem lehet, ez képtelenség, ki fognak nevetni, meglátod! Aliz maga is tudta, hogy túllontúl ragaszkodik, de hogy ez nem normális, azt ugyancsak apától tudta meg. Miért nem úgy neveled, hogy olyan legyen, mint a többi normális gyerek, förmedt rá apa egy alkalommal anyára, miért kell ilyen túlérzékeny nebáncs-virágot csinálni belőle? Anya akkor sirva fakadt, Aliz lelkét pedig ettől kezdve súlyos teherként nyomta saját gyámoltalansága, és megfogadta, hogy meg fog változni. Aztán, mintha a sors a kezére játszana, megjött Dénes bácsi levele. Nézd csak, kiáltott fel anya, azt írja, hogy egy kastélyban laknak, s hogy most már van helyük bőven, nem akarnál-e náluk nyaralni? Legalább összeszoknának az unokatestvérek, írta még Dénes bácsi, és Aliznak hatalmasat dobbant a szíve. Itt az alkalom, most megmutathatja apának is, mire képes. Jól van, elmegyek, mondta ki szinte azonnal, s látta, hogy mindenki mennyire meglepődött. Elmész?, csodálkozott anya, s úgy fürkészte az arcát, mintha onnan akarná leolvasni az igazságot. El bizony, vágta rá apa, miért ne menne, egy igazi kastélyba, naná, hogy megy! Ettől kezdve nem volt visszaút, pedig valahányszor erre a nyaralásra gondolt, mindig megborzongott tőle. Anyát azonban nem hagyhatta cserben.

Amikor a vonat átvitte őket a határon, Aliz nagyon izgatott lett. Külföldön vagyok, mondogatta magában a vonatzakatolás ritmusára, de sehol nem látott egyelőre olyat, amitől tudni lehetett volna, hogy már egy másik országban járnak. Lassan el is álmosodott, anya ölébe dőlt, behunyta a szemét, és Dénes bácsiékra gondolt. Régen látta őket, annál többet hallott róluk. Nagyanyja szinte állandóan emlegette. Nem az a bajom, hogy tót nőt vett el, magyarázgatta, de Aliz úgy gondolta, hogy éppen ez a baja,

csak azt nem tudta, miért. Marcsa néni ugyan egy szót nem tudott magyarul, és a gyerekeit sem engedte magyarul tanítani, kedves asszonynak látszott. Az én fiam tanult ember, panaszkolta a nagyanyja, egy tanult úriember, nem illenek össze, na! Azért olyan mérges rá, mondta anya, mert miatta nem jött át velünk, ezt nem tudja neki megbocsátani. Dénes bácsi mindenesetre nem törődött azzal, mit gondol és beszél az anyja. Ő jókedvű volt mindig, szinte kiabálva beszélt, Alizt azonnal felkapta, a nyakába ültette, és úgy futkározott vele meg-megugorva, mintha ló lenne. Mindenkit megölelt, s négy ember helyett beszélt. Kellott is, mert Marcsa néni azonkívül, hogy azt mondta furcsa éneklő hangon, csókolom anyuká, semmi mást nem beszélt, csak mosolygott, bólogatott, mintha mindent értene, aztán elvonult pihenni. Együtt éltek már lassan tizenöt éve, fiam, aztán nem beszél magyarul, morgott nagyanyó, Dénes bácsi meg azonnal visszafeleselt. Ugyan, anyuka, csak ne beszéljen, anyukáék huszonöt évig éltek a Felvidéken, aztán egy szót meg nem tanult. No ez igaz volt, erre nem lehetett mit felelni, Aliz is ismerte a híres történetet a galambról meg a kalapról, s nagyon tetszett neki. Valahányszor hallotta, mindig hatalmasat nevetett rajta, mert elképzelte, ahogy nagyanyja mászatja azt a szerencsétlen embert fel a galambdúcba, s hogy mit gondolnak közben mind a ketten. Azt történt, hogy nagyapó bányamester volt a bányánál, s egy alkalommal hazaküldött a kalapjáért, mert szüksége volt rá. Nagyanyó csak hallgatta a jóembert, aki elmondta már a magáét vagy háromszor, s igyekezett megérteni. Végül úgy érezte, már érti, bár furcsállotta nagyon a kérést. No, fiam, mondta, akkor másszon fel maga a galambért, mert most más nincs itthon, én meg szédülök a létrán, és tuszkolta fel szegény embert, hogy menjen már, ne húzza az időt. Az mászott is a szerencsétlen, s közben elgondokozhatott erősen azon, hogy kerül a kalap a galambok közé. Aztán csak hazajött valaki, aki szót tudott érteni a küldönccel, s nagyanyónak piros foltok gyúltak az arcán a szégyentől. Bolondot csináltál belőlem, dohogott az urának, máskor olyat küldj, aki el tudja mondani, mit akar. De hát a holub az nem golub, anyus, nevetett a férje, ezt most már jegyezd meg örökre. Hát ennyit éppen megjegyzett, de ettől többet már nem, mintha direkt nem akarta volna megtanulni nagyanyád a nyelvet, mesélte nagyapó, az volt mindig az érzésem, hogy direkt nem akarja. Nekem az uram is magyar volt, miért tanultam volna meg másként beszélni, mint magyarul, vágott erre vissza nagyanyó, tán egy nyamvadt kalap miatt? Végül mindenki ráhagyta az örökös zsörtölődést, legyen neki igaza. Hiába, mondta anya, ő nem tudta megemészteni, hogy ott kellett hagynia az otthonát. Ezt Aliz nagyon is értette, mindig borzongással hallgatta a mesét arról, hogyan jöttek át anyáék éjjelente többször is a határon, hogy átmentsenek valamit a holmijukból. Képzelheted, édes lányom, mesélte nagyanyó, jött a papír, hogy fejenként ötvenkilós csomagot vihetünk magunkkal. Amit tudtunk, eladtunk, csak nem nagyon volt rá idő, nekem azóta van igazán bajom a szívemmel, de csoda is, hogy meg nem szakadt. Olyan szép otthonunk volt, nekem, az árva lánynak, a nagy szegénységben felnövekedettnek, egy igazi meleg otthon, aztán egyszer csak azt mondják, mehetek, de nem vihetek szinte semmit. Még szerencse, hogy anyád lány létére olyan bátor volt, nem is tudom, hányszor fordultak. Aliz el se tudta képzelni, hogyan lehetett az, hogy egy tizenennyolc éves lány ilyesmit meg merjen tenni. Éjszaka az erdőben, át a határon, őt a hideg rázta még a gondolatra is. Sok mindent megtesz az ember, ha az élet rákényszeríti, magyarázta anya, ne félj, neked biztos nem kell ilyesmit csinálnod, a mi otthonunk itt van, és itt is marad. Aliz nem is félt, de azért időnként eszébe jutottak ezek a mesék, s ilyenkor újrameséltette őket. Aztán amikor nagyanyó azt mondta, hogy bizony minden megtörténhet az em-

berrel, minden, akkor egy időre Aliz lelkébe furcsa bizonytalanság költözött, ami nem hagyta nyugodni.

Ebresztő, megérkeztünk, költögette anya, itt vagyunk, le kell szállni, innen busszal megyünk tovább. Sokat kell még menni?, nyafogta Aliz, mert úgy érezte, meg sem bír mozdulni, annyira fáradtnak, nehéznek érezte a testét. Dehogyan, nyugtatta anya, ott leszünk hamar, egy jó óra az út, s majd meglátod, milyen szép vidéken megyünk át. Ez valóban így volt, a busz először egyre feljebb és feljebb kapaszkodott, úgy kanyargott az út, hogy Aliznak iszonyú hányingere támadt, aztán kezdett ereszkedni lefelé, néhol olyan hirtelen eséssel, mintha zuhantak volna, ilyenkor meg csak úgy liftezett a gyomra. Oda megyünk, mutatott le anya a magasból, és Aliz meglátta a falut, ahol egy hetet kell eltöltenie. Egy pillanatra látta csak, mert az erdő gyorsan eltakarta, aztán már várni kellett egészen addig, amíg a busz ki nem futott az erdőből. Nem megyünk be a faluba, mondta anya, a kastély a falu szélén van, azon a dombon, intett egy kis dombocskára felé, csak nem látni a fáktól. Kis bekötőút vezetett arra, porzott minden lépésnél. Aliz majd kinézte a szemét, de még mindig nem látott semmit, ami kastélyra hasonlított volna. Egyre erősödő kutyaugatást hallott, meg hangfoszlányokat, mintha vitána valaki, de inkább jókedvében. Ő viszont nem volt jókedvű. Csak arra tudott gondolni, hogy délután anya elmegy, és neki egyedül kell maradnia. A kis utacska befutott a fák közé, és kanyarodott egyet fölfelé. Mindjárt meglátod a kastélyt, mondta anya, és valóban, a következő pillanatban előtűnt egy nagy kapu, először a teteje, aztán a hatalmas szárnyai, s a kapun túl egy sárga épület. Nincs tornya, gondolta csalódottan, mindig tornyosat képzelt el, hiába mondta anya, hogy nem olyan lesz, mint a mesében. Közben a kapuhoz értek, s bár nyitva volt, nem mertek bemenni, mert két nagy fehér kutya ugatta őket vadul. Komondorok, magyarázta anya, Dénesnek ez a kedvenc kutyája gyerekkora óta. Ez volt az álma, és látod, beteljesedett. Legalábbis az egyik fele. Aliz tudta, miről beszél anya. Dénes bácsi, mikor kicsi volt, és megkérdezték, mi leszel, ha nagy leszel, mindig azt válaszolta, hogy télen pásztor, nyáron tanító, s hogy lesz két komondorja. Na, a kutyák megvannak, s ha pásztor nem is, de tanító tényleg lett belőle. Mindjárt jönnek, biztos valahol hátul vannak, ölelte magához anya, nyilván érezte, hogy inába szállt már a bátorsága, szaladt volna inkább visszafelé. Az udvaron, elég messze, vagy hat gyerek kergetőzött, a vitás tőlük származott, s a nagy játékban, úgy látszott, egyáltalán nem hallották az ugatást, sem a vendégeket. Marisko, Dénes, kiabált anya felváltva, de ettől a kutyák még vadabbul ugattak, és tépték a láncikat. Aliz komolyan azt remélte, hogy anya sarkon fordul, s mennek, ahonnan jöttek, miért is ne, hisz láthatóan senki nem várta itt őket, ám ekkor felzúgott egy motor a hátuk mögött. Dénes bácsi volt az, aki a faluban várta a buszt. Eszembe nem jutott, hogy leszálltok a kis útnál, kiabált rájuk, mi van, úgy álltok itt, mint két koldus, tán nem mertek belépni? Anya a két acsargó kutyára mutatott. Dénes bácsi erre leugrott a motorról, és megölelte, megcsókolta őket. Na, most már mehetek, lódított rajtuk, s valóban, a kutyák azonnal elhallgattak, és farkukat csóválták. Látjátok, milyen okosak, az én nevelésem, büszkélkedett, mostantól akár lovagolhatsz is rajtuk, Alizkám. Jó nagy ez a ház, hallod-e, mondta anya, el lehet férni benne. Nagynak nagy, csak éppen elég rossz állapotban van, válaszolt Dénes bácsi. Mi két szobát tudunk használni itt a jobb szárnyon, balra meg van az iskola. Mindössze két osztály. A kastély többi része szinte használhatatlan. Hátul még az eső is beesik, mert egy nagy részen beszakadt a tető. Aliz egyre növekvő aggodalommal hallgatta Dénes bácsit, s alig mert szíjjel nézni. A kastélyról nagy foltokban lehullott már a sárga vakolat, hatalmas zöld zsa-

lugátereit fakóra szívta a nap. Az emeleten minden ablak zárva volt, alul azonban végig kitárva. Amikor jó idő van, mindennap szellőztetünk, mert annyira beette magát a doh, hogy nem lehetne megmaradni, magyarázta Dénes bácsi, remélem, mire bejön a rossz idő, eléggé kiszellőzik. Bár fa van bőven, majd legfőljebb hamar befűtünk, mondta még, és közben a kastély boltíves kapuja felé terelte őket. Olyan, mint egy alagút, jutott eszébe Aliznak, tisztára, mintha egy alagútban volnánk, csak nem olyan hosszú. Az alagút egy belső udvarra vezetett, de ők nem mentek át rajta, hanem rögtön jobbra fordultak, és beléptek egy nagy ajtón. Ilyen hatalmas ajtót Aliz még nem látott. A kilincse annyira magasan volt, hogy ő el sem érte volna. Egy folyosóra kerültek, ahol káposztaszag terjengett és a húsleves szaga. A hosszú folyosó végén egy ugyanolyan hatalmas ajtó volt, mint amin bejöttek, de ők nem mentek el addig, hanem balra fordultak egy egészen keskeny folyosóra. Itt jobbra-balra két-két ajtót lehetett látni, de ezek már rendes méretű ajtók voltak. Hát itt lakunk, mutatott előre Dénes bácsi, elment egészen a folyosó végéig, és ott benyitott két egymás melletti ajtón. Ez a gyerekek szobája, itt fogsz aludni te is, ez meg itt a mi szobánk. Éppen hogy egy pillanatra kukkantottak be a szobákba, de Aliz látta, hogy milyen óriásiak. Visszafelé volt egy sötét beugró, vagyis inkább egészen keskeny folyosóféle, oda be kellett kanyarodni. Erre van a konyha, vezette őket Dénes bácsi, Aliz meg azon gondolkozott, vajon visszatalálna-e, ha hirtelen kéne. Kényszermegoldás ez, hiába, szabadkozott Dénes bácsi anyának, itt semmi nem ilyen volt, a kőművesek, ki tudja, milyen terv alapján, összevissza falaztak. Egyszer, majd ha lesz hozzá pénzem és erőm, helyrehozom én ezt. Na, itt a konyha, kiáltott egy nagyot, mintha ő is örült volna, hogy sikerült megtalálnia, itt fő a jó ebéd. A konyhában valóban főtt valami finomság, az asztal pedig már meg volt terítve. Közepén egy levestésztával megrakott tál állt, mellette még nagyobb tálban főtt húsok, zöldségek. Marisko kitett magáért, dicsérte a feleségét Dénes bácsi, csak azt tudnám, hol a fenében van. Ez is kiderült mindjárt, kintről hangos kiabálás hallatszott azon a furcsa éneklő nyelven, melyből akárhogy figyelt, Aliz egy szót sem értett. A kiabálás közeledett, végül a konyhához ért, s Aliz ekkor vette csak észre, hogy van egy másik ajtó is, egy ablakos, először ablaknak is nézte, s most látta, hogy kinyílik, és belép rajta Marisko, vagy ahogy ők otthon hívták, Marcsa néni. Mérges volt rettentően, s hiába látta őket, először kiöntötte a szívét a férjének, mondta a magáét, mintha abba sem akarná hagyni, aztán hirtelen mégis abbahagyta, és széles mosollyal odalépett hozzájuk. Alizká, szervusz, ölelte magához, és jól meg is szorította, majd sógor-nőjéhez fordult, s ettől kezdve nem törődött többé Alizzal. Dénes bácsi kiment a gyerekekért, behozom ezeket a rosszcsontokat, mondta, anya pedig kipakolta, amit hoztak, piros paprikát, két rúd téliszalámit, édességeket. Itt vannak, ni, lökte be Dénes bácsi a gyerekeket, itt vannak ezek a haramiák, úgy látszik, nem bírnak ma magukkal. A gyerekek koszosak voltak és feldúltak, látszott, hogy egymással volt valami ügyük, amit verekedéssel oldottak meg. Janko és Janka, így hívták őket. Idősebbek voltak, mint Aliz, Janka két évvel, Janko pedig hárommal. Csak egymással ilyen vadak, nyugtatta Dénes bácsi Alizt, téged már nagyon vártak, mondta, de hiába, Aliz ijedsége csak egyre nőtt, ráadásul úgy látta, mintha Janka kinyújtotta volna rá a nyelvét, s ettől végképp kétségbeesett. Az ebéd hosszú volt és fárasztó, s azzal terhes, hogy anya ebéd után elutazik. Marcsa néni mindenki tányérjára púpozva a levestésztát, s e köré a torony köré szedte a levest. Anya felváltva beszélt szlovákul, magyarul, így kétszerelesen elmondva kislányához a használati utasítást. Nem szereti a tésztát és még a spenótot, na és nagyon érzékeny, gyakran fáj a hasa, csak úgy, minden ok nélkül, de gyó-

morrontása is sokszor van, olyankor hány is szegény, erre figyeljetelek oda, jó, sorolta szegény anya, láthatóan maga is megbánva már ezt az egészet. Marcsa néni komolyan hallgatta, olykor bólogatott, Dénes bácsi pedig mindig ugyanazt hajtogatta, semmi probléma, majd megoldjuk. Éjszaka gyakran felriad, mert rosszat álmodik, jutott még eszébe anyának, ilyenkor elég nehezen nyugszik meg, hát nem is tudom, akadt el, mint aki azon gondolkozik, hogy egyáltalán érdemes-e itt hagyni egy ilyen gyereket. Megoldjuk, hangzott Dénes bácsi válasza, aztán úgy látszott, megsajnálta anyát, hát hozzátette, itt reggeltől estig a jó levegőn úgy elfárad majd, hogy nem kell elringatni. Anya lassan megnyugodott, az ebédéről meg az utazásról kezdtek beszélgetni, a gyerekek egymást rugdalták az asztal alatt, szürcsölve ették a levest, és nagyokat vihogtak, ha az orrukra felcsapódott a tészta. Aliz pedig mélyen a tányér fölé hajolt, s egy darabig még küszködött a sárassal, de aztán minden akarata ellenére egyszer csak potty, potty, könnycseppek hulltak a levesbe, s nem tudta, hogy állítsa el őket. A búcsúzás szörnyű volt, Aliz véresre harapta a száját, nehogy elsírja magát, anya meg vidám akart lenni, de egyáltalán nem sikerült neki. Na, kiáltott rájuk Dénes bácsi, elég legyen, egy hétről van szó, nem egy életről, aztán anyára kiáltott, üljön már fel a motorra, mert lekésik a buszt. Aliz ott állt a kapuban, és addig integetett, amíg csak látta őket, aztán titokban sírt egyet, majd letörölgette az arcát, és indult befelé. Ki fogom bírni, szorította ökölbe a kezét, kibírom és kész, parancsolta, miközben nagy ívben kikerülte a kutyákat, pedig azok rá sem hederítettek, horkolva aludtak az árnyékban.

Amíg Dénes bácsi vissza nem érkezett, Aliz nem tudta, mit csináljon. Beszélgetni senkivel nem tudott, Marcsa néni a konyhában csörömpölt az edényekkel, a gyerekek meg egy pillanat alatt eltűntek. Csak úgy nem mert elindulni semerre, hátha valami olyat csinál, amit nem szabad, leült hát az alagút elé egy nagy kőre, és várt. Egyszer kétszer megjelent Marcsa néni, ilyenkor mindig mondott neki valamit, még nevetett is hozzá, de Aliz nem tudta kitalálni, mit is mondhat. Végül talált egy botot, s azzal rajzolgatott a porba mindenfélét, mert rajzolni nagyon szeretett. Valahonnan, talán a kertből gyerekszívaj hallatszott, biztos jót játszanak, gondolta, de egyáltalán nem vágyott közéjük. Dénes bácsi csak nagyon sokára jött meg. Te jó ég, kiáltotta már a motorról, csak nem itt kuporogsz azóta? Hol vannak azok a komisz kölykök, na, várj csak, mindjárt megkeressük őket, vagy inkább megmutassam neked a kastélyt? Aliz hevesen bólogatott, igen, hogyne, inkább azt, a kastélyt szívesen megnézné. Na, gyere akkor, fogta meg a kezét Dénes bácsi, beszélünk Marcsa nénédhez, aztán már megyünk is. Aliz nem ment be a konyhába, kint állt a folyosón, és várta, hogy abbamaradjon a beszélgetés. Marcsa néniől ömlött a szó, Aliz el nem tudta képzelni, miről beszélhet annyit, néha úgy tűnt, mintha veszekedne. Nagybátyja hangját viszont egyáltalán nem hallotta, végül úgy érezte, hogy talán már nincs is ott, hogy kiment a konyhai ajtón, megszökött a sok beszéd elől. Aztán egyszer csak meghallotta a hangját, nem mondott többet egy mondatnál, azt szokásához híven szinte kiabálva, de nem mérgesen, és már jött is, kezében egy jókora kulcsomóval, arca vidám volt, mint mindig, bozontos szemöldöke alól hunyorgott Alizra. Füstölög a házisárkány, intett vissza a konyha felé, majd elcsitul, ne félj. Elindultak a hosszú folyosón a másik hatalmas ajtóhoz. Ahogy Dénes bácsi kinyitotta, fanyar, kesernyés levegő csapódott feléjük. Aliz érezte már ezt a szagot, régiszagnak hívta, a padlásukon lévő nagy pántos ládából áradt mindig ilyen. Érzed?, mondta Dénes bácsi, itt mindent megesz a penész. Egy sötét lépcsőházba léptek, ahonnan az emeletre is lehetett menni, és lefelé a pincébe, s még több ajtót is látott Aliz, amik ki tudja, hová nyíltak. Dénes bácsi kinyitott egy ablakot, és a fény

olyan hirtelen ömlött be rajta, hogy egy pillanatra teljesen elvakította. Amikor megint körülnézett, látta, hogy egy újabb folyosó is nyílik a lépcsőházból, merőlegesen arra, amin idejöttek. A folyosó falán óriási agancsok, vaddisznó- és szarvasfejek sorakoztak, ijesztően hajoltak ki a fejük fölé, máshol kiterjesztett szárnyú sas vagy bagoly merevedett. Látod, az uraság nagy vadász volt, szólalt meg Dénes bácsi, s Aliz összeresztett. Furcsán, idegenül kongott nagybátyja hangja, mintha rég múlt időkből szólna. A folyosóról szobák nyíltak, de nem nyitottak be egyikbe sem. Üres mind, ezt a kastélyt csak az nem rabolta meg, aki nem akarta, egy szobányi bútor maradt, az fönt van, mutatott a fejük fölé Dénes bácsi. A folyosó végén egy újabb lépcsőház volt, s innen is indult egy folyosó. Aliz rájött, hogy most körbejárják belülről a kastélyt, már visszafelé mentek egy valamivel kellemesebb úton, itt nem voltak kitömött állatok, hanem képek lógtak a falon, régi, sötét képek. A folyosó körbefutja az épületet, magyarázta Dénes bácsi, ablakai kifelé néznek, legalábbis a földszinten, az emeleten éppen fordítva van. Lent a cselédek laktak, mindenki, aki a kastélyhoz tartozott, illetve itt voltak a vendégszobák. A következő lépcsőház után ismét kanyarodni kellett, Dénes bácsi minden fordulóban nyitott egy ablakot, a fényben sűrűn szitáltak a porszemek, ezüstösen csillogtak a hosszú, ide-oda himbálódzó pókfonalak, lépteiket visszaverték a falak, s Aliz egyre inkább elvarázsolódott. Egyáltalán nem csodálkozott volna, ha kinyílik valamelyik szoba ajtaja, s megjelenik egy régen volt ember. Mindjárt odaérünk az iskolához, most persze hátulról, ijesztette meg újból Dénes bácsi erős hangjával, egy utolsó lépcsőház, és ott vagyunk. Valóban, a következő folyosónak már egészen más volt a hangulata. Itt minden ablakot kitérték, régiszagnak nyoma sem volt. Itt a két osztály, nyitott be két terembe a nagybátyja, ebben tanulnak a kicsik, vannak úgy tizenöt, ebben pedig a nagyok, ők kevesebben vannak, mert van, aki felsőben elviszi a városba a gyereket. Én vagyok a felsősökkel, a kicsikhez meg kijár egy kis tanítónő a faluból. Na, mit szólsz, hajolt le Alizhoz, menjünk tovább, vagy elég lesz mára? Megnézném az emeletet, kérte Aliz, az vajon milyen? Hát elég lehangoló, majd meglátod, nem is lehet teljesen körbemenni, mert az egyik lépcsőháznál beszakadt a tető, még a háborúban megrongálódott, és nem törődött vele senki. Tavaly télen aztán a hó beroskasztotta. Az emelet valóban szomorú volt, de nem úgy, ahogy Dénes bácsi gondolta. A szobákban vagy inkább termekben nem volt semmi, a valamikor bizonyára csodaszép tapétákon képek nyomai, s ezek a világos ovális meg négyszögletű foltok nagyon különösen hatottak Alizra. Elszomorították, mint mikor a réten ember vagy állat nyomát őrzi a lesimult fű, az is annyira különös, hogy ott a jel, valaki volt ott, ahol most már nincs senki, és mégis, mintha ott volna, hát ilyet érzett most is, és elszorult a torka ettől az érzéstől. Az egyetlen teremben, a legnagyobbban, ahová a főlépcső is vezetett, fehér huzatokkal letakarva állt néhány bútor. Nem érdekesek, mondta Dénes bácsi, hacsaknem ez a zongora. Nyilván annyira nehéz volt, hogy nem bírták ellopni. Ezt szívesen elfogadnám, persze hangoltatni kéne, ahhoz nem nagyon értek. Sajnos a gyerekeimnek eszük ágában sincs ilyesmivel foglalkozni. Odaállt mellé, felemelte a huzatot, és leütött néhány billentyűt, aztán megpróbált eljátszani valami rövidke dallamot, de annyira hamisan szólt, hogy abbahagyta. Hallom, te tanulsz zongorázni, szólt Alizhoz, pedig anyádat ki lehetett vele üldözni a világból. Milyen érdekes dolgok ezek. Én annál inkább szerettem, mondta ábrándozva, közben kinyitotta a három legnagyobb ablakot, és kinézett a kertbe. A tanárom azt is mondta, hogy nekem zenei pályára kéne mennem, olyan tehetséges vagyok, csak hát annyi minden közbejött, a háború, egyebek. Gyere csak ide, váltott hirtelen, innen nagyon jól látni a kertet, alaposan elvadult,

de még így is szép. Aliz sejteni vélte, hogy miért lett színtelen a nagybátyja hangja. Biztos eszébe jutott, gondolta, milyen szörnyű volt, mikor a háborúban majdnem meghalt tifuszban. Nagyanyó mesélte, hogy akkor hullott ki minden haja. Képzeld el egy húszéves fiút, tiszta kopasz, és tele van sebbel a feje, mondta nagyanyó, persze engem nem érdekelt, fő az, hogy élt, mert az kész csoda volt, hogy hogy maradt életben. És az is lehet, hogy az jutott eszébe, amit szintén nagyanyó mondott, hogy nem illenek össze a feleségével, szóval valami biztos rossz lehet neki. A kert tényleg szép volt, innen csak egy részét látni, magyarázta Dénes bácsi, ahol a domb hajlik lefelé, vele együtt hajlik a kert is, aztán már kaszálók vannak le egészen a faluig. Álltak egy darabig a nyitott ablaknál, a forráság csak úgy dőlt be hozzájuk, pedig nem erről az oldalról sütött a nap. Innen jól lehetett látni a falu háztetőit, a templomtornyot, s hallani lehetett a harangszót. Húha, már vacsoraidő van, kiáltott Dénes bácsi, menni kell, mert kikapunk. Gyere, most már tényleg megkeressük a rosszcsontokat, ott lesznek valahol a kertben. A zsalukat gondosan bezárta, de az ablakokat nyitva hagyta, hadd jöjjön be egy kis meleg, mondta, miközben a hirtelen támadt sötétben kifelé botorkáltak.

A gyerekeket nem lehetett megtalálni. Pedig Dénes bácsi azzal dicsekedett, hogy ismeri az összes rejtkehelyüket. Nagy kópék, magyarázta, különösen Janka. Lány létere túlsz hat fiún. Amolyan igazi vadóc. Amikor kicsi volt, beleharapott a postás kezébe, pedig az csak meg akarta simogatni. De téged nagyon várt, nézett Aliz ijedt szemébe, s különben sem csinál már ilyesmit. Csak a bátyjával verekszik, az iskolában ő a kisebb gyerekek pártfogója. Milyen kár, hogy nem tudtok egymással beszélgetni. Janko, az más, ő inkább magának való, az állatokat szereti, most, hogy nagyobb lett, már szívesen dolgozgat is körülöttük. Majdnem térdig érő fűben mászkáltak. Nem jöttek a múlt héten kaszálni, panaszkodott Dénes bácsi, én nem bírok mindent, meg lett beszélve, hogy erre küldenek embert. Aliznak tetszett a nagy fű, otthon is ilyen volt, végre valami, ami ugyanolyan, az illata is, az érintése is. Amikor túljutottak a fává nőtt bukszusbokrokra, mintha kisebb erdőbe értek volna. Vastag törzsű gesztenyék és platánok, s még ki tudja, milyen fák nőttek ott egymás hegyén-hátán, mintha aki ültette őket, nem gondolt volna arra, hogy egyszer meg is nőhetnek. Aztán egyszerre csak ott volt egy tó. Ha Dénes bácsi nem szól, Aliz bele is gyalogol talán. Vízét teljesen benőtték a vizinövények, jöttükre nehéz békák dobták be magukat közéjük, elhúzva így egy pillanatra a tó zöld függönyét. A víz túlsó oldalán egy kis fahíd állt, látszólag értelmetlenül. Annak idején biztos szép lehetett, mondta Dénes bácsi, ám Aliz nem tudott szebbet elképzelni ennél a mostani tónál. Arra gondolt, vajon mennyi ember sétált itt régen, nézték a vizet, álltak a kis hídon, és ennivalót dobáltak a hattyúknak, mert biztos voltak itt hattyúk is meg egyéb madarak. Azt mondják, hogy a grófnak volt egy madárháza is csupa üvegből, mesélte Dénes bácsi, mintha kitalálta volna, miről gondolkozik, abban annyi volt a különleges madár, hogy csuda. Amikor szétverték, hetekig repdestek a falu felett a legkülönbefélebb színes maradak, s időnként akkora rikácsolást csaptak, hogy jaj. Aztán a siheder gyerekek levadászták őket, mások maguktól elpusztultak. Egy hatalmas fehér kakadu volt az egyetlen túlélő, az berepült egy gazda istállójába, ott elfogták, jól tartották. Na mindjárt a réten vagyunk, biztatta Aliz nagybátyja, lehet, hogy a gyerekek lementek már egész a faluig, onnan valók a pajtásaik, hátha elkísérték őket. A réten azonban nem volt senki, a gyenge szellőtől hullámozott a fű, és Aliznak megint eszébe jutott az otthona. Már előre félt az estétől, mert tudta, hogy akkor még elviselhetlenebb anya hiánya. Dénes bácsi egy ideig

kémlelte a vidéket, kiáltott egyet-kettőt, aztán legyintett. Majd hazatalálnak, de akkor majd... morgolódt, aztán elindultak visszafelé.

Vacsorára tényleg előkerültek a gyerekek, ugyanolyan koszosan, mint délben. Dénes bácsi és Marcsa néni felváltva szidták őket, Aliz csak ült a konyhaszéken, s alig mert rájuk nézni. Marcsa néninek csak úgy pergett a nyelve, időnként Aliz felé mutatott, meg-megrázta a gyerekeket, végül elzavarta őket mosakodni. Alizt nagyon megviselte ez az egész, tudta, miatta kaptak ki, félt, hogy majd ezért rá fognak haragudni, ugyanakkor nem értette őket, ő biztos nem csinálna ilyet, ha őhöz jöttek volna. Vacsora után Dénes bácsi beterelt mindenkit a szobába, egy-egy könyvet nyomott a gyerekei kezébe, és ágyba parancsolta őket. Büntetésben vannak, magyarázta Aliznak, úgyhogy ma nincs hancúrozás. Sajnálom, hogy így történt. Megsimogatta, és neki is adott egy könyvet. Van ám itt magyar könyv is, nézd csak, ez az enyém volt, szép mondák vannak benne. Jó nehéz könyv volt, Aliz alig bírta tartani. A könyv fölött kilesett időnként, hogy szemmel tartsa unokatestvéreit, akik csodák csodájára némán olvastak akkor is, amikor becsukódott apjuk mögött az ajtó. Úgy egy óra elteltével visszajött Dénes bácsi, lerakatta velük a könyvet, jó éjszakát kívánt, és leoltotta a villanyt. Hirtelen olyan sötét lett, amelyet Aliz még sohasem látott. Gondolta, majd megszokja a szeme, aztán csak lát valamit, de tévedett. Hiába meresztgette a szemét, semmit nem látott, még saját magát sem, s ez végképp kétségbe ejtette. Hallotta, hogy a gyerekek sugdolóznak, s arra gondolt, hogy ellene találnak ki valamit, elképzelte, hogy odalopóznak az ágyához, de végül semmi ilyen nem történt, a gyerekek elcsendesedtek, s nemsokára csak egyenletes, mély szuszogásuk hallatszott. Aliz ekkor végre megnyugodott, összetette a kezét, imádkozott, és anélkül, hogy bármire gondolt volna, elaludt. Álmában a kastély régi pompájában ragyogott, szebbnél szebb ruhákban lejtettek teremről teremre a kisasszonyok, valami furcsa táncot jártak, Aliz nem tudta, milyet, s ez a tánc nem akart abbamaradni. Aztán folyosóról folyosóra ment, és benyitott minden szobába, mintha keresett volna valakit, de hiába. Az egyik szobában meglátott egy zongorát, nyitva volt a teteje, és valaki játszott rajta, de hiába nyújtogatta a nyakát, nem láthatta, ki az. Aztán egyszer csak esni kezdett az eső ott bent a szobában, s csak hullt bele a zongorába, mégis, aki játszott, nem hagyta abba. Ahogy innen kikeveredett, tovább kereste azt a valakit, és olyan termekbe is eljutott, ahol sohasem járt. Az egyik ajtónál végül úgy érezte, megvan, itt van, akit keres, és bátran benyitott. A szobában azonban nem volt senki, csak a világos foltok a falon, egy nagy téglalakú, arról tudta, hogy az a szekrény nyoma, aztán mindenféle formák, oválisak, kerek, végül csodálkozva vette észre, hogy az egyik falon egy lánynak a teljes alakja fehérlik. Itt volt hát, csak elment, mondta magában, és végképp megnyugodott, hogy nem kell keresnie tovább.

Arra ébredt, hogy valaki nézi. Résnyire kinyitotta a szemét. Janka állt az ágyánál. Csak állt egyik lábáról a másikra, és őt bámulta. A zsalu résein már fény szűrődött be, de még igen korán lehetett. Aliz örült a fénynek, arra gondolt, hogy túljutott egy éjszakán, és egyáltalán nem félt. Kinyitotta a szemét teljesen, és azt mondta Jankának, szervusz, erre az visszaszaladt az ágyába. Vajon mi baja?, gondolta Aliz, de ahhoz, hogy tovább gondolkozzon, még túl fáradt volt, fejére húzta hát a paplant, és újból elaludt. Amikor megint felébredt, már nem volt senki a szobában, s érezte, hogy elég késő van. Felöltözött, kiment a konyhába, de ott sem talált senkit, csak a reggelijét letakarva az asztalon. Leült, és megevett mindent, pedig nem is volt éhes, de félt, hogy megsértődik Marcsa néni, aztán elindult, hogy megkeresse a nagybátyját, mert csak vele érezte ma-

gát biztonságban. Arra gondolt, meg fogja mondani neki, ne szidják össze miatta a gyerekeket, mert ő tulajdonképpen nem is akar velük játszani, de az is eszébe jutott, hogy ez így nagyon csúnyán hangzana, s azon töprengett, hogyan is mondja el, amit akar. Dénes bácsi azonban nem volt sehol, a motorját se látta, az udvaron viszont idegen emberek dolgoztak, fát fűrészelték, szállt mindenfelé a sárga por. Egy ideig nézelődött, aztán elindult a kert felé. A kavicsos utacskákat benőtte a fű, mégis látni lehetett, merre kanyarognak. Alizt teljesen elbűvölte. Mitha elvarázsolt kertben járnék, gondolta, kedves meséi jutottak eszébe, miközben ide-oda rohangált a magasra nőtt bokrok között. Amikor ezt megunt, továbbment a hatalmas fák közé. Némelyik fának nagyon vastag törzse volt, és a gyökerei előbújtak a földből. Egy ilyen óriás fánál egy padot vett észre, kőből való padot, amit szinte teljesen körülfolyt a borostyán. A pad magas volt, fel kellett rá mászni, számtalan apró rovar szaladt, repült összevissza, amikor Aliz belekapaszkodott a borostyánba. Vajon szoktak-e még ülni ezen a padon, gondolta, és vajon kik ültek itt régen? Innen a kastélyt már nem lehetett látni, csupán körben a fákat és az ágak közül elővillanó kék eget. Aliz királykisasszonnak képzelte magát, aki legalább száz évet aludt itt a padon, s most ébredzik álmából, s azon csodálkozik, milyen lett minden körülötte. Milyen jókat lehetne itt játszani, sóhajtott fel, és leugrott a padról, mert zajt hallott, s nem akarta, hogy itt meglássák. Mintha azzal, hogy itt ül a padon, egyből el is árulná magát, mintha kitalálhatnák belőle, ki is volt ő az imént. Arrafelé ment, amerre a tavacsát sejtette. Egyszerre pár méterre tőle felbukkant Janka, s olyan rémülten nézett rá, hogy Aliznak összerándult a gyomra. Mit néz ez így engem?, ijedt meg, már reggel is, mintha félne tőlem. Amikor utoljára találkoztak, egészen kicsik voltak még, Aliz mégis jól emlékezett, rögtön játszani kezdtek, szaladgáltak a kertben, aztán odaálltak valamelyik málna- vagy ribizlibokor elé, és tömték magukba a piros bogyókat. Aliz még arra is emlékezett, hogy Janka kikente az egész arcát, nem véletlenül, hanem készakarva, és ezen jót nevettek. Most pedig úgy néz rá, mintha valami ijesztőt látna rajta. Janka sarkon fordult, és elfutott, közben egyfolytában kiabált. A többieknek kiabál, gondolta Aliz, biztos rólam valamit, csak tudnám, hogy mit. Nem mert ezek után elmenni a tóig. Lehet, hogy éppen ott vannak, és mind csak így néznének, azt már végképp nem bírnám ki, sírdogált magában. Ebédig ott ült az alagút előtti nagy kövön, Marcsa néni hiába szólongatta, Alizká, Alizká, úgy tett, mintha nem hallaná. Ült, és nézte az embereket, akik egyre izzadtabban fűrészelték a fát. Megállás nélkül dolgoztak, anélkül, hogy egy szót is szóltak volna.

Dénes bácsi nem egyedül érkezett. Egy kislány ült a háta mögött, vörös hajú és szép-lős, mint a pulykatojás. Na, kiabálta már a motorról Dénes bácsi, hoztam neked egy társalkodónőt, magyar lány ez a Rozi, lesz kivel beszélgetned. Rozi nevetett, fülig ért a szája, Aliz látta csorba, összevissza nőtt fogait. Csúnya volt nagyon, de kedvesnek látszott, és Aliz hálás volt nagybátyjának, hogy ezt kitalálta. Rozi is kapott ebédet, akkorákat harapott a kenyérbe, hogy majdnem megfulladt, közben egyszer Jankáékhoz szólt, egyszer Alizhoz. Jobbára persze csak ő beszélt, mégis az egésznek olyan hatása volt, mintha egy igazi beszélgetés folyna négyőjük között. Aliz látta, hogy Marcsa néni hol a saját gyerekeire néz, hol őrá, s hogy Dénes bácsi elégedetten dől hátra. Tanítványom a Rozi, igaz-e, fordult a kislányhoz, másodszor járja már az elsőt, de azért jó lány, paskolta meg az arcát, aztán kiadta a parancsot, hogy menjenek most végre együtt játszani, mert már szót fognak érteni. Úgy is lett. A lányok először ugróiskoláztak, Janko pedig megállás nélkül körözött a biciklivel, gyakran megzavarva ezzel a lányokat. Ilyenkor Janka és Rozi egyszerre nekiestek, aztán Alizra néztek, látja-e, hogy kell ezt csinálni. Rozi fordított szorgalmasan, mintha fizetnék érte, látszott rajta, hogy

szívesen teszi. Biztos nagyon szegény, gondolta Aliz, nyilván már az is jó neki, ha enni kap. Később, amikor Dénes bácsi valamiért elhívta a fiát, babázni kezdtek. Köteleket húztak ki, és azokra lepedőket akasztottak, lett így vagy három szoba, azokat berendezték, és mikor Janko visszajött, ő lett az apa, Janka meg Aliz a gyerekek, Rozi pedig az anya. Janka és Rozi közben gyakran vitatkoztak, sőt veszekedtek, pofákat vágtak egymásra. Hülye ez, mondta ilyenkor Rozi Aliznak, mindent ő tud jobban, olyan erőszakos, és akkora a szája, mindig ezt csinálja mindenkivel, morogta, és kinyújtotta a nyelvét Janka felé. Janka ilyenkor vagy megkergette, vagy ő is nyelvet nyújtott, aztán ezzel el is lett intézve a dolog. Gyorsan múlt az idő, Aliz észre sem vette, már vacsorához hívták őket. Dénes bácsi mosolygott, na, ez kellett csak, hogy tudjatok beszélgetni, kiabálta, most már minden rendben lesz. Aliz is így gondolta, s már teljes biztonságban érezte volna magát, ha időnként nem kapja el Janka furcsa pillantását. Janka azt mondta, olyan vagy, mint egy kép, vetette oda Rozi Aliznak, mikor vacsora után hátrairindultak az állatokhoz. Mint egy kép, csodálkozott Aliz, hát ez meg mit jelent? Tudom én, vontam meg a vállát Rozi, honnét tudjam? Csak így mondta, és mást nem mondott. Lemaradtak egy kicsit a többiektől, Rozi a térdét vizsgálta, mert egy régi sebéből szivárgott a vér, Aliz pedig a kastélyt bámulta, meg a kertet. Szeretett volna újból beszaladni a fák közé, és ráülni arra a padra. Már éppen hívni akarta Rozit, amikor kiabáltak nekik. A tanítóné asszony hív, hogy menjünk, fordított Rozi, biztos valamit segíteni kell. Nézte, merre néz Aliz, aztán azt mondta, szép ez a kastély, de azért nem laknék benne. Miért?, kérdezte Aliz csodálkozva, hiszen érdekesebb dolgot el sem tudott képzelni. Félnék, hajolt hozzá Rozi, félnék, mert van itt egy kísértet, nem tudad? Persze a tanító úr kineveti, de itt a faluban mindenki tudja. A gróf lánya az, volt vagy tizenöt éves, mikor meghalt. Állítólag tiltották valakitől, aztán bánatában meghalt. Bánatában?, kérdezett vissza Aliz, s megborzongott ettől a szótól. Sokszor érezte már, hogy nincs ugyan semmi baja, de annyira szomorú, hogy mindjárt belehal. Egyszer anyának beszélt is erről, de anya azt mondta, ez butaság, ő viszont továbbra is úgy érezte, bármikor belehalhat abba, hogy szomorú, és most tessék, itt a bizonyíték! Bánatában bizony, folytatta Rozi, s csak úgy forgatta a szemét, és utána a szülei boldogtalanok lettek, mindig egymást szidták, végül itt hagyták a kastélyt. És azt mondják, a lány szelleme itt bolyong azóta is a kastélyban meg a kertben a szerelmesek padjánál. A kőpadnál?, kérdezte Aliz, és a szíve majd kiugrott a helyről. Annál, súgta titokzatosan Rozi, s közben egyre jobban belelovalta magát ebbe a kísértethistóriába, annál hát, ott találkozott mindig a szerelmével, azt is mondják, hogy megszóktette az a fiú, de megfogták őket, a lányt bezárták, a fiút meg elkergették valamerre. Aztán ahogy meghalt, csak nem nyughatott, és nem nyughat azóta se. A faluból már sokan látták, ahogy bolyong a szobákban, egyik szobáról a másikra, és hallották is, hogy énekel valami szomorú éneket. Aliz libabőrös lett a történetről, rémülten gondolt az éjszakára, arra a rémületes sötétre, amitől sötétebb a pokol sem lehet. Jankáék tudják, kérdezte vacogva, tudnak erről a... kísértetről vagy miről? Naná, hogy tudnak, felelte Rozi, persze hogy elmondtuk nekik. És nem félnék, firtatta Aliz, nem mondták, hogy félnék? Rozi erre megvonta a vállát. Látod, milyenek, nem lehet náluk tudni, de Janka szerintem fél, a múltkor bevitt egy csomó fokhagymát a szobájába, és az ágya fölé akasztotta. Rozi élvezettel nézte Aliz arcát. Hallottam, súgta, hogy a tanító úr végigvitt a kastélyon, nem láttál semmi, semmi... olyat? Nem, rázta a fejét, semmit, inkább jó volt, érdekes. Arról a különös szomorúságról, ami az üres szobák láttán fogta el, nem akart beszélni. Menjünk most már, mert összeszidnak, nógatta Rozit, aztán futásnak eredt.

Lefekvéskor megkérdezte Dénes bácsit, hogy hívták azt a lányt, aki itt lakott a kastélyban. Mit beszélt neked Rozi, kérdezett vissza nagybátyja, biztos teletömté a fejed a kísértettel, ugye? Aliz bólintott. Hát Johannának hívták, úgy tudom, de ne higgy el semmit ebből az ostobaságból, mérgelődött Dénes bácsi, nehogy félni kezdjél, megígéred? Aliz megint bólintott, nem is tehetett mást, ezek után nem mondhatta el, mennyire fél máris, úgy érezte, csak feldühítené Dénes bácsit. Elköszönt, és azonnal hasra fordult. El akart aludni még lámpaoltás előtt. Csak reggel fogok felébredni, mikor már hasamra süt a nap, parancsolta, és jó szorosra zárta a szemét. Álmában megint a kastélyban járt, egyedül volt teljesen, de nem félt. Minden tereméből nyílt egy másik, az ajtók maguktól pattantak föl előtte, s egyre gyorsabban haladt, szinte már repült végig a termeken. Nem tudott sem jobbra, sem balra nézni, valamiért ez lehetetlen volt, haladni kellett előre, de a termek nem akartak véget érni, míg végül távoli morajlást hallott, s rögtön tudta, ez a tenger, és már azt is tudta, miért kell annyira sietnie. A zúgás egyre erősödött, aztán hirtelen véget értek a termek, az utolsó felnyíló ajtó mögött a tenger végtelen kékje ringott. A víz a lábát nyaldosta, szelid volt nagyon, apró fehér fodrocskákat görgetett, a hangja mégis egyre ijesztebb lett, hogy Aliznak be kellett fognia a fülét. Kiáltani akart, de a hangját is elnyelte a fülsiketítő zúgás. Arra ébredt, hogy a valóságban is zúg, dübörög minden. Nagy nehezen rájött, hogy vihar van, az ég dörög szinte megállás nélkül. Akkorákat villámlott, hogy egy időre teljes fehérségbe borította a szobát. Felült az ágyban, a szíve hevesen kalimpált, és érezte, hogy akármennyire fél, ki kell mennie, mert azonnal bepisil. Egy következő villám fényénél kifutott a szobából. A folyosón villanyt gyújtott, és azon imádkozott, hogy el ne aludjon, míg nem végez, ugyanis a lámpa csak pislákolva égett. Csak vihar van, semmi baj, nyugtatta magát, és már inalt is vissza a szobába. Ott bent nem akart villanyt gyújtani, ezért megállt az ajtónál, várta a következő villámot, aminek a fényénél majd odatalálhat az ágyához. Jankáék bezzeg alusznak, mint a bunda, gondolta, és már szökkent is, mert a szobát óriási fényesség borította el. A csattanó dörgés szinte együtt érkezett a villámmal, s ezzel egy időben valaki iszonyúan visítani kezdett. Aliz behupant az ágyba, fejére rántotta a takarót, és remegett minden porcikája. A visitás nem maradt abba, felismerte, hogy Janka az, aztán már nemcsak visitott, hanem összevissza kiabált, óbégatott. Mi lesz most?, rémüldözött Aliz, és remélte, hogy Dénes bácsiék is meghallják, és bejönnek. Be is jöttek, noha sokkal később, mint várható lett volna, villanyt gyújtottak, és odaszaladtak mind a ketten Jankához. Aliz a takaró alól leselkedett, látta, hogy csitítgatják, ölelgetik Jankát, ettől aztán a szíve majd megszakadt, úgy vágyott anya után, milyen jó lenne most hozzábújni, megölelni őt. Nagy sokára Janka megnyugodott, ekkor Dénes bácsi odament Alizhoz, és megkérdezte, volt-e kint a vécén. Aztán megint Jankához szólt valamit, utána Marcsa néniel együtt megkönnyebbülten nevettek. Tudod, mondta végül Dénes bácsi, Janka, mikor felébredt, meglátott téged a villámfényénél, s azt hitte, kísértetet lát. Mondtam, hogy ne foglalkozzatok ilyen butaságokkal, de majd adok én holnap annak a Rozinak, ne félj! Megsimogatták mindketten, Marcsa néni meg is puszilta. Aludjatok, mondta Dénes bácsi, aztán eloltották a villanyt, és kimentek a szobából. Aliz azonban nem mert aludni. Csak meresztgette a szemét a sötétbe, hallgatózott, és mindenfélét gondolt. Érezte, hogy Janka sem alszik, hogy ő is ugyanígy figyel most, és nagyon sajnálta, hogy ennyire megijedt. A vihar gyorsan távolodott, már egyre ritkábban villantak fel a fények, és egyre nehezebb volt nyitva tartania a szemét. Jó lett volna már aludni, de megfogadta, hogy addig nem alszik el, amíg meg nem virrad.

A reggel tele volt vihar utáni illatokkal. Aliz nagyon szerette az ilyen illatokat, a vizes lombok, a nedves fű, az ázott föld szagát, még ki sem nyitotta a szemét, máris érezte, bekúsztak hozzá a nyitott ablakon át, s megint az otthont juttatták eszébe. Már csak négy éjszaka, gondolta, és ha ezt a mostanit túléltem, rosszabb már nem nagyon lehet. Rozi már kint volt az udvaron, de egyáltalán nem volt jókedve. Kikaptam miattatok, mondta durcásan, megmondta a tanító úr, többet nem is beszélhetek a kísértetről, mert különben nagy baj lesz. Sokáig hallgattak. Aliz nem tudta mivel megvigasztalni, Janka meg úgy látszik nem is akarta. Azzal lett vége ennek a nagy csendességnek, hogy megjelent Janko, aki az egész éjszakát átaludta, rohángálni kezdett a legnagyobb tócsában, és rugdosta a lányokra a vizet. A lányok visongani kezdtek, aztán ők is berohantak a pocsolóba. Milyen meleg, kiáltozott Rozi, tisztára meleg, érzed, mondta Aliznak, és futkározott egyik pocsolóából a másikba. Később más gyerekek is jöttek, főleg fiúk, de két lány is, akkor labdázni kezdtek, ez el is tartott délig. Aliz észrevette, hogy Janka mindig elkapja róla a szemét, ha csak teheti, nem neki dobja a labdát, és ha mond is valamit, nem néz oda, amíg Rozi lefordítja. Biztosan az éjszaka miatt, gondolta Aliz, jó lett volna valahogy megbeszélni vele, de Rozit nem akarta beavatni. Ebédnél ugyanez volt a helyzet, Janka föl sem nézett a tányérjából, úgy evett. Ebéd után nem is akart kimenni játszani, akkor megmérték a lázát. Azt mondja Marcsa nénéd, hogy el kéne vinni orvoshoz, mondta Dénes bácsi. Láza ugyan nincs, de nagyon el-esettnek látszik. Bemegyünk a városba, a faluba csak hetente egyszer jön orvos. Estére biztos megjövünk, addig elszedtek Jankóval meg Rozival, rendben? Aliz nagyon sajnálta Jankát, és így, hogy egyedül maradtak, már nem bírta ki, hogy ne mesélje el Rozinak, mi történt. Na jó, sóhajtott Rozi megkönnyebbülten, én meg azt hittem, hogy tényleg miattam van az egész. Mit tudsz még arról a lányról, kérdezte Aliz, de Rozi csak a fejét rázta. Mondtam, nem beszélhetek róla, a tanító úr megparancsolta. Aliz sarkon fordult, és szaladt a kert felé. Biztos nem is tudsz semmit, kiáltotta vissza, és eltűnt a bukszusok között.

Rozi a padnál talált rá. Egy ideig csak álldogált előtte, aztán felmászott mellé. Hát, mondta titokzatosan, még annyit tudok, amit a cigánysoron beszélnek régóta. Szétnézett, mintha attól kéne tartani, hogy kihallgatja őket valaki. Egészen közel hajolt, úgy suttogott, meleg lehelete Aliz nyakát érte. Él a cigánysoron egy vénasszony, olyan öreg, van százéves is vagy még több. Van, aki boszorkánynak mondja, de nagyanyám szerint soha senkinek nem ártott, inkább csak jósolni szokott meg gyógyítgatni. Szóval ő mindent megjósolt jó előre, azt mondják. Hogy meg fog halni az a kisasszony, szét fognak menni a grófék, még azt is látta, hogy a kastélyt széthordják, megrabolják. A tanító úrék jövetelét is megjósolta, meg hogy iskola lesz itt, persze nem így szó szerint, hanem a maga módján, körülményesen, utólag fogta fel mindenki, mi értelme volt annak, amit mondott. No és ő jósolta meg azt is, hogy az a lány vissza fog térni ide, de nem mint kísértet, hanem mint hús-vér valóság. Visszatér, s valakit elvisz magával. Hát ezt tudom, fűjt egy nagyot Rozi, és diadalmasan nézett Alizra. Visszatér, de hogy, minek, kapkodott a szavakhoz Aliz, Rozi pedig felhúzta a vállát. Mit tudom én, azt már végképp nem tudom. Elmesélted ezt Jankának?, kérdezte Aliz. El hát, vagyis nemcsak tőlem tudta ő ezt, beszélnek a gyerekek meg az öregek is. Nem titok ez, vonogatta a vállát Rozi, ezt mindenki tudhatja. Juji, visitott fel hirtelen, belém mászott valami bogár! Felpattant a padra, majd leugrott, s ott ugrált fél lábon, Aliz meg az ijedségtől alig kapott levegőt. Szóval itt találkoztak mindig, ezen a padon, mondta, mikor újból lélegzethez jutott. Itt, ujjongott Rozi, bizony itt, egyszer régen a faluból kilopóz-

tak ide éjjel, és látták, hogy itt járnak-kelnek, világított a ruhájuk, mint a holdsugár. Milyen lehetett az a lány szerinted, ábrándozott Aliz, hosszú szőke hajú, hófehér vagy inkább rózsaszín ruhában? Ó, igen, folytatta Rozi, rózsaszínben, és nagy kék szemmel. Biztosan csodaszép lány lehetett, szép és okos. Sokáig beszéltek a lányról, és minél többet beszéltek róla, annál inkább el tudták képzelni. Annyira belemerültek a képzelődésbe, hogy észre sem vették Jankót, aki a pad mögé került, s hirtelen egy nagyot kiáltott. Rozi azonnal kergetni kezdte, Aliz pedig zakatoló szívére szorítva kezét visszament az udvarra. Aztán már csak ténferegtek ide-oda, nem találták a helyüket. Aliz egyre jobban izgult, mi lehet vajon Jankával, s ahogy múlt az idő, még az is megfordult a fejében, hogy mi lesz, ha valamiért nem jönnek vissza, hogyan fognak ők ketten a kastélyban éjszakázni? Rozi is izgatott volt, ezért kimentek az útra, addig mentek, míg el nem láttak egészen a faluig. A falu mögött, föl a hegynek kanyargott egy szerpentin, szürke csíkja hol felbukkant, hol eltűnt a fák között. Rozi szerint arról kell érkezniük Dénes bácsiéknek. Különben hamarabb fogjuk hallani őket, mint látni, mondta, aztán már csak hallgattak, tépdesték a selymes fűszálakat, és bámulták a szürke csíkot a falu mögött.

Nagyon sokáig kellett várni, legalábbis Aliz így érezte. Ahogy néha meg-megcsapta egy hűvösebb legyintés azokból a fuvallatokból, melyek már az éjszakát hozzák, úgy lett egyre kétségbeesettebb. A szeme káprázott az erőltetéstől, s ha egyedül van, biztos elsírta volna magát. Végre, kiáltott fel egyszer csak Rozi, jönnek már, hallom. Aliznak várnia kellett egy kicsit, aztán ő is meghallott egy vékonyka hangot, valami távoli zümmögést. Ez bármi lehet, legyintett, de Rozi állította, hogy ez csak Dénes bácsi motorja lehet, ő megismeri ezer közül is a hangját, és neki lett igaza. Nemsokára fel is bukkant a legfelső szürke csíkon, s az egyik kő leesett Aliz szívéről. A másik pedig akkor, amikor Dénes bácsiék befordultak az udvarba, s Janka épkézláb kiugrott az oldalkocsiból. Arca tiszta maszat volt, kezében egy ragacsos zacskót és egy babát szorongatott, a szája fülig ért, nyoma sem volt rajta semmilyen betegségnek. Minden rendben, mondta Dénes bácsi, az orvos szerint az éjszakai ijedségtől volt még rosszul délelőtt is. Kapott egy injekciót meg pár fájdalomdíjat, mutatott a kislány kezében lévő dolgokra, és már el is van felejtve, ugye, fordult Jankához, neki is elismételte mindezt, aztán bement a házba Marcsa néni után. Nemsokára vacsora, ne menjetek el messzire, szólott vissza, inkább kerítsétek elő Jankót is, biztosan elcsavargott. A kislányok azonban csak álltak lecövekelve. Nagy sokára Janka mozdult meg, odakínálta nekik a ragacsos zacskót, először Rozinak, aztán Aliznak. Aliz vett belőle illedelmesen, meg is köszönte, de látta, hogy Janka továbbra sem néz rá, elnéz valamerre a feje fölött. Mi ez?, kérdezte, mert soha életében nem látott még ilyesmit. Törökméz, mondta Rozi, finom édes, csak rátapad a fogadra. A babát is megnézhatték, szőke ragasztott haja volt, kék pöttyös kartonruhája, s ha ledöntötték, behunyta a szemét. Alvóbabá, jajdult fel irigyen Rozi, egy vagyomba kerülhetett. Döntögették a babát, kézzel kézre adták, aztán valahonnan előkerült Janko is, és mehettek vacsorázni. Vacsora közben Dénes bácsi azt mondta nevetve Aliznak, megvan már, mi a baja Jankának. Azt állítja, hogy látott téged egy képen, bent a kastélyban. Tudod, azon a folyosón, ahol azok a nagy, sötét képek vannak a falon. Na majd holnap megnézzük, mire gondol ez a lány. Aliz nagyon furcsán érezte magát. Mondom, hogy azt mondta, olyan vagy, mint egy kép, sugdosta Rozi, mikor kifelé mentek az állatokhoz, hát erről beszélt akkor, magyarázta, de Aliz nem hallgatott rá. Egyre az járt a fejében, vajon miért fél tőle Janka, miért nem mer már ránézni sem.

Az állatokat a gyerekek etették. Volt vagy száz tyúk, pár kacska, disznó és egy tehén. Fejni minden este a faluból jöttek, mert Marcsa néni nem volt hajlandó megtanulni. Mire odaértek, már ott ült a tehén mellett egy apró fekete nénike, olyan, mint egy madár, jutott eszébe Aliznak. Mindnyájan odaálltak, s nézték, mert a fejést jó volt nézni. Amikor a nénike készen lett, feltápászkodott, nagyokat nyögött, nyújtózott, és jól megnézte mindnyájukat. Végül Alizon állt meg a tekintete. Nézte, nézte, aztán feljajdult, keresztet vetett, és csak úgy dőlt belőle a szó. Mi van, mit mond, rángatta Rozit Aliz, mondd már, mi a baja? Azt mondja, olyan vagy, mint a grófkisasszony, a Johanna, rebegte halálra váltan Rozi, azt mondja, megjósolták, hogy vissza fog jönni, és meg is lett. Aliz hirtelen olyan gyengének érezte magát, hogy meg kellett kapaszkodnia Roziban. Ez egy marhaság, mondta, mi van abban, ha hasonlítok rá, mondd csak meg neki, szorongatta a lányt. Rozi mondott is valamit, de az öregasszony lehurrogtá. Te nem hasonlítasz, hanem pontosan olyan vagy, fordított Rozi, azt mondja, hiába volt nagyon régen, úgy emlékszik, mintha tegnap lett volna, hogy ők mint kisgyerekek együtt játszottak, és nagyon szerette a kisasszonyt. Az anyjával együtt itt lakott a kastélyban. Szóval azt hajtogatja, emlékszik jól mindenre. Addigra az öregasszony már előtte állt, folytak a könnyek barázdás arcán, bütykös kezével a fejét ütögette, s Alizhoz beszélt. Minden ott van a fejében, minden, azt mondja, magyarázta Rozi, és hátrább húzódott. Aliz ijedten kapott utána, lehet, hogy örült szegény, vacogta, és ő is hátrálni akart. Az öregasszony azonban elkapta a kezét, és csókolgatni kezdte. Ekkor Janka, aki eddig csak szótlánul állt, kiáltott valamit, és kiszaladt az istállóból. Mire Dénes bácsi bejött, már Aliz is sírt, és Rozival összekapaszkodva állt, Janko a tehénen babrált valamit, igyekezett úgy tenni, mintha egyáltalán nem érdekelné semmi, a nénike pedig roskadtan ült a fejőszéken, s egyfolytában beszélt, motyogott csak úgy maga elé. Dénes bácsi először vele próbált beszélni. Megrázta egy kissé a vállát, talán össze is szidta, talán csak ráparancsolt, hogy térjen már magához. Amikor végighallgatta, bosszúsan fordult Alizhoz. Bolond egy vénasszony, annyi szent, mondta, de ne félj tőle. Összevissza beszél, ilyenek ezek mind a faluban, tudatlanul, babonásan élnek. Nekik aztán nincs fejlődés, nincs új világ, nincs semmi. Azt hiszik el, amit az a vén vajákos cigányasszony mond. Taníthatom én itt az unokáikat, akár fejre is állhatok, mégis az számít, otthon mit látott, hallott. No, menjünk befelé, már késő van. Kiterelte a gyerekeket az istállóból, és odakiáltott valamit Jankának, aki kétségbeesve állt az ajtóban. Aliz visszanézett, látta, hogy az öregasszony még mindig ott ül, mint aki soha többet nem mozdul innen, most, hogy megtalálta régi gazdasszonykáját, itt marad ő is örökre.

Az ágyban hosszan imádkozott. Mivel nem igazán tudta, mit is szeretne, azt kérte, legyen minden jól, hogy Janka nyugodjon meg, s hogy minél gyorsabban elteljen a hátralévő idő. A szobában félhomály volt. Janka nem akar sötétben aludni, magyarázta Dénes bácsi, mikor meggyújtotta a kis éjjeli lámpát, s körbebátyázta valami vastag kartonpapírral. Holnap megnézzük azt a képet a folyosón, megígértem Jankának, mondta, aztán felsóhajtott. Hú, mekkora badarság ez az egész, te jó ég, jajdult fel, és becsukta az ajtót. A félhomályban, ima közben folyton Jankát nézte, de a kislány rögtön a falnak fordult, s úgy tett, mintha aludna, s lehet, hogy valóban aludt is, Aliz mégis gyanakodott, hogy őt figyel. Egy darabig még őrködött, de aztán nem bírta tovább ébren. Álmában megint a kastélyban bolyongott. Most rengeteg ember volt a szobákban, s úgy tűnt, hogy mindnyájan várnak valakire. Egyszer csak meglátta Jankát, s megörült neki nagyon, mert úgy érezte, ők összetartoznak, nagyon jó barátok. Ám amikor Janka is észerevette őt, rémület ült ki az arcára, s futni kezdett. Aliz utánafutott, s ettől

kezdve csak ebből a kergetőzésből állt az álom, s az volt benne a szörnyű, hogy magát egyre gonoszabbnak érezte. Kifutottak a kertbe, elszaladtak a kőpad mellett, s Aliz torkaszakadtából kiabált, hogy álljon meg Janka, nem akarja bántani. A következő pillanatban pedig az a szörnyűség történt, hogy Janka beleszaladt a kis zöld tóba, s szinte azonnal elmerült, Aliz pedig ott állt a tó partján, s tátott szájjal ordított, anélkül, hogy hang jött volna ki a torkán.

Amikor felébredt, már magasan járt a nap, s megint egyedül volt a szobában. Már csak hármat kell aludni, jutott rögtön eszébe, s ettől egy kicsit jobb kedve lett. A reggelit ismét egyedül kellett elfogyasztania, Marcsa néni ugyan ott tett-vett a konyhában, de még csak rá sem nézett, láthatóan igen rossz kedve volt. Reggeli után kiment az udvarra, s mivel senkit nem látott, lekuporodott kedvenc kővére, és várt. Úgy volt, ahogy gondolta, Dénes bácsi bement a faluba Roziért, nemsokára már hallotta is a motor zúgását. Janka is vele ment, s most, hogy megérkeztek, Aliznak úgy tűnt, mintha a két kislány ellene szövetkezett volna. Most először érezte, hogy Rozi Janka oldalán áll, hogy úgy néz rá ő is, mintha félni kellene tőle, mintha tett volna bármit is azon kívül, hogy hasonlít egy lányra, aki behalt egyszer régen a bánatba ebben a kastélyban. Na, gyerekek, mondta Dénes bácsi, megnézzük azt a képet, mennyire hasonlít. Úgy vonultak a folyosón, mint valami gyászmenet. Aliz hátul kullogott, és dühösen nézte a két kislány hátát. Szerette volna megrázní őket, rájuk kiáltani, hogy most mi van, vagy könyörögni Jankának, hagyja már abba, és mondja meg, mitől fél, de végül semmit sem tett, csak ment utánuk. A poros trófeák még ijesztőbbnek látszottak, mint a múltkor, s ahogy közeledtek, úgy nőtt az izgalom a gyomrában. Haragudott nagybátyjára is, mert mintha teljesen elfelejtkezett volna róla, és már egyáltalán nem szerette ezt a kastélyt sem, vágyott elmenni innen minél hamarabb. A másik folyosón Janka ment elől, rohant a képek alatt, végül az egyiknél megállt, és visszanézett rájuk. Tekintetében szemrehányás volt, no, ugye, megmondtam, olvasta róla Aliz. Dénes bácsi felkiáltott, a nemjóját, és Rozi csak állt tátott szájjal, hol Alizra, hol a képre nézett, és akkor Aliz is meglátta magát a képen, egy kék ruhás kislányt napernyővel a kezében, aki semmi kétség, ő volt, a megszólalásig ő. A kép sötét volt, de Aliz felismerte, hogy a kislány a kőpadnál áll, látta, hogy a borostyán már akkor is ugyanúgy befutotta a padot, mint most, csupán a körülötte álló fák voltak még jóval fiatalabbak, így egy kicsi részt látni hagytak a kastélyból is a kép jobb felső sarkában. Nahát, Alizkám, ilyet még nem pipáltam, mondta nagy sokára Dénes bácsi, tényleg, mintha rólad készült volna ez a festmény. De én nem vagyok az a lány, sírta el magát Aliz, és kétségbeesve nézett rájuk. Nem hát, vigasztalta nagybátyja, erről szó nincs. Vannak ilyen véletlenek, az a vénasszony csak beszél a bolondokat, azzal nem kell törődni. Ne félj, most már Janka is megnyugszik, meglátod. Odafordult a lányához, és hosszan magyarázott neki. Janka néhányszor lopva Alizra nézett, de mindig gyorsan elkapta a tekintetét. Pavla néni már az egész falut telekürtölte, szólalt meg végre Rozi, elmondta mindenkinek, hogy visszajött a grófkisasszony, ahogy mondvá volt. Te ezt elhiszed?, kérdezte Aliz. Én nem tudom, mit higgyek, mondta kicsit durcásan Rozi, mindenki mást mond. Nem, nem hiszem el, talán nem. De Janka elhiszi, ugye?, faggatta tovább Aliz. Ő elhiszi. Nagyon tud hinni az ilyesmiben. Attól fél, hogy őt fogod elvinni, vagyis hát nem te, hanem az a Johanna. De hát hogyan vinném el, jajdult fel Aliz, hogyan? Én nem tudom, ő azt mondja, úgy, hogy meg fog halni. Azt mondja, úgysis mindig ilyeneket szokott álmodni, hogy halál meg ilyesmi. Azt mondja, a grófkisasszonnyal is álmodott már, vagyis veled, hogy üldözted őt, és ő félt rettenetesen. Nem tudom, ő mondja,

ismételgette Rozi, lehet, hogy tényleg beteg, nem tudom. Menjünk most már, szölon-gatta őket Dénes bácsi, megnéztük, megnyugodtunk, menjünk, mert más dolgom is van. Ugyan ki nyugodott itt meg, gondolta Aliz, miközben Janka sápadt arcát, riadt szemét nézte. Játsszatok, adta ki a parancsot nagybátyja az udvaron, aztán odaszóli-totta magához Jankót, s eltűnt vele a ház mögött. Hiába volt a parancs, a lányok nem tudtak játszani. Ültek egymástól nem messze a porban, és bottal firkáltak mindenfélét. Rozi időnként megpróbált hol egyikükkel, hol másikkal beszélgetni, de hallgatás volt a válasz, ezért végül már nem is próbálkozott. Aliz úgy érezte, végképp elromlott valami, s el sem tudta képzelni, mit csinál itt még három napig. Hosszú, unalmas napoknak és sötét, félelmetes éjszakáknak nézett elébe.

De nem így lett. Alig telt el félóra ebben az ijesztő csendben, és a kutyák ugatni kezdtek, egyre dühödtebben, jelezték, hogy valaki idegen közeledik. Egy asszony jön, meg egy ember, szaladt vissza Rozi a kaputól, és Aliz szíve hevesen verni kezdett. Biztos volt benne, hogy anyáék lesznek, annyira biztos, mint még semmiben, ennek egyszerűen így kellett lennie. Drága életem, ölelte magához anya, annyira hiányoztál, hogy nem bírtam ki tovább. Összevissza álmodtam minden butaságot, tegnap este aztán mondtam apának, el kell jönnünk, akármi lesz is. Jól vagy, minden rendben, toltta el magától anya, és jól megnézte, de Aliz visszaborult a vállára, s csak szorította magához, közben nyelte vissza a könnyeit, nem akarta, hogy anya sírni lássa. A nagy kutyaugatásra előjött Dénes bácsi is, s ettől kezdve minden úgy ment, ahogy ilyenkor szokott. Majd otthon elmesélsz mindent, drágám, súgta anya Aliz fülébe, aztán beszaladt Marcsa nénihez. Apa Dénes bácsival ült le borozgatni az árnyékba, Rozi pedig felvett egy szép lapos kavicsot, és rábeszélte a lányokat egy ugróiskolára. Aliz szívesen játszott, úgy érezte, megmenekült, s ettől végtelenül boldognak érezte magát. Lassan Janka is nyugodtabb lett, biztos örül, hogy elmegyek, gondolta Aliz. Az ebédnél Dénes bácsi nevetve mesélte a kísértethistóriát, néha Marcsa néni is hozzátett valamit mosolyogva, Janko a lányokat rugdosta az asztal alatt, Janka szégyenlősen lesütötte a szemét, s még el is pirult időnként, pedig nem is tudta, hol tart éppen az apja a történetben. Apa jót nevetett, anya pedig azt mondogatta, jól éreztem én, hogy el kell jönni, és részvételt nézett a lányokra. A kép azonban tényleg fantasztikus, fejezte be Dénes bácsi, azt meg kell néznetek, mert teljesen olyan, mint Aliz. Ejtőzünk egyet, aztán megmutatom a kastélyt is, érdemes szétnézni.

A délután azzal telt, hogy anyáék megnézték a kastélyt. Mindenki felkerekedett, mintha kirándulni indulnának, és ez egészen más séta volt, mint mikor Aliz először járt a kastélyban. A felnőttek nevetgéltek, hangoskodtak, a gyerekek pedig rohángáltak a hosszú folyosókon, kinyitogatták a termeket, beálltak az üres helyiségek közepére, és mindenfélét kiáltoztak, s élvezték, ha a falak visszadobtak néhány hangot, szótagot. Amikor a képhez értek, s Aliz is újból láthatta, nem volt az tévedés, a kép tényleg mintha őt ábrázolná, s anya és apa is csak azt mondogatták, nahát, nahát, ez is inkább olyan vidám, könnyű dolog volt, mintha azzal, hogy anyáék megérkeztek, valami láthatatlan rém, ami addig ott terpeszkedett közöttük, egyszerűen eltakarodott volna. Komolyan mondom, ha nem félnék, hogy számon kérik rajtam, odaadnám nektek ezt a képet, mondta Dénes bácsi. Ha egyszer is lesz rá mód, ne féljetek, meg is szerzem, ígérte, és anyáék azt felelték, az bizony jó lenne, de Aliz nem akarta a képet, egyáltalán nem akart semmi emléket erről a három napról. Este, amikor anyához bűjt, megfogadta, hogy soha többé nem akar idejönni. Az éjszakát végre átaludta, álom nélküli mély alvással, s nyilván ezért nagyon korán ébredt. Anyáék még aludtak. Aliz

felöltözött, és lábujjhegyen kiosont a szobából. Hallotta, hogy Marcsa néni a konyhában csörömpöl, de nem volt kedve reggelizni. Most, hogy itt volt anya, már meg merte tenni, hogy ne egyen. Kísietett, s futott a kertbe. Úgy érezte, a padhoz még egyszer, utoljára el kell mennie. A hajnali harmat még nem száradt fel, térdig vizes lett a lába, mire odaért. Apró rovarok rebtentek fel, amikor végigsimított a borostyánon. Aliz szeretett elbúcsúzni a dolgoktól, szerette azt mondani, szervusz, hegy, szervusz, asztal, isten veled, ház. Sokáig nézte a padot, leguggolt, alá is nézett, végül talált egy darab követ. Rögtön látszott, hogy a padból egy kicsiny darab. Hosszas keresgélés után még a helyét is megtalálta, egy kis repedés mentén pattanhatott le, ki tudja, mitől. Ahogy Aliz a kezé fogta ezt a kis kődarabot, tudta, hogy ezért jött ide, épp ezért a kődarabért. Megszagolta, és érezte rajta a kert szagát. Zsebébe tette, aztán felkapaszkodott a padra. Nézelődött, lóbálta a lábát, és nem gondolt semmire.

Mire visszaért a kertből, anyáék már reggeliztek, Marcsa néni pedig húst sütött nekik az útra, anya hiába mondta, hogy nem kell. A búcsúzás gyors volt és vidám. Janka is adott puszit, de elnézett Aliz feje fölött. Na, mikor jössz legközelebb ebbe a kísértetkastélyba, viccelődött Dénes bácsi, és a felnőttek mindnyájan nevettek. Apa elindult előre, anya és Aliz a motorra ültek, ölükben a csomagokkal. Marcsa néni és a két gyerek a kapuig kísérte őket, anya fél kézzel integetett, Aliz is megfordult még utoljára, és látta, hogy Janka nem int vissza. A busz már bent állt a kis téren a falu közepén, mire odaértek. A tér teljesen néptelen volt. Nézd csak, ki van itt, kiáltott Dénes bácsi, mi meg egészen megfélekedtünk róla. Rozi ott állt a busz orránál, sebes lábát vakargatta, és zavarban volt nagyon. Aliz odafutott hozzá, megölelte, megcsókolta, Rozi pedig inkább csak állta a búcsúzkodást. Amikor kikanyarodtak a térről, Aliz a busz hátsó ablakából integetett Rozinak és Dénes bácsinak. Az utolsó, amit még látott a maszatos üvegen át, hogy néhány ember, férfiak, nők, gyerekek vegyesen körbeállják Dénes bácsit, és némán néznek a busz után. Aliz odafészkelte magát anya és apa közé, megmarkolta a követ a zsebében, és behunyta a szemét. Tudta, ha nem akar rosszul lenni a kanyargós úton, jobb lesz, ha elalszik. Nézd csak, mondta apa a serpentin tetején, nézd csak, innen egész jól látni a kastélyt. Hagyd, már elaludt, szólt rá anya, látszik, hogy kimertült szegény. Aliz nem tudott aludni, de úgy érezte; nem szabad kinyitnia a szemét. Azt szerette volna, ha egészen addig csukva marad, amíg otthon be nem lépnek az ajtón. Azt szerette volna, hogy olyan legyen ez a pár nap, mint egy álom, ami egyre jobban halványul, aztán végképp szétfoszlik, mint apró felhő az égen. Szerette volna elfelejteni.

Pár hónap telt el, és Dénes bácsitól levél érkezett az új címükkel. El kellett költöznünk, olvasta anya, mert Janka nem jött helyre. Állandóan félt a kastélyban, később már a parkban is. Aztán a faluban is mindenfélét beszéltek, egymást hergelték az emberek. Egyébként még szerencse, hogy eljöttünk, mert a tető egy másik helyen is beomlott, és én hiába szoltam, nem törődött ott senki semmivel. Azt írja még, mondta anya, miközben eltette a levelet, hogy reméli, meglátogatjuk az új otthonukban is. Téged külön is üdvözlök, nézett Alizra, s Janka is. Ezen az éjjelen Aliz ismét álmodott a kastéllyal. A parkban járt, sokáig, nagyon sokáig kereste a padot, de nem találta. Végül egy helyen megállt, lenézett a lába elé, s látta, hogy a föld megmozdul, s hamarosan a pad emelkedett ki a föld alól. Aliz elképedve nézte, aztán meg akarta érinteni, de nem tehette, mert a pad hirtelen repedezni kezdett, kisebb-nagyobb darabok hulltak le róla, Aliz felismerte azt a követ is, amit felvett annak idején. Felismerte, és most is felemelte a földről, és igen csodálkozott, mert annyira könnyű volt, mintha semmit

nem tartana. Lassan egyre felismerhetetlenebb lett a pad, végül elsimult a földön, és nem látszott egyéb, mint egy kis kupac, még leginkább sírdombra hasonlított. Aztán észrevette, hogy a kerttel és a kastéllyal is ugyanez történik, lassan omlanak, dőlnek, porladnak a falak, oszlopok, fák. A legkülönösebb az volt, hogy nem félt ettől a pusztulástól, csak végignézte szép nyugodtan, míg semmi más nem maradt, mint egy hepehupás selymes fűvű rét, és közben szorongatta markában az egyetlenegy piciny kődarabkát, amit meg tudott menteni a valóságból, és boldog volt nagyon. Amikor felébredt, mégis olyan rossz érzése támadt, hogy fel kellett anyát költeni, pedig még sötét volt. Nagyon rosszat álmodtam, suttogta, azt, hogy a kastély és minden eltűnt, mintha ott sem lett volna. Anya odafeküdt mellé, átölelte. Mindenkinek vannak rossz álmai, súgta vissza, aludj most már, én majd elzavarom ezeket az álmokat. Aliz felült, kitapogatta az éjjeliszekrényen a kődarabot, magához szorította, aztán befészkelte magát anya ölébe, behunyta a szemét, és várta a következő álmot. A kastéllyal azonban nem álmodott soha többé.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Horkai Vass Éva

GÁBORRAL A FALON

Ezek jól kicsellóztak velünk.

Ezt mondta Gábor, miközben a cementtel bevont téglafalon könyököltünk. Tavasz volt vagy nyár, amikor a reggelek megtelnek fénnel, s minden fokozottan mutatja meg magát. Most mégsem látszott a berakott gang fala és az üveges bejárati ajtó.

Épp hogy felkeltünk, gyorsan, rutinosan arcot mostunk, s mama reggelire hívó szava elől menekültünk az udvar végébe a falhoz, fel a székre, onnan a lugas alatt álló asztal tetejére, s amikor a nagy, hűvös szőlőlevelek között kidugtuk a fejünket, egy az egyben, teljes látványként tárult elénk Mártáék udvara. Itt, az asztalon állva egészében belátható volt a ház, az udvar s a mögötte elterülő kert egy része. Apró jelekből olvastunk, hogy megtudjuk, felkelt-e, vagy ha épp dolgozott, hazaért-e már Márta. Olyankor titkos búvóhelyükről előkerültek a macskák, másként káráltak a tyúkok, az egész házra és környékére valamiféle meglelt nyugalom telepedett. Kásás reggel vagy pihegő délután. Vagy előfordult, hogy a fal melletti csapnál vizeskedtünk, s amint meghallottuk, hogy a szomszédban csukódik a nagykapu, Márta épp a macskáit hívogatja, vagy a tyúkokkal beszélget, nyomban fenn voltunk az asztalon, s a szőlőlevelek közül kibújva kiáltottunk át neki. Márta, átmehetünk?

Soha nem mondta, hogy ne menjünk, most fáradt vagy dolga van, mondtam Gá-

bornak keserűen. Soha nem utasított bennünket vissza, egyszer sem volt barátságosan hozzánk. Még a hanghordozásával sem hozta a tudomásunkra, hogy a terhére volnánk, pedig mély unatkozásaink közepette gyakran a nyakán lógtunk.

De most minden más volt. Ami most történt, hihetetlen s örökre érthetetlen marad számunkra.

A gang falai mintha felszívódtak volna. Biztosan, amíg aludtunk, mondja Gábor e valóságérthetlenségben valószínűség után kutatva. A bejárati ajtó sem volt ott, hogyan is lebeghetett volna falak nélkül, csak úgy, egymagában. Ehelyett, mint egy nagy kapunyílás, egy óriási, négyzet alakú lyuk tátongott a középső szoba helyén – a megkülönböztethetlenségig olyan, mint amikor nagymise idején tárva a templom ajtajának mindkét szárnya. Lenn állsz az irdatlan lépcsősor alján, s a kinti fényből csak a templombelső sötétjét látod, a titokzatos, mély homályt; a tömjénillatot és a halk, remegő csilingelést már csak hozzáképzeled. Meg sem tudnád pontosan mondani, mitől kerít hatalmába valami kimondhatatlan borzadály.

Gábornak úgy reszket a lába, hogy az alattunk levő rozoga asztal is beleremeg. A szögletes nyílás peremét halotti virágok díszítik, a befelé mélyülő tér sötétjéből csak néhány gyertya fénye villan elő sárgán.

Ez nem lehet igaz, mondja Gábor. Te elhiszed?

Nem tudom. Látom, de én sem értek semmit az egészből. Biztosan Kálmán.

Annyit bizonyosan sejtettünk, hogy a középső szoba sötétjének a mélyén ravatal van, a ravatalon koporsó. Ha erősen hunyorítottunk, szögletes peremét is látni véltük. Furcsa neszek áradtak a fekete homályból. Sirás, szipogás, halk, elcsukló imádkozás. A sötét lyuk peremén mintha Márta sziluettje is kirajzolódott volna.

Te is úgy gondolod, hogy Kálmán?

Mintha Mártát látnám a ravatal előtt. És sok virágot. Mikor hordhatták ide mindent? S egyáltalán: mi ez az egész ceremónia?

Nekünk nem is szóltak. Mama nem tud semmiről, pedig Kálmán az ő rokona.

Meg amiénk is. De egyelőre mi se szóljunk senkinek. Mama sokszor szidta Kálmánt, amikor pityókásan jött haza.

Mert Mártát szereti. Gondolod, mama is ugyanezt látná?

Ha mi mindketten látjuk, akkor biztosan igaz a kép. Te néha képzelődsz, de én nem szoktam képzelődni. Az ott virágokkal díszített bejárat, mögötte ravatal. Mintha a kápolna költözött volna ide. Kálmán biztosan meghalt az éjjel, s reggelre Márta véghezvitte ezt a ceremóniát.

De ha nem Kálmán?

Márta nem lehet. Az előbb egy pillanatra valóban mintha az ő alakját láttam volna kirajzolódni. Ő különben sem halhat meg. Ő az erősebb.

Most biztosan nem mehetnék át játszani.

Most épp ilyeneken töröd a fejed? Mi történik itt egyáltalán?

Érzem, hogy elszorul a torkom. Gábor arca, mint egy felnőtté. Minden erejével arra összpontosít, hogy érthető magyarázattal szolgáljon nekem mindarról, amit látunk, s ami ennek ellenére mégsem érthető. Orrán a szeplők, akár az enyéme, most mégis nevésgesnek hatnak gondterhelt, felnőtt arcán. Majdnem elnevetem magam, de legyőzöm a kísértést, én is igyekszem komolykodó ábrázatot vágni. Valamilyen részvétet mutatni. S erről eszembe jut: ilyenkor részvétet szokás nyilvánítani. Mondom is Gábornak, de vonásai megkeményednek, még szigorúbbakká lesznek. Mint egy be-merevedett felnőtt.

Hogyan nyilváníthatnánk részvétet, ha nekünk nem is szóltak? Kihagytak bennünket ebből az egészből. Érted? Mindenki tud a dologról, csak mi nem.

Lehet, hogy jobb is. Én úgysem mernék átmenni. Még itt is félek.

Mert ilyenek vagytok ti lányok. Nyomban berezeltek.

Talán te nem? Csak látnád, milyen a tekinteted.

Ekkor kinyílt a nagykapu, s feketébe öltözött asszonyok kíséretében az udvarba lépett a pap. Fél arccal egy szőlőlevél mögött lapultam. Csak félig akartam látni mindent, így is sok volt nekem. Mindkettőnk lába egyazon ritmusra citerált.

Gondolod, hogy pap fogja temetni?

Mindenkit pap temet.

Pedig nem járt templomba. Káromkodott és sokat ivott. Márta mindig szidta.

Na, látod, pedig Márta templomba is jár. Őt is pap fogja temetni. Különbben is mindenki káromkodik. Még mama is.

Biztosan a mája. A múltkor apa mondta, ha Kálmán így folytatja, szétesik a mája.

Azt is mondta, hogy már legalább harminc, ha nem negyven éve ezt csinálja. Jól beedzette magát. Éppen így mondta. Mintha Kálmán fociedzéseire gondolt volna.

Hol van az már.

Oké, de jó focista volt. Te ezt nem érted. Meg valamilyen jó motorkerékpárja volt. Bomlottak utána a lányok. Márta is.

Nekünk is ilyen ceremóniát kell majd csinálnunk, ha mama meghal?

Most ne gondoldj ilyenekre. Mama nem beteg, egyelőre semmi baja, csak a gerince görbült meg. De abba nem szoktak belehalni. Különbben addigra már mi is nagyobbak leszünk, több mindent fogunk érteni. Ez úgyis apa és anya dolga lesz. Szerintem ők a kápolnába fogják vitetni mamát.

Gondolod, hogy az jobb lesz?

Semmit sem gondolok, suttogja Gábor. A kápolna is rettenetes, de az, hogy beköltöztessük a házba, a szobánkba, az valami iszonyú. De ne beszélj ennyit, még felfigyelnek ránk odaatról.

Meddig tart még ez az egész?

Ha unod, menj reggelizni.

Lekászálódok az asztalról, végigfutok a virágágyak közötti ösvényen, s úgy nyitok be a konyhába, mintha nem is kintről, hanem a szobából jöttem volna. Mama arcán a mindennapi szokványos teendőik apró gondjainak nyoma. Más semmi. Nem megy le a falat a torkomon.

Mikor mehetek át Mártához játszani?

Márta ma délelőttös. Csak délután lesz otthon. Ma én etetem a tyúkjait is.

Miközben mama ezt mondja, arcán rezzenetlen nyugalom.

Min csodálkozol? Egyél, és mehetsz játszani.

Legalább anya volna itthon. Hosszú, talányos délelőtt, délutánig még minden megtörténhet.

Harangoznak, s beleremegek. Dél van. Majd kora délután. Ebédnél már éhes vagyok, mégsem tudok enni. Anya futólag rám pillant.

Mi az, miért nem eszel? Beteg vagy?

Biztosan becsemegézett, mondja apa.

Nem is reggelizett, így mama.

Néztek át a falon. (Gábor az asztal alatt lábával keresi a lábam, hogy egy rúgással leadja a jelet. Te teljesen megőrültél.)

Mi nem leskelődünk folyton, mint te. Különben is, mit nézzünk. Az üres udvart? Márta nemsokára hazajön a munkából. Átmehetsz hozzá játszani. Már úgyis megszokta, hogy ha hazaér, nyomban ott sündörögsz körülötte.

Elsápadok, és egy kicsit szédülök. Nyirkos a kezem.

Ti nem tudjátok, mi van a szomszédban.

Ugyan mi volna? Kálmán az előbb kacskaringózott haza. Tolta a kerékpárját, ilyenkor azzal támogatja magát. Most biztosan alszik, amíg Márta haza nem ér, és fel nem rázza.

Épp ez az. Örökre elaludt. Mártáéknál ravatal van koporsóval, pappal és halotti virágokkal. Láttam a falról. (Gábor szikrázó tekintete. Szemből villámok csapnak felém. Némán is tudtomra adja, elárultam magunkat. A lányok mind megbízhatatlanok.)

Újra összevissza álmodtál. Kevesebbet kellene nézned a tévét, mondja apa. Mindig ábrándozol, fantazíalsz. Hol van ma háznál ravatal?!

És Gábor? Van is, meg nincs is. Ha létezne, orrán a szeplők, akár az enyéme. Csak arca komolykodóbb. Ha megszületett volna, ő lenne anya kedvence.

Vasadi Péter

FÉNYFORMÁK

formái vannak bent a fénynek
bátorodnak, lebegnek, félnek

összehúzódnak fájdalomban
odagyúlnak, hol lelki rom van

lecsorognak törések mentén
visszacsillogva, mint a szemfény

elmerülnek és fölbukkannak
áldozva éjt a virradatnak

kiülnek arcra, kézre, vállra
fölöttük Egyszárny suhanása

kemény fekete hull a fényre
árnyékos lett a fény zenéje

töredezetten zeng, de tisztán
nem dübög épen, mint a hitvány

fényes fülem van, hallgatózik
leválasztja szentről a bővít;

terelgetem, fénylik juhokban:
szerelmesed kezdettől voltam

s oly könnyed is, mint ama Pásztor
a szívformájú lánkolástól

nyakamban bárány, béget; kérem,
maradjon rajtam, juhfehéren

INDULÁS UTÁN

Eltüntet, Város, a távolodás.
Mindig ez a szemem-zöld víz,
ez a légnemű boldogság rajta,
ez a vízszínen hullámzó szakadék.
Megy össze a házsor a parton,
rövidülnek a park fái, a vörös
villamos kígyója elkanyarog,
a hármas gömbfejű víztorony
lassan süllyed a betonba;
eltüntet, Város, a távolodás.
Torok szorongat összegubancolt
szavakat. Mégis inkább könny-
telenül. Korlát közönyös vas-
hidege a marokban. Fortyogó
farvíz záporában csak egyszer
álljatok így; elmorzsol, tép,
tébolyodottan őröl négy ferde
acéllap.
Sikítás nélkül szenved a víz.
Nem leplezi kínját. Fehéren
fordulnak ki belei, habzik
a fehér vére, de forr össze
sebe, kisimul a zöld test,
mely sűrű, mint a szerelem
s áttűz, mint a sugár.

Halasi Zoltán

A LIFT MONOLÓGJA

Egy hely, ha nem is édeni,
mely néha csendre készítet:
sok részfuvarból érteni
az ingázó egészet.
Tapasztalás? Tudás? Térképezés?
Vak ösztönforgatag?
Meglódulás, lefékezés
küszöb fölött-alatt.

Felszálok és alábukom,
szűk bár az akna-ráma,
megannyi résen és lyukon
kijár-bejár a prána.
Kiséretem; árnymosta, fényöreg
fokok és fordulók –
a ház, a teljes épület
körém függesztve lóg.

Mi múlik rajtam?! Ó, mi *nem*?
A létezésen maszk van;
a tépdésést, én azt viszem
e szögletes palackban.
Korlátok közt magam korlátatlan
fogom fel ami rám esik:
jöhet boldog-boldogtalan,
szíromra morzsa, cseppre csikk.

És amit elnyel, elfeszeng
a száj, a váll, az undor;
hologramként tovább dereng
a szekrényjárta útból:
mozdulatkunkor, tekintetsavar,
önfullánk, félsz-lidérc
fonákja küzd, sebért a var,
az örök virtuálisért.

Emelkedem és süllyedek,
 akár a testhó és a hantok.
 Jelentek földet és eget,
 ahány szint, annyi horizontot.
 Szükségszerű és véletlen köszön
 egymásnak bennem, bosszu, kegy:
 folyton másokba ütközöm,
 csak én maradok ugyanegy.

A HARCMŰVÉSZ

„Télen a húsosok tornatermében,
 nyáron a lőrinci erdőben edzünk.
 Mesterünk T. Neki már neve sincs.
 Mi az a név? Dögcédula. Ha harc van,
 harcolj. Ha meghalsz, halj meg. Így
 mondta: csak ne légy sportituált.
 Ahányszor ütsz, annyiszor lépsz át
 a folyón. Ezt is mondta. És hogy a
 folyó nincs is. Csak a lépés. Volt
 egy régi mester. Ezt is mondta. Az
 egyszerre három folyón lépett át.
 Egymás fölött folytak. Ezt úgy érte
 el, hogy a belső nénje híd lett. Eme-
 letes híd. Úgy is hívták: Vízipagoda.
 És még azt is mondta, hogy mi most
 kicsi pallók, régebbiesen: бүрүк vagyunk.
 Vagyis: nincs távolság, amit le kell
 győzni. Csak ki-ki átsétál a maga nénjén.
 Érted, mire gondolok? Mielőtt ütök,
 a folyóra. Ami nincs. A föld színére,
 így mondta, gondoldj. Gondold, hogy
 folyik. És tudod, ez mire jó? Olyankor
 megszűnik a travigáció. És ettől fogva
 a cél az, így mondta, ami magához
 vonzza az átkelőt. Lábnál ugyanígy.
 Gondolás. Folyás. Rúgáshely. Odaível,
 magától, így mondta, a híd. Ki-ki nénje.
 Egész deszantokat viszünk be majd,
 mire mi is szárazvízi pagodák leszünk,
 légiókat. Csak erre már nem szabad
 gondolni. És a harc se harc. Önépítés.
 Ha nem tudnánk, mondta, mondhatja
 focinyelven is: a háló örül a gólnak.”

NOVELLAPÁLYÁZAT

Magyar László András

A REPÜLŐ DERVIS

Dr. Hauber a maga részéről a hidrocchinon előhívót részesítette előnyben. Igaz, a hidrocchinonban a kép későbbben jelenik meg, mint más előidéző alkalmazásakor, ám a negatívok tömörebbek lesznek benne, mint ha pirogánollal vagy eikonogénnel készültek volna, továbbá, ami korántsem mellékes, ez a vegyület az ember kezét sem festi meg oly alaposággal, mint általában a hamuzsírkészítmények.

Dr. Hauber külön helyiséget rendezett be a kedvenc időtöltéséhez szükséges, drága pénzen beszerzett s még drágábban ideszállított apparátus számára. A legmodernebb, Martin-féle hívóasztal, a simára csiszolt rostlemezből gumiszigeteléssel készült Grundmann-féle sötétkamra, a filmes szekrény és a készülékek vitrinje mellett a gondosan fényszabályozott tágas szobában csupán egyetlen, kényelmet szolgáló bútordarabnak jutott hely: a barna, nyomott mintás plüssel bevont Berger-karosszéknek, amelyben dr. Hauber dolga végeztével olykor akár órákon át is kedvtelve üldögélt. Ha – mint nevezte – fotolaboratóriumában időzhetett, különös nyugalom és meleg biztonságérzet öntötte el lelkét. Nagyokat szippantott a helyiség jellegzetes illatú levegőjéből, és mosolyogva meredt maga elé. Ezekben a boldog pillanatokban sem követségi tennivalóira, sem titkos jelentéseire, sem Alexandria politikai állapotaira, sem pedig Gitte bánatára nem gondolt. E titkos és örömteli percekben ugyanis Hauber tanácsos úrnak önnön elégedettségén túl valószínűleg egyáltalán semmi nem járt a fejében.

Hauber immár másfél éve tartózkodott Alexandriában. A Rue de la Porte Rosette-en álló német konzulátus épületében dolgozott, s a Mehmet térhez közel egy fehérre festett, itteni viszonylatok közt elegánsnak számító villában lakott. Hauberék, mint általában a diplomáciai alkalmazottak, csöndesen éltek. Olykor átlátogattak a kétutcányira lévő Deutscher Vereinbe, vagy épp a Heptastadium mentén kiballagtak a tengerpartra, nézegették a horgászokat, majd elsétáltak a királyi magánkikötőig és vissza. Vagyis Hauberék élete geográfiai tekintetben meglehetősen szűk mederben csergedezett – mondhatni, az egész afrikai kontinensből csupán az alexandriai „Olasz csizmát” ismerték. Följebb a fáraók sírjainál tettek ugyan, dr. Krüger többszöri ösztönzésére, egy ízben kirándulást, de az is balul ütött ki – Gitte rettentő diarét kapott –, úgyhogy azóta sem mozdultak ki a városból. Ami azonban dr. Adalbert Haubert illeti, ő helyzetével teljesen elégedett volt. Mind konzulátusi, mind informátori munkáját tisztességgel ellátta, családi életét harmonikusnak nevezhette, egyéb igényeit pedig gyermekkorra óta elsőrendű kedvtelése, a fotográfózás teljesen kielégítette. Teljes boldogságához csupán egyetlen tényező hibádzott: a gyermekáldás – ám még csak két éve élt Gittével, vagyis borúlátásra egyelőre semmi oka nem lehetett.

Dr. Hauber rögzítette a negatívokat, majd lemosta és lemeztartóra állította őket. Korábban próbálkozott már erős borszesszel is, de ez az eljárás a lemez oldalán foltokat

hagyott. A lánggal való melegítést pedig mint barbár és pusztán alantas időnyerést szolgáló tevékenységet undorral elvetette. Nos, őt nem sűrgette az idő. Harminckét éves volt csupán, felfelé ívelő karrierje elején állt még, s egy dinamikusan fejlődő, duzzadó erejű birodalmat szolgált legjobb tudása szerint.

Dr. Hauber dolga végeztével kiöntötte a használt folyadékokat, a mosdólavórban gondosan kiöblítette az edényeket, és a legutolsó csipeszig mindent visszahelyezett a megfelelő rekeszbe. Körülnézett, rendben hagyta-e az officinát, majd kiment a fürdőszobába kezét mosni. Közelgett a vacsora ideje. Ideát Alexandriában némileg később vacsoráztak, mint odahaza, Drezdában, és – tekintettel a melegebb időjárásra – kevesebbet is (főként gyümölcsöt, halételeket, salátákat és édességet), ám azért az estebéd – ahogy szász dialektusban egymás közt nevezték – továbbra is életük fénypontja maradt. Szerettek Gittével elüldögelni kettesben, vagy legközelebbi barátaik körében a gázzal világított verandán, csöndes beszélgetés, kávézgatás közben nézegetni a tenger fényeit, hallgatni a város jellegzetes esti duruzsolását és szimatolni sűrű hinár-, birka-, csersav-, por- és parfümillatát.

Hauberékhez csak hárman jártak viszonylagos rendszerességgel látogatóba: elsősorban dr. Krüger, a konzulátus orvosa, aki, lévén agglegény, szinte mindennapos vendég volt náluk, Fraulein Schlageter, a német lánygimnázium természettan-tanárnője, Gitte távoli rokona, valamint Helmuth Goerke, a Porosz Királyi Tengerészet nyugalmazott kapitánya, aki elsősorban a szomszéd jogán volt hozzájuk bejáratos. Dr. Hauber félt ugyan kissé az iszákos és hangos Goerkétől: attól tartott, valójában a franciáknak kémkedik és információk után szaglászik náluk, ugyanakkor örvendett is látogatásainak, hiszen a kapitány volt az egyetlen, akivel a fotográfiaíró ezen az isten háta mögötti helyen elbeszélgethetett.

A mai estén azonban dr. Krügeren, Schlageter kisasszonyon és Goerkén kívül még egy személy várt rá a szalonban: egy ifjú, bajszos gyarmatáru-kereskedő, aki Goerke kapitány unokaöccseként mutatkozott be. A csinos és illatos fiatalembert Engelhart Dielsnek hívták, nem sokat szólt, a kérdésekre udvariasan válaszolgatott, miközben okos, barna szemével odaadó figyelemmel tekintett ki szőke választéka alól.

Átvonultak a teraszra, ahol már terített asztal: rombuszhal, padlizsánsaláta, gyümölcs, jeges limonádé és cukrozott datolya várta őket, a fehér damasztabroszon álló porcelántálakon mutatósan elrendezve. A kristálypoharakban sötét fényvel csillámlott a portói, és szőkén ragyogott a száraz, rajnai fehérbor. Dr. Hauber elégtétellel nyugtázta, hogy Gitte ma különlegesen szép: vacsorához azt a fehér, kék selyembetetés, magas galléros ruháját öltötte föl, amelyet férje ideköltözésükkor vett volt neki, hogy legyen miben „reprezentálnia”. Dióbarna haja dús fürtökben omlott vállára, nemesen metszett, kissé madárszerű arcát, fehér bőrét szinte felragyogtatta a gázláng rőtessárga fénye. – Vajon miért vette föl a ruhát éppen ma? – gondolkodott el egy pillanatra Hauber, ám hamar elfeledkezett a dolgról, és gondos figyelemmel merült a villája alatt darabokra omló citromos rombuszhal élvezetébe.

A feketekávé után a férfiak szivarra gyújtottak, és politikai kérdésekről társalogtak. Goerke kapitány szidta a Khedivét franciabarát gesztusai miatt, Hauber pedig védelmébe vette az uralkodót.

– No igen – jegyezte meg Goerke, akit bosszantott, hogy nem érti teljesen Hauber szász dialektusát –, az itteniek még mindig nem tudták megbocsátani, hogy Seymour admirális 1882-ben bombáztatta városukat. A bombázás nyomai még mindig látszanak, és úgy tűnik, a helybeliek sem felednek egykönnyen.

– Az a bombázás, bármi is a véleményünk az angol imperializmusról, elkerülhetetlen volt – jelentette ki Hauber. – Ezt az ittenieknek is be kellene látniuk. Megakadályozta a teljes káoszt. Nem beszélve a vérengzésről, amit Arabi és hívei rendeztek.

– Hogyhogy elkerülhetetlen? – értetlenkedett Goerke. – Hogy érti ezt?

– Nézze, itt gazdasági és politikai érdekek ütköztek: az angoloknak szükségük volt a Csatornára, ezért megbombázták Alexandriát. Ezt neveztem én elkerülhetetlennek. Más szóval objektíve szükségszerűnek. A helyes döntésekben különben sincs helyük az érzelmeknek.

– Objektíve szükségszerű! – legyintett Goerke. – Tudja, mi az objektív szükségszerűség? A fizika törvényei. Ha például ön lefényképez valamit, az úgy, ahogy van, megjelenik a képen. Ez objektív szükségszerűség. Ott nincs apelláta. Fény, kémia meg egy kis technika: ez az objektivitás. És ez a valóság. A politikai döntéseknek mint az emberi dolgoknak általában semmi közük az objektivitáshoz.

– És ezt éppen maga mondja, az egykori tiszt? – csodálkozott Hauber. – Maga tudhatja a legjobban, hogy a politikát és általában az embereket is éppen olyan objektív törvények irányítják, mint amilyenek a mi fotoapparatjainkat. Vagyis gazdasági és társadalmi törvényszerűségek. Be kell látnia, kedves Goerke, hogy a valóság erősebb minálunk. Az emberi lét éppoly kristálytisza törvények szövődéke, mint a fizika.

– Ezt, ne is haragudják, de kétkem. Ez csak afféle szocializmus. A tudományt és az emberi dolgokat külön kell választani. A politika igenis szubjektív, és a szenvedélyeknek meg a bírvágnak, vagyis az emberi önkénynek, a géniusz önkényének van alávetve, aminthogy a történelem is. Erre ezer és egy példa hozható, kérem, vegyünk például, mint legpregnánsabb esetet, Napóleont, aki...

– Ne haragudjanak, hogy közbevárok – hajolt előre dr. Krüger, aki nem szerette a politikai vitákat, és egyébként is különös érzéke volt a meglepő képzettársításokhoz. – De mit szólnak ehhez a repülő dervishez?

– Miféle dervis? – bámult rá Goerke hökkenten.

– Valami Ali vagy Ahmed nevű. Kinn, a Mahmudije-csatornánál, Moharremnél látam, mondhatom, fantasztikus. – Dr. Krüger letette a cvikkerét, megdörzsölte az orrnyergét, és előredőlt. Kiborotvált tarkóján felgyűrődött a bőr. Lassan, szabatosan beszélt, a mondatok közt nagy szüneteket tartott, és ilyenkor összecsücsörítette a száját. – Nap mint nap nagy tömeg gyűlik össze, hogy lássa. Tegnap kint jártam magam is – az egyletben hívták fel rá a figyelmemet –, uraim, ez az ember tényleg röpül.

– Röpülő szőnyegen? – nevetett a kapitány.

– Nem, mindennemű eszköz nélkül. Hihetetlen, de igaz. A saját szememmel láttam – szögezte le dr. Krüger, és nagyot szippantott a szivarjából.

– Ugye csak tréfál, kedves Krüger? – nézett rá gyanakodva Hauber.

– Nem szokásom a tréfa – jelentette ki zordan, száját csücsörítve Krüger, és ez kétségtelenül úgy is volt.

– Valami csalás lehet a dologban – jegyezte meg az eddig szótlan Diels. – A bennszülöttek mindenféle szemfényvesztést ismernek. Állítólag remek szerelmi bájjalokat is gyártanak, amellyekkel...

– Biztosíthatom, kedves fiatalember – fordult felé sértetten Krüger –, hogy a röplést a saját szememmel láttam. Nem szoktam hallucinálni. Csalásról szó sem lehetett. Az illető körülbelül tíz percig beszélt, majd a szemem láttára mintegy két méterre föl-emelkedett a levegőbe. Egyébiránt rajtam kívül még vagy kétezer ember látta, amint ott repül.

– Na és mivel magyarázza a dolgot?

– Nos – szívott szivarján Krüger –, esetleg tömeghipnózisról, úgynevezett szuggesztív hatásról lehet szó. Bäumlér professzornál olvastam ilyesmiről. Bár az én esetemben nehéz elképzelni, hiszen nyilván ilyen esetben a beszéd értelmének is megvan a maga szerepe, én pedig egy kukkot sem értettem abból, amit előtte a dervis mondott. Megvallom, tanácstalanul állok a jelenséggel szemben. – Krüger hátradólt, és leszegette a fejét. – Még annyit tennék hozzá, hogy aki nem hiszi, nézze meg maga, a saját szemével. A dervis minden áldott nap ott van Moharremnél. Negyedóra gyalog.

– Megfontolandó – gondolkodott el Hauber.

– Marhaság! – legyintett Goerke.

Diels semmit nem szólt, csak mosolyogva nézte a Schlageter kisasszonnyal elmerülten beszélgető, portóitól kipirult arcú Gittét.

– Gyönyörű nő az én Gittém – szögezte le magában elégedetten Hauber, és Goerke felé tolt a boroskancsót, aki hálásan elmosolyodott, és remegő kézzel újra feltöltötte a poharát.

*

A következő héten azonban Haubernek nem maradt ideje a dervis megszemlélésére. A Friedrich-Wilhelm csatahajó alexandriai látogatása s az ezzel kapcsolatos szervezkedés és magyarázkodás teljesen lefoglalta. Az angolok fel voltak háborodva: először nem akarták beengedni a hajót a kikötőbe – holott korábban már diplomáciai úton beleegyezésüket adták a vizitációhoz –, azután pedig csak a régi kikötőbe akarták beereszteni a Friedrich-Wilhelmet, ahol viszont lévén túl sekély a víz, félő volt, hogy a hatalmas monstrum megfeneklik. Hauber kétségbeesve szaladgált ide-oda, utóbb azonban sikerült kompromisszumot kötniük: a hajó a nyílt tengeren horgonyzott le, s a kapitány csupán néhány tisztje kíséretében szállt partra, hogy meglátogassa a gyarapodó német kolóniát. A himnuszt sem játszották el nyilvánosan, csak benn az egyletben, az angolok pedig igyekeztek jó képet vágni a dologhoz.

A Friedrich-Wilhelm távozása után azonban Hauber haladéktalanul munkához látott. Azt már korábban – az angol parancsnokság előszobáiban várakozva – kitervelte, hogy a dervisről, akár repül, akár nem, feltétlenül „plein air” felvételt készít. Rendelkezett egy úgynevezett „kézi pillanatnyi” készülékkel. Jóllehet az objektív és az érzékeny lemez távolsága egyszer s mindenkorra a végtelen beállításnak megfelelően volt rajta rögzítve, a géppel mégis, mint tapasztalta, meglehetősen jó minőségű képeket lehetett készíteni. Az ő Weinhardt-féle „multiplex” kamerája, amelyet még két éve, 1895-ben Münchenben, a Sonnenstrasse 24. alatt vásárolt, különösen csinos és megbízható darab volt: tökéletes élességű 9/12-es képeket sikerült már összehoznia vele. No nem művészi értékű fotográfiákat, de a célnak megfeleltek. Hauber úgy gondolta, ha a dervis valami módon, hipnózissal vagy effélével hatni is tud a lelkére vagy szellemére, a gép által készített felvétel majd lerántja csalásáról a leplet. A gép ugyanis objektív, nincs alávetve azoknak a gyöngeségeknek és vonzalmaknak, amelyeknek mi, emberek. Egy fotoapparatús megvesztegethetetlenül mutatja a valóságot és az igazságot ott is, ahol az emberi elme és érzék teljes csődöt mond.

Hauber izgalommal készült vállalkozására, úgy érezte, részben magának a tudománynak és az igazságnak a nevében is eljár, ha a technika segítségével leleplezi a bárbar szemfényvesztést, a lélek zagyva és kaotikus hazugságait.

A konzulátuson előre szólt, hogy másnap, kedden ügyeit intézi, s nem megy dolgozni. Már hétfőn is hat óra helyett ötkor indult haza, olyan izgalom vett ugyanis rajta erőt, hogy képtelen volt aktáira koncentrálni. Feleségét nem találta odahaza: Narriman, a szolgáló szerint az asszony valami jótékonysági ülésen vett részt. Hauber furcsállotta a dolgot, hiszen nem tudott róla, hogy bárhol is efféle jótékonysági megmozdulásra került volna sor, de azután fölsóhajtott. Majdcsak előkerül az asszony. Jól is teszi, ha kimozdul: már napok óta olyan furcsa és nyugtalan, s bár szóval vagy tettel erre nem adott okot, aki ismerte – márpedig ő, Hauber jól ismerte a feleségét –, határozottan azt gondolhatta volna, hogy ideges, bántja valami. Gitte házasságuk eddigi ideje alatt sosem adott okot semmiféle aggodalomra, Hauber tehát ezúttal némi indokolt nyugtalanságot érzett. Ám közelgő vállalkozásának izgalma egyelőre elnyomta kényelmetlen gondolatait.

Noha nem kellett messzire mennie, csak éppen a városfalon kívülre, útiruhát húzott, hiszen át kellett vágnia a poros és emlékezete szerint igen piszkos kopt negyeden. Magához vette kicsiny, bájos Weinhardtját, valamint angol gyártmányú marhabőr, monogramos lemezes táskáját, és már korán reggel útnak indult Moharren felé.

Az ébredő város lónyihogással, friss tengeri széllel és a zöldségpiacok sűrű illatával köszöntötte. Fehér ruhás, mellényes koptok és mezítlábás, turbános arabok nyüzsögtek az utcákon. Testük veríték-, fokhagyma- és nyersbőr-szaga összekeveredett a laci-konyhák csípős füstjének aromájával. Hauber parafa kalapja alól vékony izzadságpatatok csordult, és lassan gallérja alá folyt. Mire túljutott a régi városfalon, és a Moharren Bej úton kiért a Mahmudije-csatorna partjára, mindene vízben úszott. Az arab karavánpiacon már javában állt ekkor a vásár.

A dervist először nem találta sehol. Összeszedve arabtudását, érdeklődni próbált utána, de az emberek csak értetlenül és gyanakodva bámultak rá. Tanácstalanul téblábolt ide-oda, ám szerencsére hamarosan gyülekezni kezdtek a népek. Most már tudta, megvan, amit keres.

Végül is, mint kissé csalódottan regisztrálta, csak pár százan verődtek össze. A dervis már hetek óta mutogatta trükkjét, így hát egyre kevesebben törődtek vele. Ma is nyilván ugyanazzal kezdte, mint máskor. Egy vak fiú állt mellette, az énekelt furcsa, elnyújtott hangon, majd a dervis is csatlakozott hozzá. Lassan, fokozatosan perdült táncra. Ötven év körüli ember lehetett, rövid, piszkos szakállal, kék vászonköntösben, fedetlen fejjel. Kifejeztelen, hétköznapi arcát valami olajjal kenhette be, mert ráncos bőre csillámlott a napfényben. Hauber reszkető kézzel helyezte készenlétbe kameráját. A dervis azonban egyelőre csak énekelt és táncolt, egyre sebesebben és sebesebben, míg végre nagyot üvöltött. A tömeg, amely eddig fecsegve és csak fél figyelemmel lökdösődött körülötte, elcsendesedett.

Ekkor a dervis beszélni kezdett. Beszéde valószínűleg vers és próza keveréke volt, Hauber hallani vélte rímeit is, bár a szavak értelméből szinte semmit sem tudott kihüvelyezni. A szöveg dallama azonban lassanként előbújt az érthetetlen hangok láncolata mögül, és valósággal elringatta a hallgatóságot. Az emberek láthatóan elkábulnak, mintha fejbe verték volna őket, szemük tágra meredt, szájuk kinyílt, nyáluk pedig kicsordult ajkuk szegletén. A dervis lassan újra énekelni kezdett. Dala azonban már nem tagolt szavakból állt, hanem csupán hangokból és kiáltásokból. Hauber hirtelen – s lelke mélyén némi szégyenérzettel – azon kapta magát, hogy az őt körülvevő ostoba tömeg hullámzását követve maga is előre-hátra hintázik sarkán. Megijedt, és úgy döntött, inkább kerekelt old, ám ekkor hatalmasat dobbanó szívvel kellett látnia, amint a

dervis talpa elszakad a földtől, és mintegy félméternyre feljebb emelkedik, szinte a levegőbe lökve a fölötte ringatózó férfit. Hauber megrázta a fejét. Igyekezett gondolatait elterelni a látottakról, feleségére gondolt, aztán drezdai otthonuk nappalijára: a vitrinük tárgyait vette sorra elméjében. Csak jó egy perccel később mert újra a dervisre pillantani, ám – ó, borzalom – a dervis ekkor még magasabban állt a levegőben, legalább egyméternyre lebegett a földtől. Sem mögötte, sem előtte nem volt semmi, ami tarthatta volna, amiről lóghatott volna, amire tükröt vagy egyéb szemfényvesztő eszközt szerelhetek volna! Egy szó, mint száz: a dervis repült.

Hauber olyan izgalom lett úrrá, hogy majdnem elfeledkezett a fotoapparátusáról. Szerencsére sikerült viszonylag gyorsan összeszednie magát. Beállította a gépet, és exponált. Állványa nem lévén, minden erejét megfeszítette, hogy megállítsa keze reszketését. Mikor végre végzett a munkával, nagyot sóhajtott. Három felvételt készített. Kihátrált a ringatózó tömegeből, és rohanva menekült vissza a városba. Hazaérve mindenekelőtt hideg fürdőt vett, és megivott egy korsó limonádét. Rettenetes idegállapotba került. Elhatározta, aznap nem is nyúl a gépéhez. Majd másnap immár tiszta fejjel és pihent érzékekkel lát az előhívás bonyolult műveletéhez.

*

Hauber későn ébredt, s továbbra is megviseltnek, elhasználtként érezte magát. Éppen csak némi gyors reggelire maradt ideje, és máris indulnia kellett a hivatalba. Postája, amely a legutolsó futárhajóval érkezett, asztalán hevert gumiszalaggal átkötve. Először a Reichssiegellet lepecsételt borítékot bontotta ki: a legújabb sifrirozási utasítást találta benne. Áttanulmányozta, a fejébe véste, majd megsemmisítette az iratot. A különféle helyi eredetű panaszleveleket, folyamodványokat, értesítvényeket iktatta és munkára rendezte, gondos, szálkás betűivel róva rájuk az egyes ügyintézők nevét és föladatait. Ezt követően még két levele maradt, egy nagy, barna hivatali boríték, amelyen az ő neve díszelgett – a feladóé nem – és a „saját kezébe” figyelmeztetés, valamint egy kisebb levél, amely otthonról, édesanyjától érkezett. Anyja levelét megszagolta, majd félretette vacsora utánra, a barna borítékot pedig kibontotta.

A borítékban csak egyetlen kemény lapra ragasztott fotográfiát talált. A kép meglehetősen rossz minőségű volt, úgynevezett „fátyol” képződött rajta, amit bizonyára gondatlan előhívás vagy túlságosan hosszú expozíció idézhetett elő. Ráadásul a képélességgel is baj volt: az előhívó pedig – a tónusból ítélhetően – türelmetlenül járt el. Hauber általában ezért volt a legmérgesebb: gyermekkorá óta gyűlölte a sietséget és a kapkodást. A fotográfián azonban a fátyol, a gyöngye tónus és a szellemkép ellenére is jól kivehetően látszott Gitte, amint Goerge kapitány rokonával, Diels gyarmatárkereskedővel csókolózik, mégpedig pontosan – hála fotográfusi tapasztalatának és helyismeretének, Hauber ezt is meg tudta állapítani – a kis kikötői Posidium falánál.

Hauber még egyszer megvizsgálta a fotográfiát. Éles fényben csinálhatták, délben vagy kora délután. Valószínűleg Lechnerrel vagy Haakéval készülhetett, vagyis valamilyen nagyobb méretű kézi kamerával – gondolta. – Kinek lehet itt ilyenje Alexandriában? – tűnődött. – No és az egyéb apparátus? Érdekes. Nem tud róla, hogy bárki vásárolt volna efféle rajta kívül. „Eleven” Lechnert még sosem látott. Állítólag hajlékony filmmel is működik, amilyenről Schwier Weimarban kiadott *Deutsche Photographienzeitung*-jában olvasott néhány hónapja. No, ez nyugtalanító.

Elgondolkodva ült egy darabig, majd a képet visszahelyezte a borítékba. Délig dolgozott még az iratokon, utána hazament ebédelni. Gitte jókedvűnek mutatkozott. Vett

magának egy új kalapot: az ilyen vásárlások mindig is földérintettek kedélyét. Hauber részletesen kikérdezte, merre járt, mit csinált, majd két ujjával megcsipdeste az asszony arcát, homlokon csókolta, beszívta hajának parfümillatát, és visszavonult a sötétkamrájába. Négyre vissza kell mennie a hivatalba, de addig bőven végez az előhívással – számolgatta izgalommal.

Pontosan kitervelte, mi a teendő. Mikor az előhívóban megjelent a kép, amely a repülő dervist ábrázolta, amint két lábbal áll a földön, dr. Adalbert Hauber odament a Martin-féle asztalhoz, alsó szekrényéből elővett egy ballon tiszta szeszt, szétlocsolta a helyiségben, majd gyufát gyújtott, és lángra lobbantotta a szobát. Kiment, könnyeit felszárógatta, és riasztotta a személyzetet. A házat nem kívánta volna porrá égetni, hiszen végül is nem az ő tulajdona, hanem a birodalomé, ám azt azért remélte, hogy a lángok közt minden, ami odabent, lelkének szentélyében található: kamera, előhívó, Grundmann-féle boks, lemez, gépezet, objektív igazság, bánat és keserűség egytől egyig felperzselődik, odavész és elpusztul mindörökre.

Gy. Szabó András

ETERVIT

Keresztes régóta készült a török kori fürdő meglátogatására. Mielőtt felköltöztek volna Pestre, rendszeresen járt szülővárosának fürdőjébe, ahol már törzsvendégnek számított. Semmi nem lazította el annyira izmait, idegeit, mint a gőzöket párálló magas hőfokú víz bizalmas közelsége.

Szerette a félhomályba borult, sejtelmesen fénylő medencéket, a víztócsás keramitburkolatú padlózatot, melyen zavartalanul, önfeledt fesztelenséggel közlekedhetett az ember. Szigorúan kialakított, már-már szertartásszerű menetrend jellemezte fürdését. A rövid és erős tusolást a 33 fokos nagymedence követte. Az elernyedés megváltó pillanatai itt köszöntöttek rá először. Zsongítón körbevette a meleg, az opálos csillogású víz, a víz hátán gyűrűző beszédhang, mely monoton, andalító mormogássá sűrűsödve fogta körül. Itt tartózkodott legtovább a fürdés során.

A nagymedence meleg vizét rendszerint a gőzkamrával váltotta fel. A megyeszékhely gőzkamrája gyér világítású, sötét helyiség volt. A kontúrjukat veszített emberi testek mint valami panoptikum figurái derengtek fel a ködlő homályban. A szauna légköre mindig más, mint a medencéé. Az élmény, amit a forró, erős gőz a testre gyakorol, magára a fiziológiai folyamatra irányítja a figyelmet: az emberek szótlanná válnak, a forróság és testük tűrőképessége teljesen lefoglalja őket.

A fürdőhöz hosszú, egészen nagy méretű százas medence tartozott. Nyitott volt, tujákkal szegélyezett kis ösvény keretezte, télen viszont dupla falú fóliát vontak fölé, s a gőzkamrából kis folyosón át lehetett megközelíteni. Télen szerette leginkább a fürdőt Keresztes, amikor a délutáni sötétedésben a fürdés mintha a nap végét zárta volna le, holott a nap még korántsem ért véget; folytatódott otthon a családi étellel, a vacsora

s az esti tévézés rituáléjával. Mintha valami nagy csalással szétfeszítette volna a huszonegy órára osztott időkeretet, a téli hónapok fürdőseit élvezte ki leginkább.

Február végi nap volt, amikor a török kori fürdő elé érkezett. A lengő üvegajtót sarkában kitámasztották, erős lúgos vízzel mosták az előtér keramikockáit. Sűrű dohányfüst fogadta, emberi zsvaj és a nyitott ajtó ellenére is szokatlan hőség.

A várakozó fürdővendégek három csoportra különültek. Az újságot olvasó és beszélgető többség az előtér hosszú bordó padjain foglalt helyet. Egy kisebb csoport a termálrészleg bejárata előtt várt a sorszámm szerinti bebocsátásra, mások a büfé tájkán ügyeltek. Keresztes a pénztárhoz lépett, és jegyet kért a „gőzbe”. Lényegesen többet fizetett, mint otthon, a megyeszékhely fürdőjében, s tudta azt is, hogy az uszodát nem használhatja. Oda külön belépő kellett. Leült a padra az újságot olvasók közé, és várt. Legalább huszan voltak előtte, erről a jelzőtábla egy rövid dallamos szignál kíséretében folyamatosan tájékoztatta. Csatos táskája mélyéről előhalászta főiskolai jegyzeteit, és szórakozottan átfutotta a kartonok hátára felírt sorokat: „Állam és társadalom az Árpád-korban.” Doktori disszertációja, majd könyv alakban megjelent kandidátusi értekezése is ezt a témát ölelte fel; magától értetődött, hogy főiskolai óráit is ebben a tárgykörben hirdesse meg.

Hallgatóságával az első pillanatban megtalálta a hangot, s később is minden nehézség nélkül sikerült fenntartania a tárgy iránt megnyilvánuló érdeklődést tanítványjaiban.

A kijelzőtábla ötösével szólította be az embereket, s mielőtt arra a turnusra került volna sor, melybe ő is tartozott, felállt, és a lefüggönyözött ajtó elé lépett. Az ajtónál két idősebb férfi várakozott bebocsátásra, szavaikból következtetve a város peremkerületeinek egyikéből érkeztek, és szomszédok vagy legalábbis jó ismerősök lehettek. Keresztes elnézte őket. Hetvenen felüli, barna arcú, inas férfi volt mindkettő, még jó erőben. Az egyik finoman metszett bajszával az apjára emlékeztette. Ilyen szeretne ő is lenni, ha megöregszik.

Jó ideje álltak hármasan egymás mellett, amikor valahonnan a büfé környékéről még két férfi csatlakozott hozzájuk. Az egyik nyurga, sovány, ráncos arcú ember volt, rendkívül hajlékony mozgású. Beszéd közben előre-hátra ingatta a fejét, mintha labdát egyensúlyozna a homlokán vagy az orrán. Tarsa kővérkés kis természetével egészen elveszett mellette. Hosszú, tömött haját hátul copfba kötve, mélyen kabátja gallérjára engedte. Magas, vékony hangon beszélt, motollaként mozgatva kezét. Valami idegen nevet ismételtettek folyton, ETERTIX vagy ETERVIT, Keresztes sose hallotta ezt a szót, de felkeltette érdeklődését, mert a leghetetlenebb összefüggésben használták. – Tájélok az ETERVIT-tel, pályára helyezük az ETERVIT-et, beázott az ETERVIT – ilyen és ehhez hasonló mondatokban fordult elő ez a kifejezés. Beszédjükből kiértett, hogy rendkívül fontos nekik ez a valami; különös nyomatékkal ejtették ki az idegen nevet, mondhatni ize volt ennek a képtelen szónak, mely ahányszor elhangzott, mindig új lendületet adott a társalgásnak.

Amikor fejük felett megszólalt a szignál, és surrogva rendeződött át a kijelzőtábla számsora, beléptek a lefüggönyözött ajtón. A kabinos szögre tűzte jegyeiket, és gyakorlott mozdulattal kiosztotta közöttük a kötényeket. A két fura alak hamar eltűnt a kabinok egyikében. A nyugdíjas bácsikák kis ideig még bóklásztak a rekeszek közötti folyosókon. Keresztes is elfoglalta kabinját, és levetkőzött. Egy másik kabinos bezárta öltözője ajtaját, krétával a tenyérynyi fekete lapon megjelölte a fürdés kezdetének időpontját – másfél óra volt a megengedett tartózkodási idő –, majd a tusoló felé irányította.

Bent, a tömör falak között hamisítatlan fürdői milió fogadta. A tusolórózsák alatt bezappanozott testű férfiak forgolódtak, vastag, erős sugárban zúgatták magukra a vizet. Keresztes is beállt az egyik rózsá alá, és tűzforró, majd egészen hideg vízzel öblítette le testét.

Nem lépett be mindjárt a medence meleg vizébe. Először megkereste az ivókút fölé erősített márványtáblát, mely a fürdőépítő Szokoli Musztafa nevét örökölte meg, az építés idejének évszámaival. Aztán eszébe jutott a híres világotató, Evlia Cselebi neve. Mintha nála olvasta volna, hogy Zöldoszloposnak nevezték ezt a fürdőt egykoron.

Kétszer is körbejárta a nyolcszögletű medencét, kezével végigsimította a tömzsi oszlopokat, melyek hevederén a kupola vaskos héjazata nyugodott. A kinti fény apró ablakokon tört át a tetőn, a pászmák átfúrták a fürdő nehéz levegőjét, olyan volt a mennyezet a világító ablakokkal, mint valami csillogó artistagömb. Keresztes egészen az orráig belebújt az olajosan csillámló vízbe, s a víz alatti lépcsők egyikén megülve, odaadással engedte át tekintetét a látványnak.

A kupolás terem déli falában egy számárható ablak és egy ajtó nyílt; mögött helyezték el a gőzkamrákat. Amikor Keresztes belépett a fojtó, erős gőzbe, csak hangok alapján érezte az emberi testeket, a sűrű gomolygás elfedett előle mindent. A tejfehér köd körbefolyta a teret, a mentafű átható bizsergő illata tömjénként áradt szét a kamrában, csípősen rátelepedett a szemre, és fátyolba borította az arcot. Már jó ideje álldogált a hószínű gomolygásban, amikor minden előzmény nélkül, csak úgy a semmiből felröppent a talányos szó: ETERVIT.

A nedves levegő megsokszorozta a hangot, mintha egyszerre több irányból és több szájból hangzott volna el a név. – Nem, nem, mondtam már, a papírok rendben vannak, holnap indulhat az ETERVIT – hallotta Keresztes egészen közről. Valaki kinyitotta a kamra ajtaját, áramlott kifelé a gőz, s a ritkuló gomolygás függönyén keresztül megpillantotta őket. Ott álltak nem messze tőle, a törpetermetű férfi hátát a fehér csempének vetve magyarázott, a hosszú meg türelmesen hallgatta. – Nagyon hiányzik Sandri, nélküle nem vagyunk teljesek – ingatta fejét a kis növésű. Vállig érő haja egész a fejére simult, mint egy indiánnak. – Nem lehet semmit se tenni? – kérdezte a hosszú. – Mit, mit tudsz itt tenni! Az ETERVIT-nek mennie kell!

Keresztes érezte, hogy egy életre megjegyzi ezt a nevet, melynek jelentését nagy valószínűséggel sohase fogja megtudni. Így is hagyta ott őket abban a meggyőződésben, hogy fölösleges és értelmetlen időpocsékolás annak megfejtése, ami nem kívánja felfedni magát. Ha hazamegy, elmondja majd a feleségének és két gyerekének a történeteket, kicsit kiszínezve, hogy a lélektani hatás nagyobb legyen. A gyerekek elgondolkodnak majd az ETERVIT-en, biztosan ellátják különféle fantasztikus jelentéssel, s ő mosolyogva hallgatja, hogy napok múlva is milyen mesékkel traktálják egymást, melyeknek mind a titokzatos ETERVIT a főszereplője.

Kilépve a gőzkamrából a 19 fokos kismedencét látogatta meg, és egészen a feje búbjáig megmártózott a hideg vízben. Az igazi fürdővendég ezért az érzésért jár a termálba: a gőz után a csaphideg víz az itt elérhető élvezetek betetőzése! A porusok kitérnek, apró tűszúrások izgatják végig a testet, bizserelve szalad a vér a verőerekben. A víz alá bújt, és hosszan, ameddig tüdeje bírta, lent tartotta magát. Ezt kétszer-háromszor is megismételte, majd néhány „levezető” sétakör megtétele után a 42 fokos medencébe lábolt bele.

Időközben szemmel láthatóan megsaporodtak a vendégek. Hármával-négyesével jöttek be az ajtón, integettek egymásnak mint régi törzstagok, akik talán naponta élvezik itt a fürdés örömeit. A nyolcszögletű nagymedence teljesen megtelt, partján

szabályos időközökben megjelent a masször, egy szakállas óriás, és ki-kiszóltott valakit a vízből. A kupola boltjának ablakaiban a fények ekkorra már kihunytak, délután öt óra lehetett vagy még több, lassan közelített a fürdés kiszabott időtartamának a vége. Keresztes készülődött. Utolsó elmaradhatatlan tornagyakorlatát végezte, a fürdés otthonról hozott, mindent lezáró rituáléját. Felemelt kinyújtott kar, oldaltartás, föltartott kar, feszes tenyér. Az oszlopokat fent a hevedernél vasrudakkal erősítették össze, s egy-egy rúd az oszlopfőktől a falba is vezetett. Keresztes karlendítés közben kezével megérintett egy ilyen rudat, s nem is engedte el. Távoli emlékek ébredtek benne. Gyerekkorának porolórúdja jutott eszébe, aztán a nyújtó, melyen gimnáziumi éveiben szertornagyakorlatait végezte. Menne-e még a haskelep? Tenyerébe fogta a rideg fémét, és lassan, hogy lábával néhány centire eltávolodjon a kötől, felhúzta magát. Könnyedén ment. Lopva körütekintett. A masszört nem látta a medencék szegélyénél, a vendégek magukkal voltak elfoglalva. Egy könnyed szökkenéssel elrugaszkodott a keramittól, két karja ugyanabban a pillanatban megemelte testét, s amikor állta a rúd vonalában volt, hasizmai is dolgozni kezdtek. Finom automatizmusok ébredtek benne, minden izom önállóan tudta a feladatát, mintha nem is az ő teste volna, ami most odafenn mozog. Két kinyújtott lábfeje elérte a rudat, combjával, ágyékával a vas fölé került, és medencecsontját forgótámasztéknak használva átfordult. Vízszintes, egyenes vonalban nyúlt el a levegőben, mint valami médium. Két érzés lepte meg egyszerre. Az egyik azonnal le akarta parancsolni a magasból az illem nevében, a másik elnyomta az óvatosságot, az illemt, és kamaszos örömet szabadított fel benne. Ez utóbbinak engedve hosszan kitartotta magát a rúdon. – Bravó, nagyon jó, egészen kiváló! – hallotta egyszerre maga alól.

Megfeszített nyakkal forgatta fejét a hang irányába. Furcsa, őrt álló pózban a két ETERVIT-es férfi állt alatta. Keresztes érezte, hogy figyelik, és minden mozdulatát számon tartják. A magas alig néhány fejhossznyira alatta riadt csodálkozással nézett az arcába. Felemelt tenyérrel, mint labdát váró játékosok léptek mellé a leérkezés készületekor, és előzékenyen körbefogták, nehogy megszedüljön és elvágódjék a kövezeten. A kis termetű copfos vitte a szót. – Hogy is kezdjem? – fontoskodva végigsimított apró, kövér ujjjaival indiánhaját. Érthetetlen nevet motyogott a bemutatkozáskor. – Alfréd – szólta a hosszú, és kezét nyújtotta.

A történet ezt követő filmkockái mintha az álom és ébrenlét határmezsgyéjén pe-regtek volna. A nyolcszögletű medence szegélyén telepedtek meg, és lábukat a vízbe lógatva vég nélküli társalgásba fogtak. A társalgás azzal indult, hogy a kis copfos és barátja megdicsérte Keresztest a gyakorlatáért, és lelkes érdeklődéssel tornászmuljtja felől faggatták. Keresztes úgynevezett B kategóriás II. osztályú szertornász volt a gimnáziumban, ezt a minősítést a negyedévente megrendezett járási versenyeken érdemelte ki. Szeretett tornászni, de amikor az egyetemre került, egyik napról a másikra abbahagyta a sportot. – Milyen kár, mekkora kár és veszteség! – fogalmazott ekként a copfos, és fájdalmasan megrázta fejét a hosszú is.

Nagyon hasonlítanak egymásra – állapította meg magában Keresztes –, csak tudnám, mi a közös bennük.

Úgy beszéltek vele, mint a pszichiáterek, nyelvhasználatukban választékosak, már-már körülményesek voltak. Keresztes érezte, hogy komoly és erős szándékuk van ezzel a beszélgetéssel, csak még nem tudta, mi. A szertornászmuljt és -örökség iránt megnyilvánuló érdeklődés azt sejtette, hogy a társalgás létrejött és célja is a bemutatott tornamutatvánnyal áll összefüggésben.

– Ön nem akármilyen ember – emelte fel mutatoujját a törpetermetű. – Amikor Alfréddal együtt végignéztük a haskelepet, majd utána a hosszan kitarzott, rendkívül szabályos mérleget, mindketten azt gondoltuk, ez az ember fegyelmzett és megbízható. Mindkét feladat jelentős összpontosítást igényel. Csak az képes ilyen mérvű koncentrációra, aki maga is pontos, mint a jó óraszerkezet. Egyetlenegyszer követett el megbocsáthatatlan hibát. Egy kis szünet következett. – Akkor járt el felelőtlenül könnyelműen, amikor felhagyott a tornával. – A copfos itt elhallgatott, és jelentőség-teljesen Keresztes szeme közé nézett. Aztán így folytatta: – Mi Alfréddal lehetőséget adunk önnek, hogy régi mutatványait – ezt a kifejezést használta, „mutatványait” – ismét sikerrel bemutathassa. Legyen az ETERVIT vendége.

Keresztes ha akart se tudott volna magára nyugalmat erőltetni. A pillanat határozottan ünnepélyes volt, várakozó csönd támadt a nyomában. Kíváncsisága ugyanakkor fokozódó szorongással telítődött. Mit várnak ezek itt ketten tőle? Mibe akarják behúzni? Különös dolog történt. Ezúttal Alfréd beszélt, és Keresztes meglepve vette tudomásul, hogy tulajdonképpen nem is éri annyira váratlanul az, amit hall. Sőt azon csodálkozott, miért nem jött rá az összefüggésekre már az első pillanatban. Mert az ETERVIT, derült ki Alfréd bő lére engedett mondókájából, nem volt más, mint egy cirkuszi vállalkozás. – Hárman alapítottuk, jóformán a semmiből. Oszkár, Sandri és én. Oszkár – biccentett társa felé – híres artistacsaládból származik, és a legjobb bohóc, akit valaha látott. Sandri, akire rádólt a sátorrúd, és most kórházban fekszik, külföldet járt kötéláncos, akrobata, én pedig állatidomár vagyok és alkalmi zsonglőr. Vidékre járunk, apró kis falvakba, ahol még tisztelik a verejtéket a cirkuszi mutatvány mögött. A fizetség nem nagy, de megélünk belőle.

Keresztes nem titkolt érdeklődéssel hallgatta Alfrédot. Teljesen körbefogták, mint valami vallatóban. Most balra fordította fejét, mert Oszkár kövér mutatoujját látta meglengeni. – Holnap egyhetes turnéra várnak a Nyírségbe, távoli falvak, ismerős közönség. Az engedély, a szerződés a kezünkben. De Sandri nélkül nem mehetünk, ő még ápolásra szorul. Ha Sandri nincs, az ETERVIT sem teljes. Hét műsorszám az övé!

Oszkár szavaiból áradt a keserűség. Tömpe tenyerébe temette manóarcát, és percekig néma maradt. Apró nyöszörgő hangokat hallatott, melyek kétségkívül valami zokogásfelére emlékeztettek. Aztán tagoltan, anélkül, hogy ujjai mögül kitekintett volna, megszólalt: – Tanár úr, vállalja el Sandri helyett a rúdszámokat.

Értelmetlen vállalkozás lenne a Keresztes lelkében hullámozó érzelmi vihart az intenzitás mélységes amplitúdójában visszaadni. Először tréfára fogta a dolgot; úgy gondolta, Oszkár kijelentését rövidesen harsány nevetés fogja követni, ami a jól sikerült beugratásokat kíséri. A nevetés azonban elmaradt. Oszkár vörös, kihevült arccal, párás szemmel nézett Keresztesre, és Alfréd is hallgatásba burkolózott. Keresztes megértette, hogy az egész abszurd történet komolyan valóságos. Félelem fogta el, a kisdíák izgalma, akit feleltetéskor sarokba szorítanak. Tudta, mit kell mondania, de tisztában volt azzal is, hogy amit mondani akar, nem fog megfelelni a várakozásnak. Kezével elhárító mozdulatot tett. – Lehetetlenség, lehetetlenség, amit kívánnak tőlem – voltak első védekező szavai. Kényszeredetten felnevetett.

– Egy hétről van szó, mindössze egy hétről – kérlelte Oszkár.

– De én tanár vagyok... óráim vannak a főiskolán! – dadogta Keresztes.

– Helyettesítik – szólt Alfréd –, egy hétre mindenki helyettesíthető!

Keresztes menekülni próbált, felemelkedett a lépcsőről, de visszaültették. Nem voltak agresszívek, csak Keresztes bizonyult gyengének.

– Egy hét, mindössze egy hét, tanár úr! – ismételte magát Oszkár. – Más környezet, más élet, és nem is kívánjuk ingyen.

Keresztes a fejét rázta, képtelen volt egy összefüggő mondat megfogalmazására. Ösztönös védekezésül főiskolai óráinak címszavaiba kapaszkodott:

– No de az államháztartás reformja, a birtokpolitika, a településhálózat...?!

– Szükségünk van magára, tanár úr – szólt könyörgő hangon, megfellebbezhetetlenül Alfréd.

Az első pohár sört még a fürdő büféjében fogyasztották el, aztán fröccsöt ittak egy budai kiskocsmában. Alfréd érzékletes képekben rajzolta fel a Keresztes előtt álló rúdmutatványokat.

– Mialatt a tanár úr dobpergés kíséretében a hosszan kitarzott mérleget végzi, mi kartonoszlopokat állítunk a tanár úr lábához és fejéhez. Az egyik oszlopon már ott fog ülni Tutyi, a kis fehér puli, aki egy megadott jelre a tanár úr vízszinttestét hídként alkalmazva, átszalad a másik oszlop tetejére.

Keresztes kábán hallgatta az attrakciók leírását, s mint valami örvénybe, úgy nézett a holnapi nap elé. Később szorongása az elfogyasztott nagy mennyiségű bor hatására némileg oldódni kezdett, a legvégén pedig, a Szent János-pohár kiürítése után, mondhatni teljesen felengedett. Kifejezett érdeklődést tanúsított a produciók iránt, s néhány mutatvány finomításában megfontolandó ötletekkel rukkolt elő.

Késő este lett, mire hazaért. Oszki és Alfréd egészen a bejárati ajtóig kísérte, ott tiszteletudóan elköszöntek tőle, és megállapodtak a kora reggeli indulás időpontjában.

Otthon a történekről nem mondott senkinek semmit. Minél távolabb került percekben, órákban az eseménytől, annál abszurdabbnak, zavarosabbnak tűnt minden. Átadhatatlannak. Titkon hálás volt feleségének, hogy nem tette szóvá italos állapotát, melyet a jó étvágyal elfogyasztott vacsora egyébként teljesen eltüntetett. Még bement a gyerekek szobájába, és elmondott nekik egy mesét, a kedvencüket, aztán rövid olvasás után nyugovóra tért ő is. Hosszan, súlyosan, álomtalánul aludt.

Fél hét tájban monoton, berregő zaj áradt be földszinti lakásának utca felőli frontjáról. Papucsba bújtt, és elhúzta a függönyt az ablakon. A derengő homályban egy cirkuszi kocsi fogta el a keskeny kis utca jobb és bal oldalát. Egészen régi típusú, nagy sárvédős kocsi volt, betűkbe rendeződött apró színes villanyégők sora futott végig a tetején: ETERVIT. Keresztes csendben felöltözött. Papírt vett elő, hogy üzenetet hagyjon feleségének, de nem írt rá semmit, mert nem tudott mit üzeni. Azt se tudja, hová mennek. Telefonálni fog okvetlenül, amint lehet – határozta el magában –, és persze a munkahelyére is, ahol várni fogják.

Szorongása a munkahely gondolatára újra meglepte, de már nem törődött vele. Kint Oszki várta a szélesre tárt kocsiajtónál.

– Jól aludt, tanár úr?

Az utastérben Alfréd mellett két rövid hajú szőke hölgy fogadta pillantása melegébe Keresztet. – Lola és Lili, az ETERVIT lelkei – mutatta be a lányokat Alfréd – pénztárosok, jegykezelők, műsorvezetők, akrobaták egy személyben. Lola, a szebbik, kis lapos üvegből pálinkával kínálta Keresztet.

– Jólesik az ilyen reggel – hunyorított cinkosan a tanárra.

Hátul, a kocsi belsejében abban a pillanatban, amikor Alfréd felkapcsolta a fényzőrőt, valami nagy testű állat meglökte az utastér falát, mitől az egész kocsi előrebillent.

– Talán indulhatunk is – szólt kedéllyel Alfréd, és beindította a motort.

Kántor Lajos

TITOK ÉS TARTOZÁS

Szabédi Lászlóról, 1998-ban

Még nem volt huszonegy éves, amikor – egész pontosan: 1928. április 6-án – már így kérdezett (versben): „*Micsoda rontás rabja lehetek?*” Az „*olvasottak és nem olvasottak*” diáriumaként ugyanettől az évtől készített feljegyzéseiben, ahol szó van Jézusról és Brassairól, Petőfiről és Durkheimről, magas matematikáról és az adózás lehetséges hasznáról, természetszerűen bukkann elő az életprogram: „*Nem akarok azonban abba a hibába esni, mint mások, akik azt vélték, hogy velük bizonyos végső pontra jutott a tudomány vagy művészet vagy bármi más. Én csak a magyarság egy gyönyörű lendülését akarom, s ezt meg is csináljuk...*” (Egy barátja keresztneve zárja a mondatot, az ifjúkori tervezés társáé. És ez is jellemző. Nagy gondolatai megvalósításához Szabédi egész életében kereste a társakat – néha rájuk is talált, például a negyvenes évek elején, a *Termés* szerkesztése közben.) Egy évvel későbből a kézírásban megőrzött napló a következő „novellatémát” kínálja: „*Majd Székely László. Valami furcsa nevű hős szerepel benne. Gondolkozik és él. Sehogy sem érti a dolgokat. A barátjának, aki azt hiszi, hogy ez a furcsa nevű ember menthetetlen, mindig vígan és reménykedve mondja nagy kétségbeesések után: nem baj! majd Székely László! Vagy háromszor fordul elé ez a remény (nagyon kétségbejítő helyzetekkel kapcsolatban). A barátja megkérdi: ki az a Székely László? Hát te nem ismered? (A barátja egészen öntudatlan, ösztöni figura.) Himnuszt zeng Székely Lászlóról. Ő az, aki mindent ért. Aki ebben a világban (ami az ő fantáziájának a szüleménye) mindenkit szeret. Aki mindent legjobban megold. A végén megmagyarázza a dolgokat. Kedves olvasó! Tulajdonképpen én vagyok ez a Székely László. [...] Novelláim, verseim alá ezt a nevet írom, babonából, én is. És várom és remélem, hogy ő mindent megold. Lehetetlen, hogy ne legyen hatalma. Nem szabad kételkednem benne. Hitem, bálványom ez a név és az a rejtelmes hatalom, amit ez a név idéz.*”

Hitek és bálványok sűrűn cserélték egymást a XX. század Kelet-Közép-Európájában, a magyarság szűkülő életterében, Erdélyben, ahol az idézett „novellatéma” megszületett, az eltelt hét évtized azonban – ha csak bizonyos körben is – megőrizte Szabédi (Székely) László nevét, hírét, legendáját. A József Attilához hasonló életlezárás, annál is inkább, hogy ez az öngyilkosság a kolozsvári Bolyai Egyetem fogalmával (felszámolásával) kapcsolódott egybe, szélesítette azoknak körét, akik Szabédiről „valamit hallottak”, de a titok és tartozás tartománya ettől még nem került közelebb az utókorhoz, korunkhoz. Pedig írástudók sora idézhető meg a titokfejtők fajtájából a hatvan évnél is többet átfogó Szabédi-bibliográfiában. Babits beszélgetőfűzeteinek 1940. októberi, a Baumgarten-díjra, a közeli díjosztásra vonatkozó bejegyzései közt olvasható: „*Szabédi László kis díjra. (Erdélyi, nagyon jó költő).*” Ezt megelőzően a *Nyugat* 1940. augusztus 1-jei számában – amelyet Cs. Szabó László Erdély-esszéje nyit – Illyés Gyula Szabédi-kritikája a következő itélettel zárul: „*Szabédi László székely, de ezzel az első lírai gyűjteményével az egész ifjú magyar költészet igen értékes tagja lett.*” Egy évvel később, szintén a *Nyugatban*, Schöpflin Aladár Szabédi prózakötetéről ír; és ahogy Illyés AZ ALKOTÓ SZEGÉNYSÉG című verset mutatta fel mint remeket, Schöpflin is talál egy novellát (A KESERVES), amelyet balladisztikus formában időállónak minősíthet. („*Van benne valami sajátosság*an

ősi, valahogy nagyon régi, primitív rajzokra emlékeztető. Szerencsés pillanatában született műve egy tehetséges fiatal írónak, aki kerüli a járt utakat, a maga külön útját keresi.”) Csak Babits halála után, 1942-ben kap Szabédi Baumgarten-jutalmat – ám ebben bizonyára benne foglaltatik Babits Mihály korábbi véleménye is. Az 1942-es javaslat állítólag Molter Károlytól származott, ő ajánlotta ezer pengőre Erdély legtehetségesebb lírikusát; az összeget Schöpflin emeltette fel, elolvasva Szabédi verseskönyvét. (A történetet a székelyföldi, majd chicagói újságíró-író, híres szakácművész Szathmáry Lajos meséli el Szabédi Lászlóhoz írt levelében. Eszerint Molter így reagált a hírre: „Lászlónál érdeme-sebb ember ritkán kapott Baumgarten-díjat.” A levél elején arról számol be Szathmáry, hogy Molter áradozva nyilatkozott Szabédi legújabb, az *Erdélyi Helikonban* megjelent verséről: „Azt mondta, hogy úgy érzi, ez az a vers, amit Kosztolányi mindig szeretett volna megírni, de nem volt hozzá elég tehetsége.” – A TELEHOLD-ról van szó.)

Az erdélyi kortársak, munkatársak legtöbbje (Bözödi György, Szenczei László, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Asztalos István, Szemlér Ferenc, Csehi Gyula, Jancsó Elemér, Balogh Edgár, Mikó Imre) hasonló elismeréssel szólt Szabédiról. Talán ezeknél a cikkek-nél, nyilatkozatoknál, leveleknél is fontosabb, jellemzőbb viszont az, ahogy a tanítványok emlékeznek rá. Az 1940/41-es báréi tanítóskodására vonatkozó feljegyzésben (a Szabédi-hagyatékban) olvassuk: „örök életemben azt tartottam, hogy aki tanítani akar, annak előbb meg kell tanulnia azt, amit a tanításra kerülő tud”. Nos, ez a hatalmas tudású ember rendelkezett azzal a képességgel, hogy „a tanításra kerülők” gondolkodásmódjához közel kerüljön, és épp ezáltal tudja alakítani őket. A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium diákjának emlékeit idézi fel Beke György 1946-ból; egy éles konfliktushelyzet megoldásában vállalt szerepet a tanári karba „csendben, alázattal, szomorúsággal” nemrég Kolozsvárról jött Szabédi László; felnőtteket megillető komolysággal szólt a lázadó diákokhoz. „A szavai határozottak voltak mindig – akkor különösen – és bizonyosak. Igazak. Szépek. Nem stílusuk tette igazán azzá őket, hanem a gondolat, amely átragyogott rajtuk. A felelősség, amely az időhöz kötötte. A közvettlenség, amellyel lehajolt hozzánk, gyámolító gyámoltalansággal és önmagát tépő kétellyel.” Tíz évvel később, 1956 őszén, mint a Bolyai Tudományegyetem köztisztviselőként álló tanára, egy súlyosabb – Szabédit is fenyegető – helyzetben nem tudott hasonlóképpen meggyőző lenni, teljesíteni a már pártfeladatul kapott csendesítést, a lázongó fiatalok leszerelését. „A máskor oly éles érvelésű esztéta megbukott ezen a próbatételen, húszéves diákjai előtt” – írja Láng Gusztáv; a politizáló Szabédit elmarasztaló emlékeihez ugyanakkor hozzáteszi: „a költőt és az ideológiai kötöttségek között is eredeti szaktanárt azonban változatlanul becsültük”.

Az 1956-os történet és Szabédi László egyetemi, közéleti viszontagságai (már a negyvenes évek közepétől) erősebb megvilágítást, külön fejezetet igényelnek. Ám a kortszakot s az erdélyi, romániai viszonyokat nem ismerők számára itt, a kortársi tanúságtételek felvillantásakor is jelezni kell, hogy Szabédi mint magát a magyarságnak elkötelezett polgári értelmiségi, aki 1940 decemberében az *Erdélyi Helikonban* ÜDVÖZ-LÉGY, SZABADSÁG! címmel közölt a bécsi döntéshez kapcsolódó (bár korántsem mámoros) verset, majd 1942 és 1944 közt (Jékely Zoltánnal, Kiss Jenővel, Bözödi Györggyel, Asztalos Istvánnal együtt) a *Termés* című, nemzetpolitikai kérdésekben önálló hangját hallató folyóiratot szerkesztette – 1944 októberében új helyzet előtt áll. A váltás neki annyiban volt könnyebb, mint jó néhány értelmiségi sorstársának, amennyiben a marxista világmagyarázattal nem most kezdett ismerkedni (noha a proletár internacionalista felfogással nyílt vitában állt), és a magyar–román kérdést korábban is közletről, nem illuzórikusan szemlélte. (Mi sem jellemzőbb, mint hogy 1940

novemberében tanítónak jelentkezett egy mezősegi román faluba, onnan hozta magával, illetve fordította magyarra a BÁREI CSUJOGATÁSOK-at.) A hatalomváltáskor az úgynevezett népi demokrácia szolgálatába állt tehát, belépett a kommunista pártba, azzal biztatva magát, hogy a szocializmus megoldja az őt mindig elsődlegesen foglalkoztató nemzetiségi kérdést. Korai kétélyeit elnyomva, nem utolsósorban vezető ideológusok (például Gaál Gábor) által folyamatosan igényelt bizonyításnak eleget téve olykor maga is ideológiai perzekutorrá vált – üldözővé és üldözötté egy személyben. Aki elhittette magával, hogy közössége érdekeit szolgálja (sosem a magánérdeket, a személyes karriert). Ezt a kortársak pontosan tudták.

Visszatérve a tanítványi vallomásokhoz, a „szaktanár” alakján túl egy nemzedék példaképéről kell szólnunk, bármennyire vitathatónak látszik is az Láng Gusztáv emlékezésének idézése után. „Négyesy-szabású professzor akadt volna: Szabédi László” – ismeri el az egyik leghitelesebb kortanú, Szilágyi Domokos, vitázó kedvű, egyébként inkább tagadva pontosító emlékezésében, a *Forrás*-nemzedékről szólva. Nemcsak akadt volna – „akadt” is, és ezt (noha a korabeli egyetemi irodalmi körön kívül) Szabédi egy évtizeden át gyakorolta, többek közt Szilágyi Domokos műveivel tanúsíthatóan. De kezdjük előbből a bizonyítást. Jánosi János, a román irodalmi életben nagy tekintélyű bukaresti esztéta professzor (aki egyebek közt megírta a román filozófiatörténetet) a negyvenes évek végéről, a leningrádi tanulmányait megelőző Bolyai-korszakából emlékezik Szabédira, a diákjaira lenyűgözően ható, tekintélyét sosem éreztető, tanítványaival kollegiálisan viselkedő tanárra. „A szelíd zordság és az engedménytételre mindig kész szigorúság megtestesítője volt. Az maradt a vitákban is, szavai egyszerre voltak metszők és megértők, s vitapartnerének érvei mögött sohasem tételezett föl rosszindulatot, legfőnnebb a dolgok meg nem értését; meggyőződéseiben megingathatatlan volt, de mindig érdekelt más meggyőződése is, mindig rokonszenvezett embertársaival, és rokonszenvvel szemlélte a világ dolgait; azt hiszem, ez volt legjellemzőbb vonása, rokonszenvessége, és ezt igényelte másoktól is. Közel álltunk hozzá lelkileg, bár meglehetősen hírtelenek voltunk az ő nyugodtabb, meditatívabb alkatához viszonyítva, túl hevesek és „mindentudók», mert bennünk nem éltek azok a kétségek, melyekkel ő, aki valóságos hajlandóságú ifjúból lett racionalistává, s aki örökkön küzdött, szüntelenül szigorúan ellenőrizve kritikai szellemét, önszántából vállalva a vezeklést, valahányszor vélt vagy valós gyarlóságot észlelt önmagában.” A Jánosinál pár évvel fiatalabb, de ugyanazon kor és világnézet által nevelt költő-publicista, Szász János emlékidezésében hasonló arcvonásokra ismerünk: „Tanárom volt, később barátjául fogadott. Nem atyáskodva vagy szárnya alá véve, nem ombolygató oltalmazóként, de egyenjogú társként – előlegben: pályatársként – a nyílt véleménymondás, az őszinte eszmecsere és föltétlen kritika szellemében.”

A mi nemzedékünk – a *Forrás* – és Szabédi László között nem csupán életkorban volt nagyobb a távolság (a húszévesnek az ötvenes nehezen megszerezhető barát): ő mindvégig megmaradt és most már örökre megmarad nekünk A TANÁRNAK. Még egyetemisták, bolyaisták voltunk, amikor Szabédi a szamosfalvi sínre feküdt. 1956–57 és az 1959. februári kolozsvári egyetemegyesítés után (benne tanárunk közismert megszégyenítettésével) akkora volt és oly személyes ez a trauma, Szabédi László önként vállalt halála – éppen túlestünk utolsó vizsgánkon vele –, hogy ki nem irhatta senki és semmi belőlünk. Persze nem a halott, hanem az élő TANÁR bizonyult mesternek. Úgy, ahogy azt a legteljesebben Lászlóffy Aladár vallotta meg húsz évvel a számunkra meghatározó ember halála után. Tanulmányai rendjét, értelmét, szellemét, hangulatát vezet vissza Lászlóffy a Szabéditől kapottakhoz, „az első egyetemi naptól az utolsó, áprilisi záporosóben együtt tett péntek esti sétáig. Valahol benne van azóta is minden meg-

kezdt papírlapomban, minden cédulám adatolásában, minden költésre, politikára, nemzetiségi létre, szolgálatra vonatkozó gondolat megforgatásában és elraktározásában, egy majdani, talán soha egészen el nem készülő személyes világtérképéhez. A pontosság bűvöletét parancsolta rám, ahol csak a költői hév akart elragadni, s a fantasztát erősítette bennem, ahol a hideg ész fegyelme tört előre”.

Szilágyi Domokos vissza-visszatérése Szabédihez ugyanilyen jellemző – magyarázat egyrészt a Szilágyi-életműre, másrészt a korra, a kor okozta torzulásokra. (Jánosi János leírása is ezért igazán fontos.) Szilágyi – 1968-ban, tehát egy politikai-szellemi nyitást hozó történelmi pillanatban, amely az ő költészetének a felívelését is elindítja – Szabédi László életének és pályájának legnehezebb, nem könnyen megérthető és magyarázható szakaszát korántsem akarva elhallgatni, felmentő levelet fogalmaz az utókorhoz: „...nem mentetgetni akarom a költőt, hanem megértetni. Mentetgetni egy ilyen európai szabású költőt nevétséges volna. (Igen, igen, tudom, hogy túl sokat hajigálótunk az európaiság fogalmával; de én, itt és most, halálos-komolyan gondolom.) Mentetgetőzésre különben is csak az szorul, aki renyhe; egy kis megértés viszont mindannyiunkra ránk fér – amint a legutóbbi évezredekben szintén kiderült”. Szilágyi Domokos szól „a termés utoljáról” is (amely „mint tudjuk: sok és sokféle okból – selejtes”), a kegyetlen logikáról, a közösség életéről, az ember idegeiről, a sorsfordulatokról, arról, hogy a ráció „hasztalan óvja fensőbbes tárgylagosságát: a pillanat, a jelen, az átélés megjárhatja vele a poklok poklát”.

Végül: a magam tanítványi tartozásáról, a titokfejtés-kísérletekről és arról, hogy ismerjük-e 1998-ban a poklok poklát, amelyet – amelyeket! – Szabédi hetven-hatvan, de főként ötven és negyven évvel ezelőtt átélt. Egyetemi leckekönyvemben (még „Bolyai” din Cluj olvasható benne) az első Szabédi-bejegyzés, az irodalmi nyelvtörténet (stílustörténet) kollokviumról, 1957. május 17-i; a négy féléven át hallgatott kurzusból 1959. január 22-én vizsgáztam, előtte egy héttel pedig finnugor-indoeurópai összehasonlító nyelvészetből, szintén Szabédi Lászlónál. A kapott érdemjegynél fontosabb dokumentum (számomra legalábbis) a kolozsvári akadémiai folyóiratban, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1959. 1–4. számában közölt tanulmány, a NYELVI TUDATOSSÁG ÉS REALIZMUS (MÓRICZ ZSIGMOND „RÓZSA SÁNDOR ÖSSZEONJÁ A SZEMÖLDÖKÉT” CÍMŰ REGÉNYÉNEK NYELVÉRŐL), amelynek még szemináriumi tanári irányítója, pallérozója Szabédi László volt. Móriczban és a nyelvi realizmusban utazva jártam először a Postakert utcai második emeleti lakásban. A Lázár utcai szülői házba, ahol költő-professzorom édesanyja és két leánytestvére lakott akkor, valamivel később jutottam el. (Mára sikerült Szabédi-emlékházat, állandó kiállítást tető alá hozni itt, és alakul a Lázár utcában az erdélyi magyar irodalom dokumentumainak gyűjtőhelye, múzeuma.) Az 1959. április 18–19-i döbbenet óta igyekszem – mint a néhány idézetből sejthető, sokadmagammal, törleszteni valamit az adósságból. 1980-ban még úgy gondoltam, hogy a válogatott műveknek rangos kiadásával (Magvető) sikerül megértetni legalább a magyarországi irodalmi közvéleménnyel, hogy mit is jelent az ENYÉM EZ A TÖRTÉNELEM cím; sajnos, be kell ismernem, szinte hiába annyi tanulmány, az 1993 óta tavaszonként (Kolozsvárt és a Marosvásárhelyhez közeli Szabédon) megrendezett Szabédi Napok – Szabédi László művének történelmi méreteit alig-alig ismeri a közönség, sőt az úgynevezett szakma. Tartozásunk így nemhogy csökken, hanem egyre nő a tőlünk elfutó időben. Erre próbáltam utalni az 1979-es BIBÓ-EMLEKKÖNYV-ben is, Szabédi László „harmadik útját” idézve fel.

Elfogultságom megvallása után most már az volna az irodalomtörténeti feladat, hogy a történelmi és irodalmi dokumentumok hegyén átjutva próbáljam fölrajzolni

Szabédi László pályáját. Tulajdonképpen élete drámáját, a kor nagyregényét kellene megírni, ám minthogy az ilyen kísérletek mostanáig inkább kudarccal, semmint valószínű sikerrel jártak, a lehetőség megkísértése is riaszt. Marad hát a szerényebb kísérlet: újabb nekirugaszkodással tallózni a hatalmas kéziratok hagyatékában, és a történelmet, Erdély közelmúltját híva tanúnak, szólni a költőről, a próza-, dráma- és esszéíróról, a kritikusról, a tudós tanárról, a közéleti emberről. És a rontásról, amelytől sem életében, sem halálában nem szabadult.

Gutai Magda

TAPASZTALAT

Törekedtem?
Csak megtörettem,
nem éppen úgy, ahogy az ostya.

Hasadozik a vörös bazaltfal.
A barlang
kiveti üregeiből a homályt,
rágcsálók tetemét, csontokat,
meztelen csigát és áporodott csendet.

Próbálkoztam?
Csak megpróbáltak.

Kifordultam magamból, mint a kesztyű.
Leváltam
minden tapasztalatomról, vagyis inkább
fonákjukról próbáltam
visszatérni.

Most tapasztalt vagyok.

Gyönyörű szoknyám bazaltszoknya.
Sziklaráncaiból denevérek
tódulnak ki, megijesztenek.
Éppúgy, ahogy a cinkék, csalogányok.

PATT

Nadír

Kötekedésed rosszabb fajta
a részegekénél: önzőbb és szájalomra méltóbb.
Óseid által sejtjeidbe kódolt
csődhelyzetekre pótcselekmény.

Bőröd viszketése, rossz közérzeted
fölpúposítja a tárgyak hátát;
berzenkednek kivénhedt macskaként.
Vakondtúrástól
romos a kert.

Nem segít se kézfogás, se részvét.
Csak elfordulni lehet,
lassan, mint az iránytű.
Vakablak mered rám.
Beszögezett ajtók. Megvadult kutyafalkák.
Káromkodásod tűzfala
poklaidból.

Szkafanderben

Napról napra keményebb próbák
kiállítására késztet ez a tél.
Zúzmarás szkafanderbe bujdat. Az úti cél
s a végső napiparancs ismeretlen.

Addig is: egy tölgy meghalt helyettem,
s örökségét
elmakkozta a mókus.
Igénybe vett az edzőgyakorlat.
Tekintetemből lassan kihullasz,
kedves, kalandor bolygó.

Hát kire hagyjalak
téged a végrendeletemben?

Patt

Szörnyetegeid féken tartja még
a puszta jelenlétem vagy hiányom.
Előcsarnokban ácsorognak,
ruhatárjegyet gyűrögetve.

Körmük-karmuk, tollas kabátjuk
befröcskölődött iszappal, vérrel.
Rumot isznak a foyer-ban.
Rettenete a némaságuk.

De én már nem bírom tovább, hiába.
Üvöltés tépi föl a számat.
Nekiállok egy nyúzókéssel
hasogatni a maskarákat.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Norman Károly

SZEMPONTOK, FÖDÉMFELTÖLTÉSHEZ

Újsághír: „Nagy értékű római aranypénzeket kínált eladásra B. József VII. kerület, Nagy Sálétrom utca 3. alatti lakos egy kerületi ötvösnél. Mivel feltételezhető volt, hogy más értékes, hivatalból védendő régiségek is találhatóak nála, a rendőrség, muzeológus szakemberek társágában, házkutatást tartott a III. emeleti lakásban, és valóban talált további antik ritkaságokat, amelyeket ezt követően szakszerűen biztosítottak.”

Az ötvenhat éves Mándory János, akinek a fenti újsághír mind a nevét, mind a címét – biztonsági okokból, tekintettel a mai időkben gyakori betörésekre – elváltoztatta, valójában a VI. kerületben, az Izabella utca Podmaniczky utca felőli végén élt egyedül második emeleti bérlakásában. Tényleg talált urnákat, bennük római aranypénzt; továbbá néhány szivárványszínű üvegcsét, szerencsére nem sérültek meg, mert később murrináknak bizonyultak, egyikért egy tartományt adtak az ókorban.

A vedlő vakolatú háromemeletes ház a századfordulón épült. Talán renoválták már, de ennek semmi jelét nem mutatta. A meggyengült gang szélén kilátszott a rozsdás

idomvas, remegett az egész, amikor troli ment el a ház előtt, bár vastag, bárdolatlan fatörzsekkel alaposan aládúcolták a sárga kerámatéglás udvarnak mind a négy oldalán.

Húsz éve, épp egy felhőszakadáskor költözött ide végromlásra jutott hegyvidéki szülőházából Mándory úr. Harmadnap alsó szomszédja, özvegy Dobokay Frigyesné hivatalos személyek kíséretében bebocsáttatást követelt a szoba-konyhájába, mert átázott a mennyezete. Ezt persze nem Mándory vízvezetéke okozta, hanem a világítóudvar falára szerelt elrohadt horganybádóg ejtőcső. Nem tudott megbirkózni az esővel, a spriccelő szoknya éppen az első és a második emelet közötti méter vastag földemet áztatta.

Dobokayné plafonjának állapota szerint ez már megtörtént néhányszor. Erre vallott különben Mándory sűrke parkettája is: több négyzetméternyi területen egészen elgombásodott, és nem lehetett odahúzni sem az előző lakók által itt hagyott roskatag szekrényt, sem egyetlen örökségét, a gödrös epedájú rekamiét, amelyre az akkor ötvenedik évébe lépett Dobokayné csak egyetlen pillantást vetett, és egyszer s mindenkorra elment a kedve a Mándory lakásában való vízügyi vizsgáladástól. Ilyen értelemben hatott a korán öszülő, görbe Mándory valamikor sötétbordó, szürkésbarnára vedlett házikabátjának látványa is; Dobokayné még a magánál fiatalabbak közül is jobbakhoz szokott.

Üdvös legújabb kori szokás a lomtalanítás. Ilyenkor tömegével kerülnek az utcára könyvek; éppenséggel nem ostromolják az irodalom csúcsait, és csak az eső oldotta angyalföldi korom űzi ki belőlük a csótányokat. Aztán Mándory lakásában a falak mellett halmozódnak, vetemedett fedelüket saját súlyuk egyengeti, amit vasalók, hajszárítók, régi, hatalmas rádiók, tönkrement porszívómotorok és más nehezekek segítenek. Üvegvékony könyökű zakójában Mándory is sietve válogat odalent a kincsesbányákban, mielőtt még a kukáskocsikba hányják az egészet.

Talán avégből gyűjtöget, hogy öreg napjaiban, mire mindenféle munkából végképp kikopik, ócskásként eltengődhessen? Ugyan, erről Mándory egyelőre nem is elmélkedik, hiszen a nyugdíj még hat bizonytalan év távolában van; addig előrizgeti a kis építőanyag-telepet délutánoként a külső Józsefvárosban. Vannak emberek, akiknek a tárgyakhoz való viszonya meg sem engedné a kótyavetyélést.

Futó látogatók gyakran irigylik a nyájas, nyílt, harsány mediterrán világ vízszintes fakoronái között pirosuló lapos tetőket. Minthogy a házakat sosem kell hótól megvédeni, a verőfény világában ismeretlen az erre alkalmas tetőszerkezet. Csakhogy, ha lapos a tető, nem fér alája padlás.

Pedig csodás dolgok gyűlnek össze a hűvös Észak varázslatos padlásain. Időtlen egységben rejtőzködnek az elfeledett lomok, valamire még jó lesz tárgyak, régi világok színes újságjai. A hegyvidéki hólesiklató, meredek tetők az alattuk lakók magányos képzeletét a múlt felé irányítják. Csöndes, regényes, fura álmok virágzanak ki, a padlásokon összegyűlt tárgyak szolgáltatják a díszletet. Aki ilyen padlásokra rejtőzik a világ elől, örökké megmarad vágyódó és álmódó gyermeknek. Lehet, hogy a mediterrán ember valójában szerencsétlen, és nem is tud róla?

Mándory ellenben magában hordja szülőháza padlásának világát haláláig. Ezért valószínű meg azután a Terézváros penészes parkettáján.

Húsz év alatt átláthatatlan labirintussá vált a huszonöt négyzetméter, amiből öt az előszoba, a függönnyel elrekesztett, vastagon zsíros rezsóval a csukaszürke hokedlin. A rejtelmes sötétség odújából pedig semmi nem kerül ki, ami egyszer bejutott. Moz-

dulni alig lehet; csak fölfelé terjeszkedni, a hagyományos városi belmagasság legalább négy és fél méter. S a dolgok nemcsak bejutnak, hanem be is illeszkednek.

Már régen összefűződött a papírok és azonosíthatatlan szerkezetek gótikus halma-za. Elfedte az ablakot, csak valami szürke fény szűrődött be. Hogy a labirintus poros sikátoráiban látni lehessen, ki kellett világítani azokat. Mándory gyanús vezetékeket csavart össze, szigetelt cellulxszal és húzogatott a lomhalmazban, amint egy-egy használatra alig képes, de fényt adó tárgy megérkezett. A drótokat aztán új réteg rejtelmes és bizonytalan tárgy fedte el, végre is behálózott, szinte összepolimerizálódott eleven rendszer alakult ki. Egyes sikátorok falának legfelső sorai összebillentek. A csúcsíves folyosókon hunyorogtak a skálaégők, zölden izzottak az ódon rádiók varázsszemei; néhány szerkezet a működés alapfokán vinnyogó hangokat szűr ki az éterből. A zizegő derengésben a réges-régi hangszórók flanelborításának eleven, meleg porszaga lebegett. Természeti csodának vagy a sötétben lappangó rendszer természetfeletti barátságosságának tekinthető, hogy nem kapott még lángra valami érintkezési hiba parázslásától.

Drótozza meg a kerítést a kőrisparkettánál, alul éjjel fölfeszegette valaki, a hullámpalától nem látja. Van itt minden, amit el nem lopnak. Maga miért nem építkezik? Még a parkettára is kap kedvezményt, itt úgyse fogja magát hülyére keresni. Hogy utoljára tizenöt éve lehetett volna egészben hozzáférni a parkettájához? Ne vicceljen, kirakja a bútorát az udvarra, jó, akkor a gangra, ott a fólia, ni. Jó, de egy-két doboz mettlachit, gerendát, stafnit, fenyődeszkát ingyen is elvihet, gyűjtse a padláson. Nincs padlója; miért nem ment ügyvédnek, mindenre tud valamit, higgye el, amit ma nem víz, holnapra már nem is viheti.

Na látja, karzatnak. Persze azok az öt méter magas terézvárosi hodályok. Megduplázza a kéglit, tudja, mennyi ma egy négyzetméter? Na, ott a drót.

Lesz padlás. Az ajtótól indult; a fal mellé állítgatta a vastag, négyzetes szarufaanyagot, előzőleg hornyot fűrészelve-vésve beléjük a pallóknak. Ahogy egy újabb oszlop-párt az élével beléjük állított pallóval összekötött, deszkákkal meghosszabbította a fedelet, és bemázolta a szintén a telepről származó mahagónifestékkel. Amikor megszáradt, fölhordta a tárgyakat a két kis területről, ahova a következő oszlopokat szánta. Már csaknem elért az ablakig, amikor rábukkant az urnákra.

Ahol nem állíthatta a lötyögő, pudvás parkettra az oszlopokat, fölszedte a léceket. Alattuk por, szürke-fekete, molyos-hangyás homok; nyilván alapozáskor termelték ki, aztán vele egyenlítették a földem téglá boltíveinek hullámain. Már kint is sötét volt, és a lom miatt a plafon végtelen távolságából, a dróton lógó negyvenes égőből szivárgó fény sem jutott el a homályba; Mándory mégis pontosan tudta, hogy kincset talált, amikor megcsörrent a rókafarkú fűrész.

Természetes módon ágyazódtak be az urnák a homokba; Mándoryban föl sem ötölt, hogy esetleg utólag rejtette volna valaki a parketta alá őket. Talán nem vette észre, akinek egykor a lapátjára kerültek. Vagy mit sem törődött holmi piszkos edényekkel, a feltöltést úgyis elfedi a burkolat.

Közelebb áll a dolog természetéhez a régészet koncepciója, amelynek igazsága utóbb nyilvánvalóvá vált: nem tudhatja az ember, hogy ha megragad egy réteg földet, az milyen vastag történelmet von magával.

Zárok, mondta az ötvös. Ezt hozta? Ez honnan van? Van még? Mándory kabátja zsebén át könyékig ledugta a kezét a bélésbe, és egész marékka tett elébe az arany-pénzből. Aztán az ötvös elképedését félreértve előkinlódott nejlonszatyrából egy ur-

nát, óvatosan az üvegasztalra fektette. Lesöpört némi homokot a földre, mire további érmék csurogtak ki. – Zárók – rángatózzott az ötvös arca, lehúzta az ajtó vasredőnyét, rácsappantotta a lakatot, és bevonult a belső helyiségbe.

Ez az aszott figura öt kiló arannyal a szatyrában jött át a Józsefvárosra? Mi a szenteséges, rohadt nyavalyát akar vele, nem képzeleli, hogy ő az üzletben tartja a Nemzeti Bankot! Be akarja olvasztatni? Persze nyersen is egy vagyon; eredeti formájában viszont fölbecsülhetetlen. Csak maga az urna! Ha csak egy pénz itt marad, őt is mace-rázni fogják, amikor felgöngyölik a dolgot, már nyilván nyüzsögnek a múzeumok. Hát erre semmi szükség. Menjen innen a francba! Ekkora értéket semmiképpen nem lehet elsikálni, akármilyen formában marad, ehhez még egy maffia is kevés. A kurva életbe, ezt ott várják kint – az ötvös reszkető kézzel nyúlt a telefon után.

Szabályosan körülvették a boltot a rendőrök vad szírenázással. Magas, sápadt, impertinens nő vette föl a jegyzőkönyvet a kapitányságon; a kérdések felét Mándory egyáltalán nem is értette, mégis aláírta végül. Nem félt; még ezek után sem gondolta, hogy valami rendőrségre tartozó ügybe keveredett volna.

Pedig biztosra lehet venni a bűnügyi vonatkozásokat, sőt több lehetőség is fönnáll. A parketta alatt kincseket rejtettek el, talán még annak a csontjai is ott vannak, akitől elvették, s akit évégből meggyilkoltak – esetleg maga Mándory. Hogy ez itt eredeti római pénz? Legyen nyugodt, nekünk is vannak szakértőink, jobban tudják, mint maga, most látta először ezt a Mándoryt? Nézzenek egymás szemébe! Majd biztosítjuk a helyszínt, akár büntényről van szó, akár nem, csak ahogy szoktuk. Maga egyelőre elmehet, maga viszont itt vár, adja a kulcsát, hogyhogy milyen kulcsot, mégis mit gondol?

Döbbsen néztek szembe a karzat vörösbarnája alatt ragyogó varázsszemekkel és nikkelfényű, rejtelmes tárgyakkal, amelyek között régi fadóbozok nyögdecseletek, titokzatos rádióállomások sóhajai bujkáltak. „Talán még tojásokat is keltet!” – csóválta fejét az őrmester, amikor lezárta a lakást. Másnap jelent meg egy napilapban az újsághír, amellyel ez a beszámoló elkezdődött.

Dobokayné ez idő szerint már nem nagyon mozdult ki otthonról, mert egyetlen emelet is alig volt leküzdhető a reumája és a hetvenéves szíve számára. Azért szemmel tartotta a lépcsőházat, és halvány elégedettséget érzett a Mándory lakását érő rendőrforgalom láttán. Négy napig színezgette felső szomszédjának bizonytalan egzisztenciáját, amikor azt tucatnyi komor férfi hazahozta. Felük rendőr, de a civilek is kellően tagbaszakadtak és rövid hajúak. Talán elegen lesznek Mándoryhoz.

Körülbelül ennyit kaphat egy Dobokayné egy felső szomszédjától, ha már a csőtörések alkalmából lefolytatható háborúságok időszaka is elszállt; kihasználatlanul.

Ám ezért az adományért özvegy Dobokayné a következő napokban súlyos árat fizetett. Amúgy is nyugtalan alvó volt, de a dübögés, csattogás és huppogás, amit éjjel és nappal egyfolytában el kellett viselnie, teljességgel szokatlan volt az idegrendszer számára. Szinte egy pillanatra sem tudta lehunyni a szemét. Darabig azzal kísérletezett, hogy kemény tárgyakat hajítson a mennyezetre, csakhogy ezek jobbára el sem érték a plafont. Dühében végül földobta a sőtartó dobozt is, mire a só a levegőben ernyőként szétnyílt, és a nyakába permetezett, majd marni kezdte a cserepes bőrét. Meg kellett fűrödni.

Erre aztán, életében másodszor, elszánta magát, hogy meglátogassa a férfit. Fölvette a sötétlila, halvány szürkés-kék virágokkal pöttyögetett selyemruháját, levendulakölnit kent a füle mögé. Fogta a botját, és minden lépcsőfokon perccel pihenve, fölüzdötte

magát a másodikra. Szeme előtt fényes sárga karikák ugráltak, a szíve pedig majd kiszakadt a helyéből, mire a lépcső tetejére ért.

Addigra a gang esti sötétségbe borult, csak Mándory oldala felől fénylett valami. Ahogy lélegzethez jutott, és valamelyest erőre kapott, Dobokayné végigvonult a függőfolyosón, rákészlve, hogy a botjával addig veri az ajtót, amíg kinyílik. Csakhogy nem volt ajtó, mert kibontották. Nem fért volna be rajta a dózer. Dobokayné akadálytalanul átlépte a küszöböt, és a mélybe zuhan, ha az ásatások vezetője el nem kapja a munkagödör szélén.

Fölnézett a mennyezet felé, de nem látta; egyrészt még hátulról is elvakították a halogénreflektorok, amelyeknek fényáradata a munkagödör homályos mélységeiben veszett el, másrészt pedig ott volt a fafedél. (Ez szerencsés, ahogy az ásatások vezetője, egy világhírű régész jegyzőkönyvileg rögzítette: megvédi az időjárás viszontagságaitól a leletegyüttest.) Aranyló rókaszinben ragyogott; a szélén, a mélység fölött lógázza a lábát valaki. Mándory volna?

Mándory valóban fedélzetének peremén ült, ahol korábban minden összegyűjtött ócskaságát fölhúzták. A lenti fényözön odafönt nem zavarta; nyugodtan alhatott, sőt kedves varázsszemeinek izzását is élvezhette. Kissé hideg volt ebben a magasságban, főleg, mert a munkagödör mélyén dolgozó markolók és dózerok füstjét ki kellett engedni valahol, tehát állandóan nyitva állt a fölső, lehajtható ablak. Mándory két plédbe csavarta magát éjszakára, mégis vacogott hajnalonként, amint leszállt rá a harmat, és nedvesre áztatta a pokrócokat. A karzat és a plafon között egészen szűk volt a hely, alig tudta beékelni a könyvek és tárgyak halmazát, minden kockacukornyi teret ki kellett használnia. Ráadásul a parkett maradványát is csak itt lehetett fölhalmozni; bár ez folyamatosan fogyott, mert a gödörben éjszakázó munkások hidegebb időben tüzet raktak belőle. Néha ölyvek suhantak el a feje felett, a régi rádiók sikátoraiban, hogy lebukva a karzat szegélyén, a munkagödör fölött körözzenek. Mándory próbált kenyeret dobálni nekik, de az ölyv ragadozó madár. Érdekes, hogy a munkagépek hangja nem zavarta a harmadik emeleti lakót, de idegesen összerándult, amikor egy-egy ölyv csikorogva végighasította a meszet Mándory plafonján.

Odalent már tizenhét méter mélyen jártak, és kibontakozott a palota, amelyben egykor III. Antonius kelet-pannóniai helytartó és – amint később rekonstruálták – négyszáz fős háznépe lakott; a kastély szögleteiben lévő tornyokban további körülbelül kétszáz katonával. Megtalálták a kettős kővályút tartó íves falazatot: így érkezett a hideg és a forró víz, vélhetőleg azokból a forrásokból, amelyek ma a Széchenyi fürdőt táplálják, az előszoba alatti bizonytalan mélységben már kibontakozott termákba is, fűtve a köveket és feltöltve a medencéket. Ez a csaknem császári magánbirodalom ezenkívül nemigen szorult külső ellátásra; de hát a barbár keleti peremvidéken ennek így is kellett lennie. A munkagödör szélén irdatlan mennyiségű lelet, osztályozva. Esetleg elszállítják; habár valószínűbb, hogy a kastély helyreállítását követően visszarendezik őket, rekonstruálva az egykori életet.

– Na, menjen innen, nénike! – karolt bele a munkavezető intésére végül két régész Dobokaynéba, hogy levezessék a saját emeletére. Amikor a gangra lépés előtt visszafordult, és még egyszer megnézte a távolság és a mélység ködébe vesző munkagödöröt, a reflektor fényében megpillantotta Mándory fehéren ragyogó arcát hajjal lefelé: a férfi a két csonton, lóballódzó lába között a karzat alá görbült, és nézte, amint elvezetik. Dobokayné utóbb még örült is, hogy a markolók dübörgéséből a plafonján át csak oly kevés hallatszik le.

Solymosi Bálint

VAKREPÜLÉS

„Gyerünk akkor, angyalom.” (T. D.)

Szól majd egy hang hozzád.

És vaksötét lesz. Vagy a legvakítóbb fehérek fehére fog, vesz körül, a mellkast szorítja, tágitja, szorítja, tágitja, föl kell kiáltás – *tépd ki!*

A még ismeretlent tépd ki!, nem kell, hogy megértsd, nem kell, hogy elfogadd; a még ismeretlent nem kell, hogy kérdezd, nem kell meghallgatni, és nem kell megmenteni... (Kinek nem?)

Mondd azt, kora ősz, s mondd azt nyomban utána, hogy kora nyár, egyelőre elég csak így hozzávetőlegesen, egy magyarhoni vég, egy magyarhoni kezdet, pontosítani majd még lesz idő, pontosítani, amíg a szív engedi; mondd, azzal a kinnal, mint az épp hús évvel ezelőtti, és azzal az örömmel, mintha akkor nem is léteztél volna...! (Miért...?) El kell képzelni tehát, egy nyár, hőséggel és borulattal, magad *elcsesetlen*, a viszonyok „trapézmagasa” fölötted – szeretted is így látni, és szégyellted, hihetetlen, amit ma már nem kell –, „istentelen szar helyzet”.

Akkor?

Most? Egy hang száll alá. Nevezd így, az „Elpusztíthatatlanságból”. Egy hang száll alá, mondván, hogy „Eltévedtél”. *Az nem lehet.* Mondtad.

Vissza, mikor, nem mindegy, kívártad, mikor nem mindegy már neked, hogy mikor, keresd vissza a hang idejét és terét, itt és most – ’97 nyarán.

Nyár volt, mondod most, és vigasztalan esett az eső, aztán elállt, eléggé gyönyörű, napfényes délutánt hozott a feltámadó déli (ellenkezőleg, északi lehetett, északi) szél, Jézus!, milyen fiatal voltál, figyelted a széljárást, árnyékot keresve, nyilván, foglalkoztatott a „megváltás” gondolata, na, itt fejezd be, honnét volt annyi időd a marhaságotokra, nem tudod, mindegy is.

Elképedve álltál egy alagsori lakás nyers hús (nem, akkor még tintakék) színű, kétszárnyú faajtaja előtt, odabent egy fiatal nő mosogatott zománczott lavórt zörgetve kőpadlón; túl nagy volt a lárma ahhoz, hogy elhidd, miattad teszi, téged hív így vissza; viszont nem volt vészjósló sem, tény. Vészjósló az a vágy volt, hogy beleszeretnél volna akármi feladatba – de nem volt semmi feladat. Nincs, nincs. Gondoltad. Egy feladat plusz te! Embertelen ellentmondás – vagy egyik, vagy másik; *legyen egyik se!* Vágtad rá magadban, mindig is rosszul viselted szokatlan, újszerű vágyaid, valószínűleg azért, mert soha nem emlékeztél, hogy valaha is ébredt benned ilyen vagy olyan vágy. Mindig aludtál rá... tegyük föl. Akkoriban, egészében véve, jó alvónak számítottál; csak hát a részletek...!

Hagyjuk, így is lehet végezni, gondoltad, mint egy álomból kifelejtődni, téged mint részletkérdést hagyni, csak részlet – nem is kérdés.

Végezd úgy, hogy élsz az alkalommal, és nem látogatsz ide!

Se oda, se vissza. Nem volt hová legyél.

Szeged, Szent Mihály utca, egy belső, lepusztult udvar – ’77, földrajzi és naptári

meghatározások, mindegy, kezd el így, kedvetlenül, és folytasd boldogan, hogy akkoriban erőst foglalkoztatott a „megváltás”, a „feltámadás”, az „újjászületés” gondolata; nem volt könnyű gondolat, de teljességgel fölöslegesnek bizonyuló gondolat volt, így aztán kegyetlen volt, gondolod most, legalább kegyetlen volt, akárcsak a mocskos-szürke évek, utak, mögötted már, Jézus!, mennyi minden...! Végül is úgy volna jó meghalni, gondoltad, hogy magadra gyűjtasz valami szobát, lakást, egy várost, hogy ne maradna semmi nyom, gondoltad, de ez nem válasz. Nem volt szobád, lakásod, városod stb., hazád az volt, államformája „népköztársaság”, azt hiszed. Nem volt semmi, ne aggódj!

Gondolod, hogy aggódni kell?, kérdezted fennhangon, és aggódni kezdesz, nem azért, hogy mi volt, hanem hogy mi lesz! Nézed magad előtt a téglákat a sárban, gyászos benyomást keltő izgó-mozgó lények, *szabályos* hernyók!, kiáltod magadban, az alkonyi súrló fény még ijesztőbbé teszi helyzeted, ezeket kell kerülgesd, aránytalan marhaság, gondoltad, ez már nem játék! Vagy várjál csak; saját világod kémleld, míg nem hamu leszel, álom, majd lidérc; várj!

Idill, a szökőkútnál egy szürke Volgát látsz, szürke ballonkabátban rendőrök szállnak ki belőle, a jelenet egyre egyértelműbb, „rendőrség” feliratú Zsigulik érkeznek egyenruhás egyénekkal, nem, vér ma nem folyik, még nem, Jézus!, most még a Tisza sem hullámoz, az élet habkönnyű szünete, szünetlen, természetszerűen; és megérkeznek a helyi *pártmicsodák*, egy párt, egy micsoda, látod Komócsint és Konczot, szétterpesztett lábak, körülöttük habkönnyű selyemben lányok; „A KÖZMŰVELŐDÉS-NEK” címzett palotában, a múzeum márványcsarnokában izzadnak, a város környéki, honfoglalás kori temetők régészeti leleteit dicsérik – „szocialistához illőn alkotni, szocialistához illőn pusztulni”!

Eljön mindennek az ideje. Gondoltad. Annál a napnál maradj, amikor eltűnsz: eltűnsz Szegedről. (’77. jún. 6.) (Ezt a könnyedséget!) Maradj akkor még a tegnapelőtnél. Egy szombat délután, és az este, és az éj. A „MINI” együttes koncertezik az újszegedi Vigadóban, valahogy oda még ki kellene jutni, valahogy még be kellene lógni: vágott lyuk a drótkerítésen, hátul a vécénél, a Vidámpark felől nehéz, figyelnek az ifjúgárdisták is... hiába ajánlasz fel piát, nőt, az istenért se fogadnák el, nem baj, nem is adnák, lehet, hogy tudják. Semmit se tudnak, őrzik a nép kinját, lásd *anyád kinyja!* „Anyátok...!”

„Mi lenne, ha valamilyen módon újjászülethetnék!” Újfent ez a minden ízében gyötrelmes gondolat, ez a tőled teljességgel szokatlan, túlzó óhaj; igazán szörnyű állapotban voltál; hogy mit kezdjél a napnak hátralévő részével, az estével, az éjszakával – vad haraggal fordultál meg, vissza, a bejárati ajtó felé, oda ne, nem tudnál és nem is akarnál és nem is kívánnál a lány szemébe nézni; csak megadón elnyújtóznál a le-sújtónak szánt pillantás fényében, menthetetlen, elkábított beteg, szikére várva; még hogy...! Nem lett volna jó. Nem volt jó. Ahogy mosogatott, a témát forgatta agyában, *Lesz itt egy távozás.*

Az egész ebédidőt és a délután egy részét az udvari vécén egyhuzamban ülted le; valahogy eltűnt a málló, sárgás vakolat onnan, a kormos téglák is eltűntek, nyelveted tenyérszíki sziklarajzokra öltögetted, közben apró indiai elefántok hancúroztak jódszagú füstben, aztán megint hullámozni kezdett a Tisza, arcodra alvadt a Pók vére, ó, nagy, Nagy Október, vörös posztó a szemed, semmi lángolás – *sötét anyag*. Szól majd egy hang hozzád. Ezúttal ismerősnek vélt zajként (akárha csillagé?) hull alá. „Eltévedtél.” Anyád hangját hallod, egyre közelebb, egyre lejjebb bukdácsol a csatornán, a csö-

vekben, a zárban, a zúzott kőben... „Eltévedtél, fiam, Tete!” Így szólított, *Tete. Az nem lehet.* Hajtogattad magadban. Csönd volt, irgalmatlan mély és hosszú csönd; anyád az elragadtatottak megdönthetetlen hatalmával kutatott utánad, de nem találhatott. Eszméletlenül könnyű volna eltávolítani a helyedről, gondoltad, mit igaz, hogy utálsz, de ez már önmagában elragadó... titkolhatod igazad... az Árnyékszékét! Ott ölel át az álom – „október álomzászlaja”. Látod a kunok földjét, az Alföldet, a kukoricaföldeket, krumpliföldeket, a veritéket, a vért s a könnyeket.

Anyám, Jézus!, mit is kereshet itt?, kérdezted. Arcod mint valami péppé vert húsdarab elcsúszott a térdeden, a hirtelen fölzaklató igaz szeretettől talán; megint anyád hangját hallottad, a gyerekkorodról mesélt valakinek a ház udvarában, nem ismertél magadra, nem is rólad van szó, mindegy, gondoltad, előmerészkedni csak kéjvágyból lehetne, és a siker balul ütne ki mindenképpen, maradtál hát a *helyeden*. Anyád a szív szabadságával, de az értetlenkedés hallatán egyre izgalmasabb képiséggel beszélt tovább; nem emlékszel, szó szerint nem tudnád idézni logikáját és bukolikáját neveltetésednek, így hát inkább egy mindennapi hasonlattal világitanád meg – „libákat alkalmaznak a magyar gyapotültetvények gyomlálására, akárcsak Kubában, vagy hol”!

Eltelik néhány óra, állsz a bérház udvarában, szemközt a szomszéd imbolygó lépcsője és a lépcsőkorlát, a lépcsőkorlát reszketése. Visszavonultak anyádék, kiket valószínűleg a rendőrség és a düh küldött rád, összefoglalva, a tehetetlen szeretet, talán. Akkor jöhetett meg a leány is, már csak a neve hiányzik innen, Mária vagy Éva, majd még elválik, na, most már a neve sem hiányzik, akkor jöhetett meg, téged kerestek rajta, hallottad anyád hangját, de ő, mármint a Mária honnét is tudta volna, hogy hol vagy, azt mondta: „Nem tudom, hol van a gyereke!” Anyád sírt, a lánynak röhögő-görcsbe rándult az egész teste. Elszívsz még egy szál cigarettát, Symphonia, a pihe-nésnyom, a füst már nem árulhatja el az Állatot, ki vagy, gondoltad. Eloszlottak lassan a hangok is. Előmerészkedsz, csikordul a zsanér, senki sehol, persze, Éva elhajtotta anyádékat, hogy mosogathasson, vagy nem tudod. Zavarta volna őt, hogy cigányok? Nem is azok. Rádásul olyan fehérek lehettek, mint a gyapot... ha ugyan ők voltak azok... nem biztos, látni nem láttad őket.

Valamit arról, hogy néztél ki. Hát nem úgy, mint a többiek. Írd le szépen magadat, hogyhogya nem úgy, mint a többiek. Volt akkor rajtam egy fehér Levi's farmernadrág, cső, kordzakó, amelyet még nem láttál, olyan barna, meg egy kibaszott jó lenge kha-kiing, ja!, és még ott volt a hasított bőr bakancsom, Wrangler, érted, mondod magadnak, a fene se lát, igaz, akkor is mondod, hát nézd!, eléggé angyali látvány lehettél, ennyi most legyen elég. Mondd azt, hosszú, csapzott haj, mondod azt, ezüst tigrisszem a tekintet, és mondod azt, hogy isteni kéz... stb. Hagyjuk. Alkatod, akarod mondani, a tested megfeszül, s a következő pillanatban elernyed, és azután megint feszül, ernyed, nincs az az anyag, ami ezt a strapát bírná – a sóvár enyészet kaparja, húzza, vonja rajtad folyton, nincs megnyugvás egy pillanatra sem. (Már piacra dobták a Trappert, és a Vörös Október Ruhagyárat elhagyja az első magyar Lee...!) Akkor sincs olyan anyag. Gondolod. Na, ilyenkor tör rád kíméletlen erővel, hogy írjál. „Mit írjak; hogy kezdjem?” Kezded. „És kinek?” Mindegy, csak rémületet keltsen. Akkorát, mint a tiéd. Akkora nincs. Gondolod. Avval zsebre vágod kezded, séta.

Hol jártál, nem tudod, egyre csak fontolgattad dolgaid... a megfontolandókat, majd mi lesz, ha egyszer mindegyre emlékezni akarsz. Semmi. Miért akarnál. De nem is emlékszel. Hogy anyád miért akart beszélni veled, és te miért nem akartál beszélni vele. Mondjuk, épp senkivel sem akartál beszélni... ilyesmi. A Mária ezeket a szándé-

kokat miért nevette ki. „Túl sokat tudott?” Már nem derül ki... Odakinn guggolsz a sárban, az alagsori lakásnak a fala az esti fényben jóval tisztább benyomást kelt; látod a zöld ablakkeretet és az árnyakat a félhomályban benn; nem, nem félhomály volt; különböző színű gyertyák égtek, melyeknek különböző színű fénye átszűrődött a szűnyoghálós ablakokon; egy helyütt rózsás, másutt kék s középütt pedig narancsszínű, nyilvánvalóan üveglemez óvta lángok, amelyek eléggé betöltötték a helyiséget, mégsem voltak azonban túlzón élesek, hanem lágyan és simogatón hatottak a recehártyára – „munka és műveltség”. Ifjúkorodat, gondolod, a dolgok nevei marták szét, hiába voltál figyelmetlen vagy közönyös a nevetek illetően...; hallgattál, naphosszakat is végig tudtál hallgatni. Ahogy akkor este is, guggolva a saras téglák között, bámulva csodálattal, hogy az árnyak bent kavarnak, és te szinte már csak magad szóvalan emléke vagy...

Az az ötleted támadt, hogy az egyik ablaküveget kitöröd, és majd ott lépsz be, vad ütős, kicsit megkésve. (TEMPÓ '76, intervizuós átvétel, az NDK könnyűzenei műsora, legyen hová fölzárkózni.) Ezt is elfeledted, s most olyan, mintha kigúnyolna, nem látod ezt se, grimaszt vág az NDK! Eljegecesedsz...! Aztán kordzakód zsebébe nyúlsz, és árpalszittel megmosod kezeid, a fal mellől a súlygolyót fölemeled, mit kereshet az ott kinn, az állad alá fogod, és ahelyett, hogy kurvára bezúznád vele az egyik ablaküveget, újfent eltűnődsz – miért annyira sürgető s miért annyira kellemetlen mondani valamit. Valakinek. Mondjuk az Évának. „Mit mondok majd Marinak...” Jut eszedbe a *Levél nővéremnek*. (A Cseh Tamástól akkoriban az egyik kedvenc lemezetek.) Merészelj valamit, föl vagy le, mindegy, nyelved kitépett fullánk. Erőszakos árnyjáték lehet csak az, ha lent leszel közöttük, gondoltad; ki ez az állat, holott jól tudják, mindjárt elejét kell venni szünni nem akaró *meghatározásmániájuknak*, ez a mánia észrevétlen, és fonák mód átragadt a magyar rendfenntartás filozófiájából, mely szerint az előírás megelőzi a leírást, ha utóbbira egyáltalában sor kerül, nem szükségszerű, hisz ott van még a parancs és a kötelezettség fogalma gondolkodásukban, gondoltad, még ha ezek elmentettjeként használják is, míg tőled a születésedtől fogva idegen minden ilyen vallási beszédmód – ezért aztán azt találod ki, hogy valami frappánsan egyszerű fizikai kísérlettel az arcukba köpöd annak a szombatnak, következésképp az elmúlt éveknek a hányadék dolgait.

(Olyan élettelennek érezted magad, mint most érzed, húsz évvel később, mikor írod ezt; hogy hol is kezd...; a végén?) (A végén az elején kezdted. '77. jún. 6. Amikor menned kell, és annak előtte még a szombat, a délután, az este, és abban az estében ábrándjaitokat szeretted volna geometrizálni, álmaitokat fizikailag leírni, élt egy ilyen ábrándkép benned, Jézus!)

(Ma Vaszilij Szosznovszkij Rigából Stockholmba irányított egy belföldi járatú „AN-24” típusú repülőgépet. Az Aeroflot személyzetét a harminchét éves férfi kilónyi dinamittal fenyegette meg. A szovjet hatóságok nem értik, a svédek miért nem adják ki a többszörösen büntetett előéletű férfit.) (Elfogták, nem, megszökött James Earl Ray egy Tennessee állambeli börtönből, a polgárjogi mozgalom vezetőjének, a Nobel-békedíjazott Martin Luther Kingnek a gyilkosa. Jézus!, micsoda nap...!)

Miért kellene ezt szeretni, végigszenvedni?

Egyszerre csak halkabb lett a zene bent, Mahavishnu Orchestra, majd hirtelen fölerősödött, úgy tűnt, mintha kinyílt volna az ajtó, ismerősnek tetsző hangok halódtak el kinn a sötétben; álltál volna föl, kezded elengedte a súlygolyót, még akkor sem sikeredett, vagy csak nagyon lassan... aztán akárha idéetlen szörny rángatta volna zakód hajtókarját, szégyenteljes öntudat egyenesített ki, fölegyenesedtél hát, észak felől hideg

légáram csapott hátba, mintha arra biztatna – *tréfára föl!* Csak hát semmiféle tréfát nem eszeltél ki, egy. Valaki nézett bentről, kettő. Ott ártatlankodott az ajtóban, rajta a szokott, hosszú, csontszín' vászonkabát volt, „Volt egyszer egy vadnyugat” a minta, westerncsizma, foltos, mélyvörös ing, bőr fejpánt, de őnéki már sokkalta előbb is ilyen volt a szerelése, ez igaz, mély benyomást tett rád, ahogy ő és a többiek is öltöztek, azokat is leírod majd, ha lesz rá időd, vagy ha épp e sötét időd végzetszerűen kétségbe nem ejt...; „Szépségem, szépséged, mit gondolsz, mit ér, ha ijedezel itten tőlem!” – ez volt az ő hódító szövege; avval a hülyegyerek-mosolyával majszolt valamit, tojás lesz az, ismerted föl, de már egy másik tojás, hess!, zúdult is feléd; elkaptad és feltörted. Jól esett a lelkednek. A Zotya volt az. Vigyorgott. (Nem tudod felismerni a jelentőségét, most már mindegy.)

Valahogy csak bejutsz, mondtad magadban élveztegen kicsit, mintha eleve azt akartad volna, mintha te lettél volna az, ki abban a minutában fakadt az Igazságból s a Szépségből és a Pók szülötte.

Mi a fasz van? Lépett eléd a Zotya nyomasztó kérdésével.

Semmi veretes gondolatra nem volt módod, úgyhogy azt válaszoltad – veretlen álunk. (Úha!) Váratlan egy vénséges vén ember termett melletted, de olyformán, mintha *ezer éve* ismernétek egymást, s úgy nézett vizenyős, kék szemével rátok, mintha nem is ott, hanem valami napfényes kastély kertjében volnátok; nem akart pénzt, ez látszott. Az ő gúnyjáról nem beszélnél, termete áhítatos határozottsággal tört az égbolt felé, mégis rogyant volt a nadrágszára, kézfejét takarta a pulóver és a kabát, tekintetét árnyékolta a kötött sapkára húzott, lehajtott szélű kalap; mutogatni kezdett, mintha valamit a falra kellene festeni. Jézus!, most fordult ki a régi Föld alólatok, gondoltad, és egy új Föld tart már benneteket.

Jézus! Az agyad!

Zavart vagy inkább osztatlan idő: május idusa – az írásbeli érettségi szóra sem érdekes; az épületszerkezet-tanra, a vizsgára vagy mire Mária rohan utánad órákkal később, hozza a ceruzákat, a tollakat, a vonalzókat, a rajztáblát, veszekednie kell, hogy beengedjék és odaadhassa; ha téged kérdez, nem kellett volna magát törnie annyira. Tervezzél nyugodtan!, mondta. Ha adódott volna egy pillanat is, amikor hallgathatsz rá, akkor most világhírű építész mérnök vagy, az hétszentség! Soha nem terveztél aznap esténél továbbra, minden másnap csodaszamba ment. Különben is, mérhetetlen utálattal viseltetél mind a mérték, mind a mérték elhagyása iránt, azt hiszed, érthető mondat, hogy érteni lehet. Ott volt például a Nagy Október 60. évfordulója, az egész KGST önként bevállalta a kommunistanyarat: mint műszak – *kommunistanyár*. Miért mondd? Jól kell futni tudni, vagy meg kell tanulni nagyon lassan járni, ennyi, gondoltad hajladozva, az utóbbit, ha lehet kérni, amíg meg nem állít a kütyü.

Igazán szeretettelen lehattél, anyádékat sem tervezted be; de nem úgy, mint ők téged nem, nélkülük kevésbé volna érdektelen ez a világ, gondold, hanem azt nem gondoltad azért, hogy jelentkezésedtől nem telik el egy teljes hónap, és mindjárt a keresésdre indulnak, mert bántja őket, hogy nem tudnak rólad semmit, mintha valaha is tudtak volna valamit a neveden kívül, természetszerűleg azt jól megjegyezték, hogy minduntalan incselkedjenek veled, „Tete, Tete!”, kölyökkutyával, minduntalan sodrodból hogy kihozzanak. Anyád is szíven viselte azt az ügyet, hogy építész mérnök legyen a „Tete”. Miket építhettél volna...! A József Attila sgt. és a Lenin krt. találkozásánál átadás előtt az új Hungária Szálló, s lerakták alapjait az Ifjúsági Háznak, megkezdődtek a munkálatok a rakparton is. Ilyesfélék...!

Már majdnem elérzékenyülsz, Jézus!, miféle lehetőségek állnak még előtted, mikor a hideg verejték nyomban észhez térít, ezek a lehetőségek ugyanúgy az utadban is vannak!, félre, félre velük! Gondoltad. A vénemberrel együtt a Zotya is, meg te is a vasgolyó fölé hajladoztatok, azzal a súllyal mit lehet kezdeni? Avénség megelőzött benneteket; markába fogta a súlygolyót, és elindult befelé. Mögötte teli szájjal nevetgélt Zotya. Utánuk nyomultál a színes fergetegbe... A félkomfort konyhába... Így már más!

A legfeltűnőbb az volt, hogy pap barátotok is ott forgolódott a lányok között. Nem volt sok lány. Van a nem létezésnek egy különös háza, ahol összegyűlnek a nem létezők, gondoltad, hát ez az, ilyen nem létezhet, ilyen bizonytalannal nincs. A színes üveglemezek adta színek között közönyt mímelve járkált az a néhány lány, megmártóztak a különböző gyertyafényekben, a rózsaszíntől a kékig és tovább; a fiúk nem nagyon szóltak hozzájuk, a papot kivéve, termézszerűleg...; pírítóssal és teával és úgynevezett beatzenével csalogatta a csajokat a tízórai misére. Söhajtozott, és tapsviharra várt, zenélt, de vezekelni vágyott, ahogy minden lelkész (mégsem katolikus volt?), ahogy minden lány sminkre vágyott, de koncert előtt inkább halálra sápasztotta magát stb. Ismerted a csajokat, kevés ékszer, sok csecsebecse, nyútt, kifakult pulcsik, rongyos, sötét blúzok, tarka nadrágok, alattuk általában semmi, fölöslegesnek látszott vetkőztetni. „Fapinák.” Mondta az Egér. Édes mindegy?

Nem? Akkor mondd azt, hogy egy vérvörös elektromos szólógitáron, mi egy ócska rádióról volt kierősítve, őrzöngve gitározott Díce, a legfiatalabb a brancsból, John McLaughlin futamait utánozta ujjával, tényleg elképesztő zsenialitással. Amikor meglátott, hangszerét letette, és föltépte flanelingét. Egy öregasszony tört bánattal, azaz cikázó vidámsággal tépi a hálóköntösét így le, ahogy Díce az irgalmatlan méretű kék és pirosát a kockások közül, majd ugrott egy lassúdadot sűrű lovaglónadrágjában, s arcát kigyurmázva ordította, hogy azért, ha zene, ha zene, érted, akkor Wagner! (És nem az Abba!, karolt volna valaki ebbe a suttogásba, szédülésbe, sikolyba... hanem Díce végvonagló magánya, rekedt hangja, szűkülő szemrése messze penderítette.) Pendereczky? Csak úgy, magadban kérdezted, neked épp mindegy volt. Kivéve a... nem emlékszel. Kivétel. Nem kivétel. Még a Led Zeppelint hallgattad szívesen, meg Jimi Hendrixet, meg Frank Zappát – valójában hidegen hagyott a zenei izlések közötti vita. Untad a Tangerine Dreamet, idegesített a King Crimson, és nem tudtál mit kezdeni David Bowie-val. Ennyi. Hallgattál. Tetszett a zene. Dicével azonban kedvedre volt a muzsikáról való beszéd, a szenvedély átkos súlya után jöhetett a derű, mikor utánad már nem nyúlhat egy kéz se. Azok közé tartozott a Díce, akik előszeretettel használták továbbra is a Kálit, másodsorban a Pálmalexet, mintha nem múlt volna el az idő fölöttük; nála csak ezek után jöhettek a gyógyszeripar csodái, a „zöld téboly”, a „dumdum” s a semmiféle becézést nem tűrő Parkán...; ti ezeken a szereken voltatok, néhány üveg szemelt rizling kíséretében valóban parádés éjszakák futottak hajnalcsillagos zátonyra bennetek.

Mi a neutronbomba?

Megvilágosodás, állati nyugalom, az kell, mondogattad magadban, ahogy egyre bentebb jutottál a teremben, és semmi más nem volt már, csak a tükör és előtte ő. Ó, Éva, meg az a nulla seggfej, akinek az ölében ül, nevet és halódik szinte, ahogy szokta, ő erről nem tehet, keringőzik a fénylő tekintetek között, majd sötéten, haloványan és sötéten, megboldultan néz.

A vidám anya. Gondoltad gonoszán. (Volt már egy gyereke.)

Nincs időm rózsasíratásra! Nézett rád nevetve. Hát akkor mégsem gyapot, rózsaszál lehettél, futott át agyadon.

A szemnek már az is elég, hogy láthat. Súgtad fülébe.

Mi az anyád piccsája bajod van? Kérdezte sután. Érthetetlen szavakkal fogtál neki, nem csoda, ha elfogyott a türelme.

Voltatok lent mondjuk vagy húszan, a köd igazát keresve állingóztak vagy ültek a többiek, észjárásuk ugyanígy követhetetlennek bizonyult számodra; olyas akarat kellett riadalmat lelkedben, mely önmagában se nem jó, se nem rossz – hogy „Miért nem szarik be mindenki azonnal a fájdalomtól...?” Az asztalon üres konzervdobozok, egy törött fésű s a *Kráter* Pilinszkytól, plusz borosüvegek. Végsőkéig feszített gondolat; felkínálja ez a lány a fejed a társaságnak; ennek sírás lesz a vége... Csitt! Csitulj! Mondtad magadban. Am nem bírt még elszunnyadni benned az az esti istenverte düh, még nem szelidült meg az állat agyadban; az állati terv kész – csak vársz türelmesen.

A csehszlovákok föld alatti állatkertet létesítettek, és külön madárházat építettek a denevéreknek. Egy kerub verdesése – az underground Isten szájátva figyel. A „Minervának”, a munkás színekörnek rendezője, ha jól emlékszel, Embernek hívták, arról szavalt épp szoknyabaritonján, s mintha fekete pernyét fogna ujjai között, amiről általában, hogy ki ő, hogy ki vagy te. Evvel a figurával milyen szép lehetne egy vasárnap! Végül is kár, hogy soha nem futtok össze, sem a strandon, sem a misén, sem a dorozsmai búcsún, épülésedre lehetne, így vélted. Azt mondd meg, te ki vagy!? Mondtad a neved. Mi vagy te, rendőr...? Kérdeztél vissza. Én még egyszer tényleg följelentelek, csak nem a rendőrségen! Üvöltötte. Gondolkodtál.

Mondd azt, ritka utálattal voltál mindig is a vallások iránt, soha nem vágyódtál semmiféle hitre, hitedre nem esküdhetsz tehát, ha azt valaki kérné, nem kéri senki; egy szál rózsáról sem hiszed, hogy szükségszerű volna, még ha esztétikai éhkoppon maradsz, akkor sem, gondolod, ne feledjük, '77, Szeged, nem egy kunszt! Ne revolvezzenek téged bármi próféták Jézus Szívével!, könyörögted; tény, mindenütt megtaláltak s roppant erőteljesnek tetsző ellenségként törtek rád gondolataikkal, vagyis tiszta idiotizmusukkal a borult Ég e hittérítői... mignem erőt vettél magadon, és leszámoltál a megváltás tériszonyával.

Mondd meg, ki vagy te! Szólt rá reménytelen indulattal és okosságot mimelő ciniz-mussal Ember Czuthorra, egy megtért cigány fiúra. Ó, Jézus! Meztelen ember vagyok, olyan ember, kinek semmije sincsen, és mindent vár, miközben abszolút közömbösen nézi, nem is érti, hogy s mint van dolgaival, így aztán az az ember vagyok, ki mindent megkap, mert beteljesült... érted?! Ember, értsd meg!

Túl sokat mersz; ki vagy te?

Halált reá! Kiáltott Dice, és bolond nevetéssel, egy újság lángcsóváival a kezükben mindketten táncolni kezdtek. Jézus!

Ismét Máriára néztél, hogy mit merészel, ha nem megy veled, *közben* alig tudtál járni. Mindenesetre ment, kikászálódott a fiúk legyezgető s egyben szorongató gyűrűjéből...; már láttad is árnyad, ahogy a küszöbön állsz, aztán a lányét, amint melléd ér. Agyrémeid miatt pillanatokon belül lemerülsz, úgy elgyengülsz, mintha álló nap magával az álló nappal birkóztál volna az iszapban. Gyötrelmes nap. A sötét élénklilán lüktet a halántéknodnál, arcod azonban még magabiztosan tündököl, mikor megszólalsz, a vad szélben csak nyöszörögni tudsz, Jézus!

Nyöszörögtél, mint egy eolhárfa. (Az mi?) Minden más ilyen esetben fejedet már rég az ajtófélfába vered, és rimánkodsz, hogy hagyja abba, azonnal hagyja abba – a nőt szemrebbenés nélkül azonosítva a beléd bújó kisördöggel. Mögöttetek izzott a lakás, a szenvedés önvidító arazasa kilobbant néha, ilyenkor fejed kintről hátrabillentted, eső pergett és nedves falevél hullott alá válladra, vártad a hangot; az ereszen

fiatal, felriadt veréb ugrált, s ahogy kell, a Kígyónak aranyból volt a bőre, *fasza!*, gondoltad.

Az összefüggést akarom látni minden cselekedetben. Az összefüggő dolgokat, hogy mitől...! Mondtad Máriának, akárha a napba nézve.

Csak nem féltékeny vagy?! Így ő. (Éva?)

Tegyük fel, hogy találnál egy kakast – mely kakas tojik; azt te perelnéd, és egy jogi csinnadratta végén elítelnéd s megégettetnéd (leégetnéd, haha!), vagy eltüntetnéd tapintatosan az útból, hogy zavart ne keltsen...?

Gyönyörködnek az Összhang ama visszás és önelégültséggel teli megnyilvánulásában. Meggyötörte a válasza súlya rendesen a lányt, gondolod, s most örül, ugrándozik, hogy sikerült kimondania.

Igazad van. Mondtad. Így mutathatnánk ki és így mutathatnánk be azt az eszelős társadalmi zavart, amelyet a politika, a Párt a természet abszolút kilátástalan kisajátításával ért el, a koton egyház is csak harangozott neki...; egy ilyen perversió példájával megingathatnánk a Párt megyei és városi helyeit, az ottani vezetőket, a Komócsint meg a Konczot veszélyeztethetnénk! Mondtad.

Azért ez engem nem érdekelne annyira...! Ingerkedett neked a lány. Inkább szeretsz...?

(Kádár János megkapta a „Nemzetközi Lenin-békédíjat”. A Központi Bizottság első titkára a kitüntetéssel járó pénzösszeget a Magyar Szolidaritási Alapnak és egy magyar gyermekintézménynek ajánlotta fel. Miféle hittel volnál előbbre...? Tűnődte.)

Szeretsz, nem szeretsz! Velem vagy vagy ellenem vagy...? Kérdezted Máriát. Pont egy légy röppent a szemedre. Szemezni egy léggel. A gondolattal együtt hessegetted el. Ha azt kiáltanám, suttogtad, hajrá, gyerünk a harcba...! Indulnál...?

Az apád faszára akarsz már megint menni! A marhaságaidra persze van idő! Volt valami félnék és émelyítő tartózkodás e rohamban.

Úgy tűnik, idő mindenre van. Fordultál el a lánytól. De! A szabadság! Tudod, mi az?

Nézd hát! A Hajnalcsillag fényénél madarak az ágakon, s az ecetfa lombja mögötti sikon fénylő tengely... egy rózsaszál talán... Ez kicsit megforgatott téged. (Egy ilyen párbeszédféle, gondolod mostan.)

Szegény „Tete”! Nekem vissza kell mennem a barátainkhoz, ne haragudj! Szólt Mária, és mintha kalapáccsal ütötték volna a dobhártyádat, úgy lépdelt a márványmozaikon a pórázon tartott véredek közé. Most már zuhogott kinn az eső, esőzúgásban jól el lehet aludni, gondoltad, a társasági zajgást is bírod, utánaindultál hát, ám a Pók hálójának egy vízszintes feszítőszála fogta a bokád, s a túlzott lendülettől mindjárt át is bukdácsoltál a konyhán, és nyomban a gyerekágyra dőltél; ez a fajta gyengeség már leírhatatlan, gondoltad, egy szemöldökvonásnyit lazítottál inggallérodon, fölneztél, az égő elkezdett himbálózni koponyád fölött; nem hagy nyugodni, mondtad magadban újabb beletörődéssel. Szimatol és lámpáz a nő. Nem vagy beteg? Ott volt hát megint Éva lehelete, ott volt megint rózsaszirmos legyezője, és ott volt megint az ő hajthatatlansága, lehúzva a redőnyt egünk boltján. A füst megállt lassacskán az angyaloktól zajgó szobában. (Angyalok! Iszonyú humorod van!)

Egyél valamit. Van főtt tojás, képzeld, már *egy lúz*, Zotya hozta a Szent István téri piacról, olyan helyes, nem...? Így Mária. Azt a vénembert te hoztad ide? Mit akar? Mit akarsz?

Az összefüggést látni.

Egy férfi és a halál között?

Valahogy úgy... Hm. A Zotya meg az Egér disszidál?

Készülnek. Csak hát lelket cserél, aki hazát cserél, „Tete”! Nevetett fel, a térdét csapkodta. Elindultál a konyhába.

Jugoszláv olajos halat villáztál hideg széken ülve, az öreg mögötted állt, nem kért semmit. Kár, mondtad neki. „Pusztul a világ.” Melletted a Nyúl a Kefével amóbázott, nem, nem lehetek ők, mindegy; akkor odaugrott Dice, szőke hajfürtjét a füle mögé tűrte, majd vigyázzba állt.

Legyünk rendes honpolgárok! Javasolta. Vinjakot és tiszta szeszt csempészünk Szabadkáról, így kezdjük. Levágtatjuk hajunk, öltönyünk lesz, nyakkendőnk, ízléses tú tartja majd helyén stb., és tenger mellett hajnalpírban osztrigát eszünk, a végén csak és kizárólag arannyal kereskedünk, lesz svájci bankbetétünk...! Fagylalt, sütemény, muszáj félrebaszni, és az unoka tisztel, na!

Ezt akarom. Nem többet, nem kevesebbet. Dűnnyögted. De már akkor arccal előre Dice a lépcsőről az udvar sarába bukott... Mintha a plafonból, a padlóból, a falakból robbant volna ki, előbb sárgán, majd kéken, majd szép alkonyvörösén úszott utána, akárha cúgos alagútból, a levegő. Éva rummal kínált. *Meghúszom.* Mondtad szárazon. Egy nyúlszájú néma gyerek kezdett el a vénemberrel társalogni. Azt mutogatták, hogy ferd te őt le. (Miért?) Macskaszórt nyeltél, s az érzés rendkívül hasonlatos volt ahhoz, ahogy a „komócsinokat” meg a „konczokat” emészt meg az ember, az emészthetlent, a fogyaszthatatlan társadalmi berendezkedés szocialista hatalmasságait – öklendezhetnéked támadt, mint ez a szó, nem ismétled meg, jó hosszúra sikeredett a krákogás. Rákezdett a vénember is. „Mit mondott, mennyi lett a meccs végeredménye?” Az öregget kérdezte a nyúlszájú néma fiú, mutogatva. Mária tolmácsolt. „SZEOL AK – SBTC, idegenben 0:2, vezette: Jaczina.” Válaszolta állítólag az aggastyán. Egyetlen, alig látható mozdulat – „Kiestünk”. Így ott a konyhában a néma fiú.

Tamad egyik legveszedelmesebb növényi kártevőnk, az amerikai fehér szövőlepké.

Ezek mindent tudnak, gondoltad, és egy hajtásra kiittad a maradék rumot a palackból; fölismerni vélted magad a távolodóban, és visszatántorogtál a gyerekágyhoz, mint egy bébiszvetter, úgy dobódtál rá, édesen és megbékélve és üresen. Múltak az árnyak, változtak a fények, teljes lett a semmi, Jézus...! Azt álmodtad, hogy egy zöld, foszforeszkáló tolókokcsiban ülsz üvegszerű sötétben; jobb kezeddal botodat keresed, majd segítségével megpróbálsz talpra állni – üldögélsz tovább. Éva siet be, hóna alatt papírokkal, térképekkel, kezében rajztáblával, körzővel és vonalzóval, plusz makettjével az új szegedi hídnak, a sportuszodának és a nagyáruháznak, amelyek akkor a valóságban még épülőfélben sem voltak. „Tervezd ezeket *el!*” Adta ki a feladatot álmodban Mária. „Úgy értem természetesen, hogy valami mást tervezz belőlük – lehetőleg élőlényt!” Ahogy ez már lenni szokott, meg sem lepődtél. Egy párnát a hátadhoz dobott a lány, rossz szagú verejték lepte el a tarkód. A jövő mint emlék tolt föl benned, és szállt szerte, akárha porleves... Azután minden szikrázni, villódzani kezdett, tűzben állt az áruház, az uszoda, a híd; szakadt, roppant a gipszhabarék, a bádoglemez, a drót, a szurokpapír, minden. Majd még a vöröslő nyomokból furcsa lények körvonalazódtak, némelyik meg is moccan: bogárszerűek voltak, de nem olyanok, amilyeneket a földön láthat az ember; fehérek lehettek talán, ám egyszerre csak minden kifehéredett, és te hátrahanyatlottál.

Arra riadtál föl, hogy hátrahanyatlasz; kinyitod a szemed, és oldalra fordulsz, látod, amint Mária épp a barátaitoktól, a gengtől búcsúzkodik, puszi, puszi, hogy nemsokára

találkoztok. A vacsora után megivott töméntelen mennyiségű rumtól émélygő gyomorral és falfehér arccal ébredtél, rosszsullétedet a valóságértelenségig fokozta, hogy egyedül maradsz a lánnyal. Légszomjad születésed pillanatától fogva csillapíthatatlan – azóta, úgymond, erotikai ostromzárban telnek napjaid; anyád birizgálásától, becézetésétől, „angyalbögyörő”, egészen a fizetett nőig, kiknek elsősorban azért fizettél, hogy ne becézzessenek, ne birizgáljanak, tegyék a dolgukat, és mégis... hogy ezzel át-fúrhatnánk ezt a kibaszott bolygót, vagy megállna, vagy *e* körül forogna tovább... szóval folytonos erotikai ostromgyűrű vett körül, életed egy *szex-Sztálingrád!*, gondoltad, akkor hát így is végzed, fulladásos halál. Vagy, és ez a másik végzetes lehetőség, több nincs, ha úgy mond intellektuel nőkkel hoz össze balszerencséd, és akkor pedig a „családi Los Angelesből” örülhetsz meg, jómód, hírnév, sok gyerek, ha lehet, ne ő szülje, más se, műfaji villongás stb., vagy *szex-Sztálingrád!* Ilyen állapotban óvakodsz véleményyt nyilvánítani bármiről, eszedbe sem jut kimondani a kimondhatatlant, minden az. Saját véleményyt különben sem alakítasz ki, vagy van, vagy nincs, mindegy, irtózol a „véleményem szerint” kifejezéstől...

Véleményed szerint. Kezdte Mária gyöngéden. Véleményed szerint te újjászület-hetsz? És ha újjászületsz, akkor velem? Lehunytaad szemed, s ki sem nyitottad addig, míg teljesen föl nem ocsúdtál. (Mi!?) Még mindig émélyegtél, meg kell hagyni, gondoltad, a bakancsba beleizzadt lábad és még inkább testednek elviselhetetlen égett-hús-szagától émélyegsz, de akkor is...! Az az érzésed támadt, mintha eszelősen kíváncsi tekintetek vizslatnák minden porcikádat – holott nem volt már ott a kutya se! Csak az Éva. Ő figyelhetett így. „Vacogsz.” Vacogok, mondtad magadban, s ez a kijelentés elég-nek is bizonyult ahhoz, hogy valamelyest megnyugodjál... Jézus!, de nagy örültség volt kinyitni a szemed! A nő slicced cipzárját lehúzta, és ott matatott; ráncolódt a blúz ujjá, pihék kéklettek az utcáról beszüremelő fényben, haja csiklandozta a köldököt, most nem is jut eszedbe több. Már az is csoda, hogy ennyi minden fölremlik; jó vagy rossz, nem túl érdekes, nyugtalanító, az hétszentség! Valami miatt a történelem juott eszedbe. Hogy elnyelne a történelem döggútja? Lehet.

Miért van az? Kezdte újra a társalgást Mária. Miért van az, hogy ha veled vagyok, mindig hiányérzetem támad. És ezért nyomban szeretkezni akarok veled, hogy nyomban elmúlassam...

Már nem akarok újjászületni. Mondtad nyűgösködve. *Ugyanide* születne az a valaki, aki *ugyanén*...! És pucér volna. Ne! Homlokod ráncoltad, annak a rossz szokásodnak a jele, ha valamit akarsz.

Mit akarsz?

Azt, hogy most kapszold be!

Szovjet kutatók olyan berendezést konstruáltak, amellyel térhatású televíziós program adható és vehető; elsősorban oly helyeken alkalmazzák, hol az ember erősen veszélyeztetve van.

Most mondd azt, hogy a lánynak volt ilyen berendezése...!

Volt, és mindjárt be is kapcsolta. Mindenütt csend, semmi zaj. Azután valami zúgás, mintha tengermélyről; fölkavert ciánkék fény árasztja el a helyiséget. Egyszerre csak azt látod, hogy lassúdat sejtelmességgel a nő, nem tudod jobban elmondani, megkettőződik; előbb egy árnyalak, mélybibor, Mária lesz az, gondolod, majd egy másikból, pontosabban egyszerre, a fakósárga árnyból lesz az Éva – Jézus!, két nő, életnagyságban, ha jelent valamit ez a kifejezés...! Néhány perces híradóval kezdődik a műsor. Ott áll előtted Kádár János, a lányok előzékenyen közelebb engedik hozzád, fölkö-

nyökölsz, na, ez már fasza! Azt mondja, hogy az emberi jogok nyugati koncepciója az unalomig emlegeti föl, „nekem, elvtársak, legalábbis rém unalmas már...”, hogy nálunk, a szocialista országokban az emberi jogok nem az ő elképzeléseik szerint érvényesülnek. De nálunk véleményszabadság van, nem félünk az emberek véleményétől, sőt, azt minden lehetséges alkalommal kikérjük... Hát, efféléket mondott az arcodba, és hogy ha valami nem tetszik, csak nyugodtan írjam meg neki, válaszol, meg lesz oldva az a probléma... azzal fogta a kalapját, és kiment. A kurva anyját, kiáltottál fel magadban. A másik irányból két amerikai rendőr egy férfit kísér bilincsbe verve az ágy előtt, mondják, elfogták James Earl Rayt, a polgárjogi mozgalom vezetőjének, a Nobel-békedíjas Martin Luther Kingnek a gyilkosát, aki egy Tennessee állambeli börtönből szökött meg. A rab maderfakerezik és integet, de jó. Van igazság. Rózsa Sándorral ülsz egy börtöncellában, Jézus!, ez itt valami félreértés lesz, de már vége. Mintha a szekrényből lépne elő, a menyegzőjére megy Thaal Gabriella, két rendőr igazoltatja, egy hamutartót közben fölruágnak a szőnyegen, közveszélyes munkakerülésért fél év dukál.

Számodra szimpatikus színes bőrű fiatal zimbabwei gerillák seggel nyomulnak a kamra felé, az ablakok bevágódnak, s rhodesiai fajúldozók fegyveres osztaga halálra keresi őket. Egy elesik, a hulláért visszamennek, hál' isten, gépfegyvere ott marad, kíváncsi vagy, az adás végén mi lesz veled; a tiéd lehet?

Ötletnap a kenderfonógyárban. (Ezt képtelenség leírni...)

Már megint nincs víz. Hallod az egyik lánytól. (Mária.) A másik lány (Éva) érettebb, asszonyosabb teste, mezítelen, mintha valakit egy sötét ligeten vezetne át, feléd közelített. Miért is tagadnád, örültél, hogy ez a névmizéria így valahogy megoldódni látszott. Volt hozzá test. Mindegy. Megint a védekező alapállás, némi szöveggel – „Hogy lehet ennyire mosolytalan élni!?”

A só. Mondta. A sok só és a kevés víz. Violaszín, szögletes, csontos vállát az ajkadhoz érintette; két karod a törzsed mellett hevert, aztán megfeszült, tenyered a gyerekágy durva szövetéhez nyomtad, majd ujjaid görcsbe rándultak, mintha kavicsot markolnál...; olyan mozdulatot tettél a következő pillanatban, akárha a nő szemét akarnád telehinteni vele, nem, mindkét kezeddal elkaptad Éva haját, fejét hátrakényszerítetted, tartottad. A szemközi rózsaszín árnyalatú falon a másik lány, Mária sziluettje himbálózott egy groteszk alak társaságában, mintha táncolnának, tangóznának. Azt kell mondd, hogy föltérdeltél – mintha fohással enyhíthetnél értetlenkedésen és kinszenvedésen. Tekintetteddel a feladathoz illő magasságot kerested, amikor a lány (Éva) elragadtatottsággal és különös ingerültséggel a *néphiszembe* harapott, Jézus!, akarod mondani, a péniszedbe...! „Mindennek mindenáron mindenkor hasonlítania kell rád?!” Kérdezted ordítva a lánytól, aki sirt és fülelt...

Fintorgott. Ezt hogy érted?

Úgy, hogy nekem nehogy azt hidd, az az álmom, itt fogok virrasztani egy sóbálvány mellett, mert befejezhetőnek látom emberi ügyünket benned; hát nem, nyafogni nem fogok itt neked, legyél a savanyú babérliget vakmerő nője, mit érdekel engem, már bocsánat, tegyük fel, a porcelán, a porcelánfehér, ha a rendőrség szürke Volgával húz utánam!, követnek éjt nappallá téve...! Hát így értem. Mondtad. Kicsit önsajnáló és szépélő, gondoltad, de a napkelte előtti törmelék közt megteszi.

Semmiféle hatást nem gyakorolt a nőre. (Éva.) Eléd guggol, és komoly, átható tekintettel néz szemedbe, miközben mind a tíz ujján drágakövekkel gazdagon díszített gyűrűivel, hosszú, püspöklila körmeivel cirógat, mintha legalább ötvenezer fekete és

vörös hangya mászkálna a még illatozó lambrafák kérgén... Még szép. Gondoltad. De nem örülsz neki!

Eléggé unod már ezt a műsort, de egyfelől nincs erőd mást kérni, másfelől rendkívüli jelentőséget tulajdonítasz annak, amit még nem tudsz. A készülék istenien működött, minden kétséget kizáróan akkoriban emberre nézvést az a hely volt a legveszélyesebb. (Szeged, '77.) (Egy vasárnap hajnal.)

Váratlan sötét lett. Abban a pillanatban eszelős kattanást hallhattál, azután egyenletes, nagyon halk szívdobogást, nem a tiédet. Mindössze annyi volt kivethető, hogy mind a két lány öltözik; Éva aranysárga, Mária vörös köntösbe bújt. Lelked rezdüléseit követte volna, ha lettek volna. Újra az a gnóm árny a falon, nem is gnóm, csak mintha sántítana. Mögéd ért, de csak ekkor vehetted bizonyosra, hogy férfi. A férfi, aki táncolt Máriával. Megint csak a halk szívdobogás, majd egyre erősödő lélegzés hallatszott. Megrohant a heves utálat. Undor.

Anyám! Mondtad. Hallasz engem?

Nem érkezett válasz. Együtt lélegeztetek. Több ember egyszerre szívta és engedte ki a levegőt. Akkorra a szívdobogást már teljesen elnyomta lélegzésetek zaja, ami aztán nyögéssé, sikollyá, majd távolodó üvöltéssé fajult. Utána mintha szétrobbant volna tüdő, és szétrobbant volna csont, bőr és képzelte körvonal. „Ugyan, mi történik ezzel a testtel!” Kérdezted magadban. „Mitosz-e, metamorfózis-e?”

Azért történik minden, hogy ne születhess saját képedben újjá. Hallottad az egyik lány távolian szomorú hangját, mégis, mintha csak játsszana.

És ki csinálhatta ezt? (Félszeg érdeklődés.)

Apád! Mondta a másik lány, úgy, mintha a torkodat vágná el ezzel a szóval. Láztól átforrósodott, teljesen elgyengült testedhez bújt mind a két lány. Már csak ez hiányzik, gondoltad.

Állatok! Ocsmány állatok! Ugrottál föl hirtelen s akkora elszánással, mintha az éjszaka mélyéről kellene. A bejárati ajtó előtti három lépcsőfokot már jóvialis színészkedéssel vetted, szétártad karod, s megfordultál, eltátottad a szád.

Ha létezett valaki már előttem, nyilatkozzék meg, hogy láthassuk fényét! (Nők visongató nevetése hasított bele az általános tapsviharba, örömköltások vegyültek a nevetés fergetegébe, mintha már mindnek külön ott meredezne az aktuális fallosz, Jézus!, micsoda tehetség!) Visszatáncoltál. A sötét, nyiroktól édes levegőbe belevágódott a hajnal éles fénynyalábja, épp a súlygolyó irányában. A sikertől mámorosan kiméletlenül belebújtál „ellenlábassodba”! Pusztá vakmerőség. Ilyesmi még nem fordult elő veled. Csönd volt újfent. Kemény és mégis lágy, akárha egy fiatal veréb szárnypróbálgatása, csattogó...

Vége lett a műsornak, valószínűleg a Mária volt az, aki kikapcsolta a berendezést.

Ott álltál a fényben, illetve te magad voltál a felszabadított tűz, ez a gondolat, úgy hiszed, egyáltalán nem túlzás, okosan, engedelmesen, szorosan összezárt ajakkal, ahogy tanítottak, csak még soha nem volt alkalmad gyakorolni. Majdhogy meg nem szólaltál, oly hízogó volt minden; Jézus!, vasárnap van!

Melletted, a kályhánál, azon az ósdi bőrkanapén az Egér kúrt az Annával, bentebb, a gyerekágyon Zotya a Krisztával, a Zotya kenyérhéjat rágicsált közben. Vigyorgott. Nem akartál beleszólni, semmi kedved nem volt beszélgetni.

Voltatok kint a koncerten, a Minin? Szólt meg higgadtan a Zotya...

Miért? Ti? (Így Mária.)

Volt a faszom! Az kíváncsi rájuk. Elküldtük a hülyegyerekeket borért, beszoptuk, azután leléptünk. Az „Edzett ifjúságért”!

Képzeld el, a „Tete” nem mer kiszállni az ágyból tegnap este óta. (Így Mária.)

Az ablak alatt, a paplanból és hálósákból összedobott almon feküdtél; valami hülye félalomban egy párnát a hátadhoz húztál, felültél, és a térdedet az állad alá vontad, úgy, mint aki már hosszabb ideje ott feledte magát tényleg valahol, ki tudja, hol, s ezért azt gondolja – *minden hasonlat*. Ahogy te gondolsz, úgy lesz. Gondoltad. A nő egy nagyobb méretű könyv előtt a padlón üldögélt, s az udvarról befogadott kismacs-káját simogatta unottan. Lehunyta szemed, hogy erőt gyűjts és az órára tudj nézni; *fél tíz*. Mindjárt kezdődik a mise. Kikerested bársonyzakó a ruhahalomból, magadra öltötted; meg is szeretted volna mosakodni, de nem lehetett. Indulásra készen megfordultál, a helyiség ciánkék fényben úszott megint, Jézus!

Mondd azt, akkor, ott megláttad őket, nélküled, magukra hagyottan, lenn az alagsori lakásban tébláboltak, szétszóródva, össze meg vissza, a tehetetlenségüktől zavarodottan a szereplők, akiket te teremtettél magad sem tudod miféle állapotban, mintegy széljegyzetelve életedet, ahogy eddig is leírtad azt, hogyan is, *vakrepülés* szerűen...!

Megint két leánytest volt, egyik is, másik is olvasott...; Mária Hernádi Gyulától a *Jézus horoszkópját*, Éva meg Sulyok Katalintól az *Úgy szeretnék férjhez menni* című könyvet. Mik vannak! Gondoltad.

Elfogták, nem, megszökött James Earl Ray egy Tennessee állambeli börtönből, a polgárjogi mozgalom vezetőjének, a Nobel-békedíjas Martin Luther Kingnek a gyilkosa.

Amerikai érdekképviselőt nyitottak Havannában, illetve kubait Washingtonban, '61 óta először jön létre diplomáciai kapcsolat a két ország között.

(A szoba közepén ott hevert egy kubai gyártmányú fegyver.)

Szovjet kutatók olyan autómotort kísérleteztek ki, mely egy EAW-preparátum segítségével hidrogénmeghajtású járművet működtet; az autóipart forradalmasító hidrogénmeghajtású Moszkvics az üzemanyagot a közönséges vízből nyeri. (Ez nem is rossz, nem is drága, gondoltad, holnap visszajövök érte, ha élek.)

Az ajtót nyitva hagyta, úgy léptél ki a szűk udvar még árnyék védte köveire. Mint egy macska, óvatosan s puhácskán lépdeltél, annak ellenére, hogy két súlyos bakancsot s két zsibbadt, hogy ne mondd, megmacskásodott, na nem baj, majd máskor így mondd, lesz még alkalom rá, ahogy magad ismered, lábat kellett rakosgatni, mindig előbbre, előbbre, néha oldalra vagy föl, magasra, föntebb, még föntebb, Jézus!, az a Pók a hálójával mennyi galibát tud okozni, vízszintes húzószálaival, ne...!

Ne szégyenkezz, mondd azt, négykézlábra kellett hogy álljál, futni szeretted volna, így képzelted el, szedted a lábad, „ebadta kölyke!”, mindegy, a nyitott kovácsoltvas kapunál óvatoskods, „hazudozók”, gondoltad, még ki sem érsz az utcára, és máris a nyílt színi hazudozókat hallgathatod (a magyart) (a népet) (a közt) (a társaságot), ez nem a te társaságod...! Szó szerint vesznek mindent – a pénz nem számít, ilyen jól gyere ki a végén is. Két rendőr, mi következhetett volna, mi a tényeknél logikusabb, hajol hozzád, szárnyaid alá nyúlnak, s fölsegítenek; erőtlén vagy, gyanún fölül állsz tehát. Azért enyhülést mégsem a karjukban remélve észreveszed a Nyina nevű leányt a túloldalon. Égszínkék, selyem nyári ruha, napsárga napernyő, melyet kissé megszeppenten forgat jobb kezével. A megtérni igyekvők mindig kitesznek magukért, gondoltad, már csak át kellene jutni az utcán, és férfiasan a vállára omlni, mit sem tehetnek a rendőrök...! Az erő diadala – mikor azt érzed, minden elmúlt, nincs hátra

semmi, ez az, amit boldogságnak neveznek az emberek, talán, gondoltad, nem ösztévesztve a hétvégi reménnyel; dehogynem...! Ott álltál a lány előtt, nem tűnt úgy, mint aki létezik, a világ sem mozdult tehát. Nézted.

Magamat látom benned. Mondtad. Ez munkahipotézis...!

Csak önkívületbe ne ess itt jókedvedben. Így ő, a Nyina.

A rendőrség munkája ma délelőtt kimondhatatlan derúvel ajándékozott meg; ki-juttattak a Pók fogságából, és most tanácstalanul bámulnak, hülyülnek, jelenlétüket társaságunkban túrni igazán nevetséges... Menjünk!

Menjünk. Karolt beléd a lány. Felfrissültél, mintha rendkívül kellemes ébredés után volnál. Ilyen emlékről persze nem tudnál beszámolni, csak örületes, gyilkos ébredésekről; kopogtatnak, ordítanak, de elég, ha megszólal a vekker, ne folytasd!

Nézzetek meg Kamillt, a papot, hallgassátok meg őt és az ő egyházi zenéjét, ahogy beszél Isten dolgairól... csodáljátok meg a hatyú keltetését...! A jelenlét méze csöpögjön nyelvetekre!

Mi másért, a kétértelműségek elkerülése végett, hirtelen elkapott a birtoklási vágy; hogy elejét vegyed annak a dilemmának, mi a különbség Isten szeretete és a szerelmi érzés között. „En veled soha nem fekszem le.” Mondtad a lánynak, aki tizenhat. Magad öt éves múltál, ha érzelmi életed vesszük, és a templom ajtaja előtti lépcsők alján állsz, egy kubai gépfegyvert hintáztatsz bal válladon, jobb kezeddél zsebedbe nyúlsz, és előkotorasz egy „bélást” (két forintot), majd a szegény, hatgyermekes koldusasszonynak adod; azt mondod neki, egyáltalában nem szerénytelen módon, hogy „Látod, mindent meghódítottunk, még sincs semmink...! Na, hát költsd ezt el a tetszésed szerint, de ne légy ám tékozló, mert a tékozlás bűn!”

Megszédültél, a szónoklás lehetősége a porig süjtött: több lány vett körül, s az összegyűltek szenvedélyes szavakra ingereltek: szeretted volna mondani, hogy ehhez az országhoz ne kötődjék senki... hogy ehhez a városhoz ne kötődjék senki... hogy csak a felejtésben bízhat... s hogy senki emberfiához gyöngéd ne legyen senki...! Fölnéztél, ott, a Honvéd téri templom árnyékában. IGAZSÁGSZERETET. Ez volt a kék égre írva... Ebben a városban az ember a lányok közül a templomjáró lányokat kedveli és akarja egyedül, gondoltad, úgymond, csak azokat fálja tekintetével, egyszerű, ám annál bájosabb harmóniát teremtve így magában áhítat és bujaság között, már ha valakinek eme Összhangra szüksége van. Neked nem volt rá szükséged, te voltál az.

Mindjárt tíz. Megjelenik az ajtóban Kamill, a pap barátotok. Bőrszandál, lecsúszott vajsárga rövidnadrág, rövid, lilás ing. *Műöröm.*

„Gyerünk akkor, angyalom.” Mondtad a lánynak.

„Megöl minket ez a fiú.” Hallottad anyád hangját. (Még a szombat délutáni udvari jelenet.) Apádat, anyádat megölted volna hát, és most ott strichelsz Jézus kurváival megbocsátásra várva, gondoltad; na ne...! Azért csak jártad körbe meg körbe a táncot, közben allelujáztatok, a pap behozta a hatyútojást, az ellenállás nélkül, egyenletesen gurult középre; forogtatok körülötte, keltették a hatyút. Senki nem értett semmit. A Mélység a világ Őlén hevert a Gondolattal. Gondolod.

„A fényt először látta.” Ennyi volt mindössze a mondandójuk a megtérésükről a megtért leányoknak. Csak sejtetted, hogy őket miért ez hozza izgalomba – a világ mint ragyogó fény!

Világvallások *Békekonzferenciája* Moszkvában.

Én szolgálóleány akarok lenni. Van ilyen. Teríteni és leszedni az asztalt. Súgta neked Nyina. Menekülni támadt kedved.

Majd még lesz idő rá. Válaszoltad.

Mondd azt, mert kérdeznek, hogy nem hiszel egy élő Istenben!, mondd azt, hogy nem ment meg téged egy élő Isten sem...! Mondd azt, hogy ez a legkönnyelműbb s a legkönnyörtelenebb állam, mondd azt, hogy ez a legkönnyörtelenebb s legkönnyelműbb Isten, nem fogadod el, nem hallgatsz rá, és nem szereted...!

Mindenkinek a kezit csókolom! Hajoltál meg, mint aki éppen úgy érzi, most fölkelhetne, járhatna egyet, vágyna is rá, csak nem lesz belőle semmi. Az történt, hogy rád támadtak, üldözni kezdtek. Borultak a matt barna, karfa nélküli székek, poharak dőltek, eléggé különös jelenet egy templomban, úgy gondolod... A korhadt, nyöszörgő falépcső, a hús márvány, senkivel sem kell találkozni, majd kint a tűző nap.

'77. Nyár. Szeged. Jó volt, ki is tagadná, az élet. Irány a strand, a SZUÉ!

Horváth Elemér

CSIPKEBOKOR

a kor áldozatot kért
nem személy szerint tehetséget
s kollektív paradicsomért
odaveszett szobor szonett és ének

nyugdíja után ráért
de elhagyta a múzsa
s nem segített hogy áttért
laissez-faire monoteizmusra

én az leszek aki leszek
amíg eléri a
kezdet a véget vég a kezdetet
ne vitatkozz blaszfémia

SION

szüntelenül figyelmes keselyűk
a szemem sarkában (xenofont olvasom)
a túlsúfolt odüsszea
az istentelen horizont

se indulás se érkezés
a semmi végtelen egyhelyben rohanok
xeniform strauss leó
s egy lábjegyzet: hermann cohen

lazul a koncentrációm
egy öntudatlan perc paradicsom
egy tiltott fa egy érdekes kigyó
s egy nő aki szeretkezni akar

VÁLASZ WEÖRES SÁNDORNAK

a hún hattyu némán folyt

a divatos deusz
a keletről bevándorolt
hermesz-merkúriusz

a modern lélek
annyira kiürült
istent kíván nem istenséget
kívül körül közvetlenül

csodát csodálkozást
nem hangyabolyt
ahol minden determinált

a hún hattyu némán folyt

Márkus György

WALTER BENJAMIN, AVAGY AZ ÁRU MINT FANTAZMAGÓRIA (II)

Farkas János László fordítása

Marx elmélete elsődlegesen a *történelmi folyamatról* szólt, és az *újratermelés* problémája körül forgott, ami lehetőséget adott a történelmi kontinuitás és diszkontinuitás szempontjának összebékítésére. Az elmélet elsődleges célja az volt, hogy feloldja a társadalmi viszonyok, berendezések és intézmények dologszerű rögzítettségének látszatát, amely az elszigetelt egyének mindezeket olyan *de facto* készen adott valóságoknak tünteti föl, melyekhez csupán alkalmazkodni lehet. E látszattal szemben Marx megpróbálta kimutatni, hogy ezek a viszonyok a történelmileg szituált egyének egyesített társadalmi tevékenységében termelődnek ki és termelődnek újra napról napra, és ebben a folyamatban az egyének folyvást maguk teremtik és változtatják meg saját tevékenységük „külső” feltételeit.⁹¹ A fetisiztikus képzeteknek Marx azért tulajdonított társadalmi hatékonyságot, mert az újratermelés e folyamatának *funkcionális elemét* látta bennük: ezek a képzetek a környező realitás értelmezésmódjai, bennük formálódik meg a cselekedetek megértése és motivációja, ezáltal az egyéneket meghatározott módon beillesztik ebbe a viszonyrendszerbe – olyan módon, amely hozzájárult e rendszer történelmi kialakulásához, s hozzájárul fenntartásához. Hogy e képzetek potenciálisan emancipatórikus szerepet vagy utópikus tartalmat hordoznának, ez a gondolat távol állt Marxtól, legalábbis elméleti tevékenységének kései szakaszában.⁹² Az ő dialektikája szerint a kapitalizmus forradalmi meghaladásának maga teremtette potenciálja egészen máshol keresendő. Részben az „objektív” feltételekben: a tőkés gazdasági újratermelés folyamata egyre több működési zavarral jár, s ugyanakkor szakadatlan bővülése egyre kevésbé biztosítja saját lehetőségének feltételeit. Részben pedig, és nem kisebb jelentőséggel a „szubjektív” oldalon: e fejlődés folyamán a közvetlen termelők mindennapi munkájukban és élettevékenységükben olyan (nem csupán technikai, hanem széles értelemben vett társadalmi) szükségleteket, attitűdöket és képességeket sajátítanak el, melyeket kielégíteni és kifejezni csak alapvetően más társadalmi feltételek mellett lehet, és ezek létesítését szintén ők teszik lehetővé. A termelés és érintkezés erőinek ez a gyorsuló „felhalmozása” – mely végső soron „*az egyénekből rejlő erők fejlődése*”,⁹³ s melynek evolúciója alkotja a történelmi kontinuitás tengelyét –, ez ad a tőkés elidegenülés korszakának „*haladó*” jelleget, s teszi azt vízvázalattá az emberi *haladás* történetében.

Így az a megsemmisítő kritika, amellyel Benjamin a haladás fogalmát tárgyalja,⁹⁴ közvetlenül ugyan a német szociáldemokrácia ellen irányul, de szükségképpen érinti Marx saját elméletének némely alapvető premisszáját is. E kritika motívumai bizonyosan elválaszthatatlanok Benjamin szellemi fejlődésének sajátosságaitól, gondolkodásának a zsidó messianizmusba és a német romantikába nyúló gyökereitől. De vannak kevésbé egyéni és személyes okok is, melyeket Benjamin maga fogalmazott meg példás világossággal: „*Generációnk tapasztalata: hogy a kapitalizmus nem fog természetes halált hal-*

ni.⁹⁵ És e tekintetben teljesen irreleváns, hogy maga Marx feltételezte-e a szocialista forradalom „elkerülhetetlenségét” – azt bizonyosan igen, hogy a forradalom *feltételei* „természetesen” (vagyis az újratermelés gazdasági folyamatának belső szükségszerűsége folytán) érlelődnek meg a tőkés fejlődés során.

E feltevés tarthatatlanságát gondolkodók egész nemzedéke tapasztalta meg, akik átérték a német (és általánosabban: a nyugati) forradalom kudarcát és a fasizmus térhódítását. S minthogy ugyanakkor eléggé evidens empirikus tényként elfogadták (amit a harmincas évek elejének tapasztalatai csak megerősíteni látszottak), hogy a tőkés rendszer általános, objektív gazdasági krízisben van, a probléma mindenekelőtt úgy jelent meg előttük, hogy a forradalmi subjektum, a proletariátus oldalán „hiányzik a radikális motiváció”. A „nyugati marxizmus” a harmincas években és a negyvenes évek elején különböző elméleti orientációkkal próbálkozott, hogy betömje ezt az „objektív” és „szubjektív” feltételek között tátongó szakadékot. A forradalmi *motiváció* új forrásainak keresése dominált bennük. Gramsci, aki a problémát főleg politikai-szervezési síkon érzékelte, az „*organikus értelmiségi*” mítoszában lelte meg a választ. Lukács a nagy kulturális hagyomány emancipatórikus potenciáljának eszméjét idézte meg, mindenekelőtt a „realista” művészet defetiszizáló erejében bízott. Ez a megoldás Adornótól sem volt idegen, felfogásuk minden különbözősége ellenére, amely különösen az esztétikai modernizmus megítélésében mutatkozott meg – csak ő felismerte, hogy ez egyáltalán nem megoldás: jelen viszonyok között a magas kultúrának nincs társadalmi tömeghatása, és ebből levonta az elkerülhetetlen pesszimista következtetéseket a történelmi jelenre nézve. Ez utóbbi problémát Benjamin is világosan felismerte, őt azonban arra sarkallta, hogy a *mindennapi* tömegtapasztalat ama formái után kutasson, amelyekre rá lehetne építeni a forradalmi akarat és elkötelezettség *ellenkultúráját*. És ebben az általános intencióban Benjamin közelebb áll Marxhoz, mint kortársai többsége.

De ezeket a keresett élettapasztalatokat Benjamin már nem tudta azokban a „pozitív” kollektív jellemvonásokban felfedezni, amelyeket a munkásosztály – akár mint a kapitalizmus „civilizációs haladásának” objektuma, akár mint szubjektuma – útja során elkerülhetetlenül elsajátít. Mert a későbbi történelmi tapasztalatok birtokában láthatóvá vált, hogy ezek a civilizációs vívmányok olyan jellegzetességek, amelyek a proletariátust éppenséggel betagolják a tőkés társadalomba. E problémával szembe-sülve Benjamin eredetisége abban állt, hogy ő a tapasztalatnak épp ama formáiból vélt emancipatórikus potenciált kihámozni, amelyeket az egész marxista hagyomány „integratívnak” tekintett, mert valóságos természetüket elrejtő illúzióként jelennek meg.⁹⁶ Úgy is mondhatjuk, hogy az ideológiakritika egy döntő megfontolását a magas kultúra alkotásainak síkjáról átvitte a mindennapi tapasztalat síkjára: a szokásos érvelés szerint a magas ideológiák mint a tőkés társadalom „idealizációi” egyben távolságot is teremtenek a társadalom empirikus valóságától, és ezért „affirmatív” mivoltukban is tartalmazzák a negáció mozzanatát, valamelyes utópikus potenciált. Bizonyos értelemben Benjamin épp ezt a gondolatot alkalmazza a mindennapok tudatára. De míg a kulturális-ideológiai alakulatok kritikai potenciálját a *de facto* viszonyok totalizálását, univerzalizálását s racionalizálását tudatosan célba vevő tevékenységből eredeztetik, mely a viszonyoknak normatív érvényességet törekszik adni, addig a mindennapok fetisiztikus képzetei és tapasztalatai ezt az erejüket Benjamin szerint álomszerű „irracionalitásuknak” köszönhetik, annak a benső inkoherenciának és töredezettségnek, amely a ténszerűen meglévő normatív váradalmakat nyers faktualitásra váltja át.

Ez az átváltás alapos változást hoz a dialektika jelentésében is. Benjamin szemében a dialektika már nem a történelmi folyamat ellentmondásos tendenciáinak elmélete, egy olyan folyamaté, amely miközben újratermeli strukturáló jellegzetességeit, egyúttal szükségképp felszámolja vagy aláassa az újratermelés általános feltételeit. Az ő kezében a dialektika a „kétértelműség”⁹⁷ elméletévé válik, a történelmi pillanat „megfagyott nyugtalanságának” elméletévé, mely pillanat lényegében csak üresen ismétlődik minden kaleidoszkópszerű változásában – amíg szét nem robban. Végző soron Marx és Benjamin elmélete a történelmi idő egymással összeegyeztethetetlen fogalmával dolgozik. Benjamin a történelmi idő sajátosságát mint „történelmi indexet”⁹⁸ értette, mely hozzátartozik minden „mostidőhöz” [Jetztzeit], megalapozva képi [bildliche] affinitását a múlt különféle pillanataival, melyek ezáltal (és csak ezáltal) válnak „kiolvashatóvá”, vagyis jelenbeli élményként felidézhetővé.⁹⁸ Marx ezzel szemben a történelmi idő sajátosságát elsősorban a történelmi változás huzamos folyamatainak egyirányúságában és megfordíthatatlanságában látta, ahol is diszkontinuus társadalmi átváltozások strukturálják a mélyben felhalmozódó anyagi folytonosságra rátelepülő formákat.

Ezek a megfontolások nem szándékoznak választ adni a steril kérdésre: „Igazi” marxista volt-e Benjamin, nézetei vajon kiegészítették vagy revideálták, netán testidegen hozzátétellel toldották meg Marx elméletének (állandó adottságként felfogott) „ortodox/eredeti” jelentését? Ez a kérdés nemcsak tarthatatlan hermeneutikus előfeltételeken nyugszik, de valós konzekvenciáknak is híján van. Az ötvenes évektől megindult Benjamin nézeteinek befogadása (nem kizárólag, de főleg) a marxista tradícióba, és – legalábbis ami a kultúra és a modern művészet értelmezését illeti – szerves részévé vált e hagyomány (természetesen módfelett heterogén) korpuszában. (Persze ez a folyamat sem volt egyértelmű – Benjaminszól nem egy esetben Marxtól messze elvezető utak indultak ki.) A Marxszal (és elsősorban kései gazdasági műveiben kifejtett nézeteivel)⁹⁹ való érintkezés és kontraszt felvázolása csupán egy célt szolgált: hogy élesebben a fókuszba hozzuk Benjamin alapvető elméleti intencióját és attitűdjét, ahogyan az kivált a „kétértelműség dialektikájában” öltött testet.

A történetileg „pozitív”, a jelen poklának meghaladására motiváló potenciális erő ez a dialektika a tapasztalatnak ama társadalmilag „negatív” formáiban keresi és reméli megtalálni, amelyek közvetlen hatásukban mint hamis illúziók az egyént hozzákötik körülményeihez, mivel azokat a látszólag mindegyre megújuló élvezet és szépség talmi csillogásába vonja. „*Mi sem könnyebb, mint minden egyes korszakot és annak különböző »területeit« kettévágni olyanformán, hogy az egyik oldalon álljon a korszak »gyümölcsöző«, »előremutató«, »eleven«, »pozitív« része, a másikon pedig a terméketlen, maradi, halott. Ennek a pozitív oldalnak még csak a kontúrjait sem tudjuk kivenni, ha nem a negatívval szemben rajzolódnak ki. Másfelől azonban minden tagadásnak csak az eleven, a pozitív körvonalai háttérül van értéke. Ezért döntő fontosságú, hogy ezen az előbb kimetszett negatív részen újólag végezzünk felosztást, úgy, hogy a nézőszög (de nem a mércék!) eltolásával ezen belül is újólag napvilágra jön valami pozitív és valami más.*”¹⁰⁰ Az „átcsapás” [Umschlag], amelyben „egybeesik a pozitív a negatívban és a negatív a pozitívban”,¹⁰¹ alkotja Benjamin szemében a dialektika legfőbb elvét.

Ezért törekszik kitartóan, hogy az áruvilág fetisiztikus tapasztalataiban felfedje az „utópikus és cinikus”, a „fenyegető és csábító”¹⁰² elemeket. Ezek a tapasztalatok, mégpedig pontosan azokban a vonatkozásokban, amelyekben – mint fantazmagóriák – elleplezik a valóságot, egyben egy tudattalan ösztönről is árulkodnak, mely elvileg haladja meg a jelent, egy tudattalan utópikus szándékról mint a radikális energiák potenciális for-

rásáról. Így a divat egyfelől előírja a „szertartást, amely szerint az áru-fétist imádni kell [...] ellentmondásban van a szervessel; prostituálja az eleven testet a szervetlen világ kedvére. A hulla jogait mondja ki az élővel szemben. A fetisizmus élteti, amelyben pedig az anorganikus sex appealje uralkodik. Az áru kultuszának felfogadott szolgálja”.¹⁰³ Jól azonosítható osztályérdekeket is szolgál: a divat „az uralkodó osztály egészen meghatározott kívánságainak álcázása”.¹⁰⁴ De Benjamin ugyanúgy kiemeli „a divat excentrikus, forradalmi és szürrealista lehetőségeit” is, „rendkívüli anticipációit”, a „jövendő dolgokkal való finom kapcsolatát”.¹⁰⁵ ez „a megváltás motívuma” benne.¹⁰⁶ Hasonló a helyzet a reklámmal: a talmi csillogással és a gazdasági célszerűséggel együtt ott van benne „az utópia mindennapi életének példázata”.¹⁰⁷ Persze amíg ezek a praktikák csupán tudattalan álomképeket ébresztenek, amelyek a privatizált subjektív élményben rávetülnek az áruvilág tárgyaira, olyan képeket, amelyek kollektív jellege csupán kényszeres-megszálló múltotukban ad hírt magáról, addig csak a katasztrófikus jelen álcázásaként és átváltoztatásaként működnek: pusztán lecsapolják tudattalanjuk utópikus energiáit, s így a jelen poklát szolgálják. Csak az álomból való „felébredés” szabadíthatja föl radikális motivációs potenciáljunkt: tudatosítani kell őket, néma közösségiségüket a kollektív tapasztalat [Erfahrung] dolgává kell átformálni.

A kétértelműségnek ez a dialektikája – a nyugvásban lévő dialektika – Benjamin esztétikájának középponti fogalmában: az *aura* fogalmában fejeződik ki és mutatkozik meg a legvilágosabban. Jelentését egy helyütt a fetisizmus marxi definíciójának szinte közvetlen visszaadásával fejtí ki: „Az *aura* tapasztalata tehát azon alapszik, hogy egy emberi társadalomban otthonos viselkedésformát átvisznek az élettelen viszonyára, vagyis a természetet átviszik az emberre.”¹⁰⁸ Ez bizonyos értelemben a fogalom alapvető jellemzésének tekintendő, mivel csak ez érteti meg az *aura* ama két „definíciójának” egységét, amelyekben első látásra nincs semmi közös, és amelyeket Benjamin pusztán egymás mellé állít: az *aura* tapasztalata mint a jelenség felruházása „azzal a képességgel, szemét febnysia”,¹⁰⁹ valamint hogy az *aura* „valamely távolság egyszeri megjelenése, bármily közel legyen is”.¹¹⁰ Ugyanis mindkettőben „a dolgok megszemélyesítésének” (Marx) ugyanaz a fetisizmusa nyilvánul meg élményszerűen: a tárgy auratikus eltávolításával teremtett megközelíthetlenség nem más, mint a személyes tér sérthetlenségének átvitele az élettelenre.

Mint már céloztam rá, a műalkotás auratizálása, melynek szekularizált formája alapozza meg a művészet modern kori autonómiáját,¹¹¹ Benjamin szerint nem más, mint az árufetisizmus „spiritualizálása”, „az egyetemes fetisiztikus látszat felfokozása”.¹¹² A távolsághoz vezető „megemeléssel” az *aura* a művészetet kiveszi a mindennapi élet kontextusából, befogadóját pedig normatívan rögzíti a passzív, privatizált feloldódás attitűdjében, miáltal az esztétikai élményt elszigetelt életpillanattá teszi, amely nélkülözi a hatást, azaz a potenciális „politikai” (vagyis közösségteremtő és közösségorientáló) jelentést. Az *aura* fokozatos szétfoszlása – melyet az újratermelés viszonyaiban beálló változások indítanak meg – ennél fogva előfeltétele lesz a művészet átfunkcionálásának, a társadalmilag tevékeny, de immár demisztifikáló, sőt emancipatórikus szerep visszanyerésének.

Csakhogya: „Az *aura* hanyatlása és egy jobb természet fantáziaképének az osztályharcban elfoglalt defenzív álláspontból következő elcsökevényesedése: a kettő egy és ugyanaz. Ennél fogva az *aura* hanyatlása és a potencia hanyatlása végső soron egy és ugyanaz.”¹¹³ A műalkotás (és bizonyos természeti tárgyak és jelenségek) auratikus élménye – mégpedig épp eldologiasító jellegében, mellyel tárgyát kivonja az emberi cselekvés kontextusából és ha-

tököréből – tartalmaz bizonyos anticipáló-megváltó vonatkozást, melynek teljes elvesztése a radikális impulzusok alapvető forrásának kiapadását jelentené. Az auratikus élmény egy röpké pillanatra egy olyan „természet” ígéretének tisztán szubjektív teljesítését kínálja, amely már nem fáradozásaink ellenszegülő tárgya, amilyenek a természetet hasznosításakor és kizsákmányolásakor tapasztaljuk, hanem erőlködés nélkül ismertet meg bennünket a „keggyel” (a kanti *Gunst der Natur*ral). Ebben a tapasztalatban a szubjektum és objektum merev elválasztása feloldódik, az emberek és világuk közötti kölcsönös, mimetikus-kommunikatív kapcsolat lép a helyébe, és ebben a világban a dolgok „felszabadulnak a hasznosság kényszeré alól”. És természetesen ez alkotja az emancipált jövő benjaminizmus eszméjének egyik legalapvetőbb és legállandóbb elemét. A műalkotás aurája történelmileg létrejött és társadalmilag kirótt (másodrendű) fantazmagória – de a fantazmagóriák (mint kényszeres-megszálló képzetek) a teremtő társadalmi képzeletnek a szöges *ellentétét*, egyszersmind *megrontott gyakorlását* jelentik. Benjamin már csak ezért sem fogadta el fenntartás nélkül Adorno gondolatát, aki az aurát egyértelműen az eldologiasulással azonosította: „...[M]inden eldologiasodás felejtés. Vajon az aura nem az elfelejtett emberi elem nyoma a dologban...?” – olyan emberi elemé, amelyet Adorno (nyilvánvalóan az eldologiasodás marxi-lukácsi fogalmával összhangban) „az emberi munka mozzanataként”¹¹⁴ határozott meg. Benjamin erre így válaszolt: „Ha úgy áll, hogy az aurában valóban egy »elfelejtett emberi elemmel« van dolgunk, akkor sem feltétlenül azzal, amely a munkában van jelen... Lennie kell a dolgokban egy emberi elemnek, melyet nem a munka hoz létre.”¹¹⁵

Így az aura fokozatos szétfoslása, amelyet Benjamin regisztrál, maga is kétértelmű: jelent emancipatórikus lehetőséget, mely a művészet radikális átfunkcionálásával függ össze, s jelenti azt a veszélyt, hogy nemcsak a privatizált-beleélő, autonóm esztétikai élmény tűnik el, hanem eltűnik a beteljesülés elképzelésének és megtapasztalásának képessége, a boldogság *adománya* is. Az aura nyomtalan elpárolgása éppen ezt jelentené. Nem vitás, „az aura mutatóványa” jelen körülmények között az „ötödrangú költők üggye”,¹¹⁶ és az ilyen „esztéticizmus” kezére játszhat a fasizmusnak.¹¹⁷ De az igazi, a jelen borzalmaival nem cinkos művészetnek az a feladata, hogy azt, ami a privatizált élményben az auratikus benyomását kelti, a potenciális kollektív tapasztalat tudatosan felismerhető és megvizsgálható tárgyává tegye. Ezt a feladatot Benjamin több helyütt az aura „nyommá” [*Spur*] való átalakításának nevezi. „Nyom és aura. A nyom a közelség megjelenése, bármi távol legyen is, ami hátrahagyta. Az aura a távolság megjelenése, bármi közel legyen is, ami előhívta. A nyomban a dolgot birtokba vesszük, az aurában bennünket kerít hatalmába a dolog.”¹¹⁸

Ily módon interpretálja Benjamin Baudelaire teljesítményét: olyan művészetet hozott létre, amely alkotóját – aki számára „*tabu fedi a jövőt*”, és akinek költői attitűdje „legalábbis megjelenésében teljességgel »időtlen« – a saját osztályának uralmával való elégedetlenség „titkos ügynökévé” tette, akinek álma Blanqui forradalmi cselekvésének édesestvére.¹¹⁹ Ez a teljesítmény nem művének tudatos intencióiban vagy „üzenetében” rejlik, nem költeményei „mondanivalójában”, hanem abban, amit versei révén be lehet emelni a teljes, valódi tapasztalat körébe. Baudelaire, írja Benjamin, a privát, szubjektív élményeknek „a kollektív tapasztalat súlyát adta”. Megfizette ennek az árát: saját életműve „aurájának szétrombolásával”.¹²⁰ Költészetének „romboló dühe nem utolsósorban a művészet fetisiztikus fogalma ellen irányul”.¹²¹ De az aurát azért rombolta le, mert termelésének profán alapját alakította át saját költészetének formaadó elvévé. Az áruvilág fetisiztikus magánélményeinek strukturálási módját tette a jelentésteremtés esz-

közévé, művének „technikai” állványzatává és faktúrájává. „Az árura jellemző sajátos aura megjelenítése – ez Baudelaire vállalkozása.”¹²²

Így érti Benjamin azt, hogy Baudelaire visszahozott egy esztétikai formát, melyet kortársai végképp divatjamúltnak tekintettek, és amely mégis Baudelaire „fantáziájának vezérképe” és „költészetének armatúrája” lett:¹²³ az allegóriát. A baudelaire-i allegória a maga váratlan és átbillenő vagy inkább átzökkenő, minden „természetes közvetítést”¹²⁴ nélkülöző módján teremt kapcsolatokat kép és jelentés között, széttördeli és lebontja a dolgokra megszokásból ráértett, ismerős jelentéskontextust, szubjektívan rávitt értelemmel tölti meg ezeket a „kívájt rejtjeleket”.¹²⁵ Allegóriái tisztán költői eszközökkel (és merőben szándékátlanul) újraterezték az áruvilág szubjektumára objektíve és tudattalanul ráértett tapasztalat struktúráját, hogy azt dicsfényével „elfátyolozza”, „megdicsőítse”, „szentimentalizálja”. „Az ember tárgyi világa mind könnyörtelenebbül ölti magára az áru kifejezését. A reklám ugyanakkor mindent megtesz, hogy elködösítse a dolgok árujellegét. Az áruvilág csaloika megdicsőítésével szegül szembe allegorikusba torzulása. Az áru megpróbál szembenézni önmagával.”¹²⁶ „Az allegóriák azt képviselik, amit az áruk e század embereinek tapasztalataiból csinálnak.”¹²⁷ „Az áruforma lép napvilágra mint Baudelaire allegorikus szemléletformájának társadalmi tartalma.”¹²⁸

Ez a jellemzés azonban még mindig túl általános, nem ragadja meg eléggé, ami oly szembeötlő és egyéni az allegóriák baudelaire-i használatában. E sajátosság kiugratására Benjamin ismételten a barokk allegóriákkal veti össze őket. „A barokk allegória a tetemet csak kívülről látja. Baudelaire belülről mutatja meg.”¹²⁹ És: „A korábbi allegória kulcsfigurája a holttetem. A későbbi [vagyis a baudelaire-i – M. Gy.] kulcsfigurája az emlék [Andenken].”¹³⁰ „Az emlék a szekularizált ereklye. – Az emlék az élmény kiegészítője. Benne csapódik ki a múltját holt vagyonként leltározó emberiség mindjobban fokozódó önelidegenülése. A XIX. században az allegória, hogy az ember bensőjében megtelepedhessen, a külső világot kiürítette. Az ereklye a holttetemből ered, az emlék ama halott tapasztalattól, amely – eufemisztikusan – élménynek nevezi magát.”¹³¹ Baudelaire allegóriái a világ és a külső élet eseményeit nem valami idegen-transzcendens jelentéssel ruházzák föl, amely megfosztaná őket minden immanens jelentéstől és benső elevenségtől; az ő allegorikus intenciója úgy fejeződik ki, hogy a legbensőségesebb szubjektív állapotokat és hangulatokat, a legemelkedettebb gondolatokat – gyakran brutálisan – átviszi a mindennapok nem csupán prózai, de nemegyszer alantas szervesen tárgyaira és történéseire. Költészetének végső teljesítménye „a belső élet kivájtása”.¹³² Az allegorikus-esztétikai átformálás, amely által „az áru szembenézhet önmagával”, vagyis a tudatos felismerésbe emelheti megtapasztalásának tudattalan struktúráját, a szubjektív vélekedések látszólag szabad játéka mögött felfedi a tapasztalat alanyának kényszerű töredékességét. És ez az áru megbékítő, álesztétikai dicsfényét a pusztító harag impulzusává alakítja, még ha ez a harag céltalan és tárgyaltan marad is. „A baudelaire-i allegória – a barokk allegóriával ellentétben – az elfojtott düh nyomait viseli magán, mely dühre szükség van, hogy e világban következetesen szétromboljuk ugyene világ harmonikus képét.”¹³³ „Destruktív indulatában Baudelaire-t sehol sem az érdekli, hogy megsemmisítse, ami kijut neki. Az allegóriában ez fejeződik ki, és ez alkotja benne a regresszív tendenciát. Másrészt azonban az allegória – épp pusztító dühében – azon van, hogy elűzze a látszatot, mely minden »adott rendből« előáll, legyen az a művészet vagy az élet rendje, és a totalitás vagy az organikus dicsfényébe vonja, és amely a rendet elviselhetőnek tünteti föl. És ez az allegória progresszív tendenciája.”¹³⁴

„Baudelaire egyedül való jelentősége abban van, hogy elsőként és halálos biztonsággal ragadta meg az önmagától elidegenült embert, és a szó kettős értelmében dologszilárdságba vetette [dingfest gemacht]: agnoszkálta és felpáncélozta az eldologiasodott világ ellen.”¹³⁵ Baudelaire ese-

te azt mutatja, hogy látszólag „időtlen” és a szó szokásos értelmében tökéletesen apolitikus műalkotások hogyan hordozhatnak kritikai potenciált még a kulturális modernitás elidegenült viszonyai között is.

„Minden igaz műalkotásban van egy hely, ahol a kelő hajnal hűs szele csapja meg azt, aki oda beveszi magát.”¹³⁶ Csak az embernek meglegyen a képessége és az érdeklődése, hogy „bevegye magát oda”, a műalkotásban lakozó „újnak e helyére” (mert e helyet csak a kritikai kommentár munkájával lehet felfedni – és Benjaminnak nincsenek illúziói e képességek elterjedtsége felől. „Soha, még egy utópikus időpontban sem fogja senki sem a tömegeket megnyerni a magasabb művészetnek, hanem mindig csak a hozzájuk közelebbinek. És a nehézség éppen az, hogy ezt alakítsák úgy, hogy a legjobb lelkiismerettel rá lehessen mondani: magasabb művészet. Ez aligha érhető el azzal, amit a polgárság avantgárdja propagál. [...] A tömeg a műalkotástól valami melengetőt vár. Itt a gyűlölet tüze, már-már belobbanóban. Heve azonban mar és perzsel, és nem azt a »szívbeli komfortot« adja, amely használatra kvalifikálja a művészetet. A giccs viszont nem is egyéb, csak százszázalékos, abszolút és pillanatnyi használatra való művészet. Ezzel azonban a giccs és a művészet kibékíthetetlenül áll egymással szemben mint a kifejezés avatott formái. A kialakuló eleven formákra viszont áll, hogy van bennük valami melengető, hasznos, végeredményben valami boldogító, hogy dialektikusan magukba fogadják a »giccset«, így közel férköznek a tömegekhez, és mégis le tudják győzni őt. Ma még talán csak a film nőtt föl e feladathoz, mindenesetre ő áll hozzá a legközelebb.”¹³⁷ Amikor tehát Benjamin a tömegkultúrának a „kialakuló, eleven” formák által megnyitott és a mechanikus reprodukció új technikáival összefüggő „progresszív” lehetőségeit tárgyalja – kivált a „film politikai jelentőségét”¹³⁸ –, ennek érett koncepciójának egészében stratégiai (hogy ne mondjuk: szisztematikus) funkciója van – csak ennek segítségével tud választ és megoldást adni az előtte álló gyakorlati problémára: a „motivációs deficit” kérdésére.

A film elemzése, melyet Benjamin a legkidolgozottabb formában a REPRODUKCIÓ-esszében¹³⁹ valósít meg, több szempontból szorosan megfelelésben és párhuzamban áll azzal, ahogy a „magasabb” művészet emancipatórikus lehetőségét tárgyalja, a legteljesebben a PASSZÁZS-MŰ Baudelaire-anyagaiban. Ugyanis újra csak szinte kizárólag azzal foglalkozik, ahogyan az anyagilag meghatározott és történetileg sajátos tapasztalásmódok jelentésteremtő eljárásokká alakulnak vagy alakulhatnak át, oly művek technikai tartószervezetévé, amelyek a spontán tapasztalás e módjait a tudatos felismerés szintjére emelik, ami felszabadítja radikális potenciáljukat, és ami most, a film esetében közvetlenül közösségi vagy legalábbis „tömeges” jelleggel bír. A film (és a fotográfia) nagy teljesítményét Benjamin abban látja, hogy meghódítja az „optikai tudattalant” (amit az ösztönös tudattalannak a pszichoanalízisben tett felfedezéséhez hasonlít), és így „a tudat új régióját” tárja föl.¹⁴⁰ Ezen nemcsak azt érti, hogy ezek az új médiák gazdagítják az észlelési mezőt, radikálisan kitágítják (térben és időben egyaránt) a láthatóság határait. Legalább ennyire fontosnak tartja, hogy a film állandóan félbeszakítja a rögzült asszociációs folyamatokat, az intimitásokat a részletek megvilágításával váltja föl.¹⁴¹ És ez nemcsak a külső tárgyi világ észlelésére vonatkozik, hanem a magunk megragadásának tudattalan mechanizmusaira is, mind a „normális” önazonosságunk fenntartásának,¹⁴² mind a másokkal való beleélő azonosulásnak a tekintetében. Benjamin képe az emancipált jövőről erősen antiindividualista, így könnyű megérteni, miért volt számára radikális, transzcendáló jelentősége az „egyszeriség és tartósság” remélt meghaladásának, ha az élményekben az „ismételhetőt” és „mulandót”¹⁴³ hangsúlyozzák (és ezzel együtt a szerző és befogadó közötti különbségek feloldódnak egy új, általános kulturális „írástudásban”).

Mégis, az elemzési és érvelési stratégiák e szoros analógiája ellenére fennáll egy alapvető *elméleti szakadás* egyfelől a PASSZÁZS-MŰ és a hozzá közvetlenül csatlakozó írások, másfelől a „mechanikus reprodukció” új médiáinak problémáival foglalkozó Benjamin-esszék között. Ez utóbbiak (és mindenekelőtt persze maga a REPRODUKCIÓ-esszé) nem érintik a „*kétértelműség dialektikájának*” gondolatát, a negatívnak pozitívba való átcsapását, amely viszont az előbb említett írások csoportjának elméleti és módszertani premisszáját alkotja. Az előbbieket a művészeti termelés technikai feltételeiben való felhalmozódó változások fogalmával dolgoznak, és ennek a változásnak egyértelműen „pozitív” funkciót vagy legalábbis potenciált tulajdonítanak, melynek kibontakozását aztán feltartóztatják vagy talán csak kísérletetik alkalmazásuk rárótt viszonyai.¹⁴⁴ Ez nem egyéb, mint az „ortodox” marxizmusnak az a magyarázó sémája, amelyet Benjamin más helyütt radikálisan elutasított saját nemzedékének történelmi tapasztalataira hivatkozva. Ez, úgy vélem, kései műveinek alapvető, feloldatlan elméleti tisztázatlanságát tükrözi (és a „technológiai determinizmus” gyakran felmerülő vádjára nem áll meg elméletével szemben). Alapvető ez a tisztázatlanság, mert épp az őt mindenekelőtt foglalkoztató gyakorlati kérdés megoldására vonatkozik. És mihelyest valaki összehasonlítja az írásoknak ezt a nagyjából egy időben létrejött két csoportját, a kérdéses elméleti szakadás rögtön kiütközik a fogalomhasználat vagy a hangsúly számos határozott különbségében. Idetartozik az a gyakran megfogalmazott észrevétel, hogy a REPRODUKCIÓ-esszében (de az olyan korábbi darabokban is, mint a fényképészet történetéről írt esszé) „*az aura szétfoslása*” valamiképp progresszív színezetű – mindegyik történelmileg retrográd tendenciához, melyre Benjamin ebben a kontextusban hivatkozik (legyen az a molesztárók mesterségesen felépített kultusza vagy „*a politika esztétizálása*” a fasizmusban), az aura konzerválását vagy újratereemtését célzó, társadalmilag-gazdaságilag diktált erőfeszítések társulnak. Az aura szétfoslásának kétértelműségét vagy „veszélyét” ezek a művek egyáltalán nem vetik föl. Még jellemzőbb talán, hogy az árufetizmus – a modernitás „eredetét” elemző Benjamin központi fogalma, amely elmaradhatatlan, amikor a tömegkultúra jelenségeire kerül a sor –, ha egyáltalán szóba jön ezekben az írásokban, akkor csak mint marginális és külsőleges megfontolás.

És akkor még nem beszéltünk arról, hogy ez a megváltozott, „ortodoxabb” fogalomhasználat eléri-e a célját: szolgáltató-e koherens érveket az új médiumokhoz kapcsolódó kihasználatlan potenciál létezése mellett? Ez a legjobb esetben is kétséges, már csak a szövegek belső evidenciája alapján is. Végző soron azt kell mondanunk – még ha teljesen elfogadjuk is Benjamin elemzését –, hogy a tapasztalat változó struktúrája és az emancipatórikus változtatás motivációja csak rendkívül vékony szálon függ össze (ezt az összefüggést kimondottan sosem állítja, de a REPRODUKCIÓ-esszé egész gondolatmenete erősen és félreérthetetlenül sugallja). A „*szakértés és vizsgálódás zavarodottsága*” – melynek előmozdítása szerinte a tömegkultúra technológiailag progresszív formáinak legnagyobb teljesítménye – talán értékes lehet abban, hogy a tömegek attitűdjét hozzáidomítja az életvilág állandóan és gyorsan változó viszonyaihoz, de ez a világ egészen elválik a „*kritikai tudat*” marxi fogalmától csakúgy, mint az anarchista hagyományban fogant „*lázadó tudattól*”. És ezt Benjamin maga is kimondja: „*Amíg a filmelőke marad hangadó, addig általában a mai film javára nem írható semmi egyéb forradalmi érdem, mint a művészetéről alkotott hagyományos elképzelések forradalmi kritikájának támogatása.*”¹⁴⁵ „*A rádió és a film nemcsak a hivatásos színész funkcióját változtatja meg, hanem éppúgy azok funkcióját is, akik, mint ezt a vezetők teszik, saját magukat alakítják a felvevőkészülékek*

előtt. [...] Ez azután egy új kiválogatódást eredményez, a felvevőgép előtti kiválogatódást, amelyből a sztár és a diktátor kerül ki győztesen.”¹⁴⁶ Ezeket a közbevetett, óvatosságra intő megjegyzéseket azonban mintegy hatálytalanítja és semmissé teszi a sokkal többet célzó és ígérő érvelés makacsul másfelé húzó ereje.

Benjamin kutatási terve így kettős sakkal végződik: legeredetibb és nagy küzdelemmel megszerzett elméleti gondolatainak és belátásainak még a feladása sem viszi előbbre az elmélet gyakorlati céljainak megvalósítását. Sőt felmerül a kérdés: vajon nem teszi-e eleve értelmetlenné a feladatot Benjamin kiinduló diagnózisa: hogy ugyanis a tömegek a művészetben valami melengetőt és boldogítót keresnek? Ha egyszer a „*boldog unokák eszménye*” (és vele a művészet elővételező, közvetlenül utópikus funkciója) nem hatékony, akkor mi olyat kínálhatna a művészet a tömegeknek, ami versenyre tudna kelni az áru fantazmagóriájának csillogásával és álesztetikai kielégülésével? Ebből a perspektívából érthető meg Benjamin legkétesebb és legaggályosabb ötlete: „*az esztétikum átpolitizálása*”-nak javaslata (azt persze nem állítja, hogy ez a művészet genezisére is alkalmas magyarázat). Kétségbeesett és sikertelen kísérlet ez, hogy valamiképp betömje elgondolásának ezeket a szemet szűrő elméleti és gyakorlati hasadékait. Barátainak-kritikusainak egybehangzó véleménye – ez az egyetlen pont, amelyben ezek az egymásra féltékeny önjelölt mentorok egyetértettek – végső soron profetikusan bizonyult: a profán felvilágosítás és az evilági, forradalmi üdvözülés eszméjének belső kétértelműségei olyan életművet hoztak világra, amely a megoldatlan ellentmondások torzójának képét mutatja.¹⁴⁷

Kétlem azonban, hogy mi, „*boldogtalan unokák*” egy az egyben elfogadhatjuk elfogult és pártos kortársainak ezt az értékelését. Nekünk, későn jövőknek mást jelent Benjamin: az ihletett látót, aki (bármi volt is az indíttatása) feltárta a teológiai-vallási motivációt ama végső emberi emancipáció eszméje mögött, amely egyszer s mindenkorra megoldja az egész történelem szorongató antinómiáit. Épp ezzel adott drámai megrendülést annak a kudarcnak, melyben *oszlozott* a harmincas-negyvenes évek nyugati marxizmusa ragyogó képviselőinek egész csillagképével. Valamennyien azzal kísérleteztek, hogy evilágibb erők után kutatva a kultúrában s kivált a művészetben találjanak olyan motivációs forrást, amely megoldani képes a kor nagy társadalmi és történelmi problémáit. Ily módon feltámasztották és a sokban megváltozott történelmi viszonyok között újra jelentéshez juttatták azokat az elvárásokat és reményeket, melyekbe szöve a kultúra fogalma eredetileg, a felvilágosodás idején egyáltalán kialakult – és közös kudarcukkal bizonyosságát adták, mennyire képtelen a „kultúra” az ilyen feladatok megoldására. Nem válaszaik, hanem elsősorban kérdéseik alkotják az örökséget, amelyet a mi – kevésbé kétségbeesett, de sokkal zavarosabb – korunkra hagytak.

Benjamin írásainak nem szűnő vonzereje részben talán annak a személyes karizmának köszönhető, amely valamiképp átfénylik az egész életművön: sajátosan elegyedik benne a kivételes fogékonyság a legegényibb eredetiséggel, az egyéniség szinte narcisztikusan érzékeny védekezése a közösség elementáris vonzásával és a gondolkodás mélységes erkölcsi komolyságával, melyet mindig a névtelen többiek szenvedéseire keresett válaszok mozgatnak. Úgy gondolom azonban, gazdag, de negatív tanulságain és személyes magnetizmusán túl ez az életmű valami többet, pozitívabbat is kínál a jelennek – és itt elsősorban a *kétértelműség dialektikájának* eszméjére gondolok.

A „társadalom kritikái elmélete” hosszú története során annyi átalakuláson ment át, oly sok eltérő és részben ellentétes elméleti elgondolásban öltött testet, hogy kérdéses, lehet-e még koherens jelentést tulajdonítani ennek a terminusnak. Ha valami

mégis egyesíti és ma is folytathatóvá teszi ezt a hagyományt, akkor az az általános gondolat, hogy a társadalom kritikájának alapját és elveit, meghaladásának potenciálját magában a kortárs társadalmi valóságban kell megtalálni – nem pedig időtlen normák vagy értékek valaminő rendszerében. S ha ezt nézzük, „*a kétértelműség dialektikája*” termékenyebb megközelítést ígér, mint az az általánosabban elfogadott gondolat, mely e program megvalósítását „a haladás és reakció (objektív és szubjektív) erőinek harcában” sematizálja, bárhogyan határozzuk is meg ezeket a szemben álló hatalmakat. Benjamin felfedte a kulturális modernitás mély kétértelműségeit mind konstitúciójában (a legarchaikusabb és a legmodernebb, a tudattalan és a tudatos összefolyása; az atomizálódás mint az egyének közötti új típusú közös kötelék stb.), mind potenciális történelmi funkciója tekintetében (cinikus, apologetikus vagy regresszív, valamint utópikus, transzcendáló aspektusainak egysége). S jóllehet ma kiemelnénk, hogy ezek a potenciálok nincsenek készen adva (még lehetőségként sem), hogy „felfedezni” őket csak olyan (reális vagy legalább képzel) társadalmi gyakorlatok fényében és révén lehet, amelyek a voltaképpeni kulturális szférán túl kísérlik meg megvalósításukat és aktuálissá tételüket, de Benjamin idevágó eszméi akkor is megőrzik szuggesztív és orientáló erejüket, amely túléli konkrét történelmi diagnózisainak és reményeinek összeomlását.¹⁴⁸

Jegyzetek

91. Ez adta Lukács eldologiasodáselméletének legáltalánosabb premisszáját is: „*És a történelem éppen abban áll, hogy minden fixálás látszattá süllyed; a történelem éppen azon tárgyiségformák szüntelen átalakulásának története, amelyek az ember létezését alakítják.*” (Lukács Gy.: *TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT.* 474. o.)

92. E tekintetben érdemes felidézni, hogyan viszonyult Marx a „*történelmi mítoszok*” valóságosságának idevágó kérdéséhez. Marx nem volt Benjaminsnál kevésbé tudatában, milyen nagy szerepet játszott „*a múlt szellemének*” megidézése kivált a forradalmi válságkorszakokban. Ezt a szerepet azonban egyértelműen a múlt politikai forradalmaira korlátozta. Az eljövendő társadalmi forradalmak motivációjukat és lelkesedésüket „*költészetüket*” nem meríthetik világtörténelmi reminiscenciákból: ez csak elhomályosítaná legsajátabb feladatuk tudatát, „*a halottakra kell hagyni a halottak eltemetését*” (MEM 8. 107. o.). Benjamin viszont elutasította azt a képet, hogy „*a munkásosztályra az eljövendő nemzedékek megváltásának szerepe vár*” – ez elmetszi „*a legjobb erőt feszítő ímt [...]* Az osztály ebben az iskolában megtanult leszokni a gyű-

löletről és még az áldozatkészségről is. Mert mind a kettőt a leigázott ősök képe táplálja, nem pedig a felszabadított unokák eszménye.” (A *TÖRTÉNELEM FOGALMÁRÓL.* A. N. 969. o.)

93. MEM 3. 67. o.

94. Vö. elsősorban A *TÖRTÉNELEM FOGALMÁRÓL.* A. N. 966–971. o.

95. *DAS PASSAGEN-WERK,* V/2. 819. o.

96. Adorno, úgy vélem, teljes joggal mutatott rá, hogy ezek a tapasztalatok bizonyosan nem osztályspecifikusak: „*...[A]z álmodó kollektívában nem maradnak osztálykülönbségek.*” (LEVÉL BENJAMINNAK, 1935. VIII. 2. In: Benjamin, W.: *BRIEFE II.* 675. o.) Benjamin nagyon határozottan és mereven fenntartotta, hogy a munkásosztály az egyetlen forradalmi cselekvő – marxista szempontból talán ez gondolásának legortodoxabb vonása. Elméletének tartalma azonban ténylegesen a forradalmi cselekvés alanyának egy sokkal heterogénebb és hajlékonyabb felfogására utal.

97. „*A kétértelműség [Zweideutigkeit] a dialektika képi megjelenése, a tétlenség dialektikájának [Dialektik im Stillstand] története.*” (PÁRIZS... K. P. 88. o.) Ez a kétértelműség Benjamin egész történelemfelfogásának szerkezeti sajátossága: a

múlt, amelynek mitikus hatalmát le kell rombolni, amely „*egyetlen katasztrófa*”, egyedül ez a múlt ad ugyanakkor jogos alapot a megváltó jövő reményének.

98. Vö. G. S. V/1. 576–578. o.

99. Mindenesetre egy ilyen összehasonlítás önmagában nem ad választ arra a kérdésre, mi volt a viszonya Benjaminsnak a marxista hagyomány egészéhez. Ez a kapcsolat már a harmincas években nagyon összetett (és ellentmondásos) volt. Túl azon, hogy többször kifejezetten a korai, „premarxista” Marx gondolataira hivatkozott (még a PASSZÁZS-MŰ módszertani füzetének egyik választott mottója is a DEUTSCH-FRANZÖSISCHÉ JAHRBÜCHER-ből idéz: „*A tudat reformja csak abban áll, hogy a világot felébresztjük álmából*”), e tágabb szempontból mindenekelőtt Benjaminsnak az Ernst Bloch-féle „nem ortodox” marxizmushoz való viszonyát és az iránta való lekötelezettségét kell tekintetbe venni. Hatott rá Korsch is, akire főleg a marxi közgazdaságtan általános tartalmának értelmezésében támaszkodott. Vannak kevésbé nyilvánvaló érintkezési pontok is, például az „őskommunizmus” engelsi leírásával vagy a kereszténység társadalmi eredetének Kautsky-féle rekonstrukciójával (általában a marxizmuson belüli „romantikus” hagyománnyal). Ez utóbbiakat minden bizonnyal hiba volna túlhangsúlyozni. Engels és Kautsky – jelenbeli mozgósító céllal – olyan „történelmi mítoszokat” alkottak, melyeket ők (kétségtelenül teljesen őszintén) a „tudományos” történetírás objektív igazságainak tekintettek, annak leírásának, „*wie es gewesen war*”. Benjamin azonban nem a múlt „mítoszainak” tulajdonított forradalmi energiákat felszabadító erőt, hanem a belőlük való „*felébredésnek*”: hogy a jelen álláspontjáról felismerjük konstruált jellegüket, ami a bennük megtestesült utópikus motivációkat „profán” formában való megjelenéshez engedi.

100. DAS PASSAGEN-WERK, V/1. 573. o.

101. EIN JAKOBINER VON HEUTE [1930]. G. S. III. 265. o.

102. Vö. DAS PASSAGEN-WERK, V/1. 51. (=PÁRIZS... K. P. 83. és 96. o.)

103. Uo. 51. o. (=PÁRIZS... K. P. 83–84. o. [Módosítva.]) – Vö. továbbá: „*A divat itt helyet ad a nő és az áru, az élvezet és a holttest közötti dialektikus átcsapásnak.*” (Uo. 111. o.) A divat az a médium, amely „*becsalja a szexualitást a szervetlen vi-*

lágába”. (G. S. V/1. 118. o.) – Benjamin divatelméletére (de főleg annak kritikai vonatkozásait hangsúlyozva) lásd Buck-Morss, S.: i. m., különösen 97–101. o.

104. Uo. 121. o.

105. Uo. 116. és 112. o.

106. ZENTRALPARK, G. S. I/2. 677. o.

107. DAS PASSAGEN-WERK, V/1. 236. o.

108. G. S. I/2. 646. o. [Vö. MOTÍVUMOK BAUDELAIRE KÖLTÉSZETÉBEN. K. P. 268. o.]

109. MOTÍVUMOK... Uo.

110. A MŰALKOTÁS... K. P. 386. o.

111. A művészet auráját Benjamin kimondottan egyenlősítette „*autonómiájának látszatával*” (uo. 313. o.). A modernitás viszonyai között a premodern művészetnek a kultikus szertartásba való beágyazottságát az aura váltja fel a „kultúra” elidegenült hagyományába való kontextuális integrációjával. Ennélfogva szekularizált formában megőrzi a művészet „*teológiai alapzatát*” (G. S. II/1. 441. o.), az emberek sorsát kormányzó mitikus hatalmakkal való társulását és annak szolgálatát.

112. Schweggenhauser, H.: DIE VORSCHULE DER PROFANEN ERLEUCHTUNG. In: W. Benjamin: ÜBER HASCHISCH. Frankfurt, Suhrkamp, 1972. 22. o.

113. DAS PASSAGEN-WERK, V/1. 457. o.

114. LEVÉL BENJAMINNAK, 1940. II. 29. In: Adorno, T. W. ÜBER WALTER BENJAMIN. 159–160. o.

115. LEVÉL ADORNÓNAK, 1940. V. 7. BRIEFE II. 849. o. – Eme levélváltás jelentőségére A. MacNamara egy kiadatlan tanulmánya hívta föl a figyelmemet.

116. DAS PASSAGEN-WERK, V/1. 475. o.

117. Vö. PARISER BRIEF I. G. S. III. 487–489. o.

118. DAS PASSAGEN-WERK, V/1. 560. o. – Egy meglepően egyoldalú és elég ellenséges eszszében Jauss azt fejtegeti, hogy Benjamin nem volt képes tudatosítani az ebben az idézetben kifejezett belátást: végül is nem tudta leküzdeni az aura iránti nosztalgiát, s ennél fogva a negatív viszonyulást a posztromantikus, nem autonóm művészethez (vö. Jauss, H. R.: STUDIEN ZUM EPOCHENWANDEL DER ÄSTHETISCHEN MODERNE. Frankfurt, Suhrkamp, 1989. 189–215. o.). Ez nyilvánvalóan Benjamin szokásos kritikájának a visszájára fordítása, de összességében talán még kevésbé meggyőző, mint a szokásosabb vád, miszerint túl-

becsülte a poszttauritikus, „technikailag progresszív” művészet potenciálját. Jauss kritikája végső soron onnan következik, hogy – Benjamin messianizmusával és katasztrófikus történetfelfogásával együtt – elvet (úgy tűnik) a jelenkorhoz való minden kritikus viszonyulást. Úgy tetszik, Jauss kétségek nélkül elfogadja – mind esztétikai, mind társadalmi értelemben – a posztromantikus művészet „alapintenciójának” sikerét: „*a szépségen keresztül humanizálni az ipari fejlődés materializmusát*” (uo. 195. o.).

119. Vö. G. S. I/2. 657. és 677. o.; I/3. 1161. és I/2. 604. o.

120. Vö. MOTÍVUMOK... K. P. 275. o.

121. DAS PASSAGEN-WERK, V/1. 399. o.

122. ZENTRALPARK. K. P. 298. o.

123. DAS PASSAGEN-WERK, V/1. 465. és 408. o.

124. Vö. uo. 466. o.

125. „*Az allegorikus intenciótól idegen minden meghűt közelség a dolgokkal. Megérteni őket azt jelenti neki: erőszakot tenni rajtuk. Megismerni őket azt jelenti neki: állítani rajtuk. Ahol ez az intenció uralkodik, szokások egyáltalán nem alakulhatnak ki. Alig kapja föl a dolgot, a szituációt máris elveti. Hamarabb elavulnak a szemében, mint egy új szabás a divatárusnőnek. Elavulni azonban annyit tesz: idegenné válni.*” (Uo. 423. o.) Vö. továbbá 582. o.

126. ZENTRALPARK, I/2. 689. o.

127. DAS PASSAGEN-WERK, V/1. 413. o.

128. Uo. 422. o. – De lásd 438–439. o., ahol arról van szó, hogy Baudelaire-nek *nem sikerült*, „*az áru tapasztalatát visszavezetni az allegorikusra*”, mivel az „*érték*” látszatát nehezebb eloszlatni, mint a „*jelentését*”. Talán ezt összekapcsolhatnánk azzal a megjegyzéssel (468. o.), amely Baudelaire-nél (Shelleyvel szemben) hiányolja a távolságtartást az allegóriától, amely uralja őt, ahelyett, hogy ő uralná azt.

129. Uo. 415. o.

130. ZENTRALPARK, K. P. 296. o.

131. Uo. 291. o.

132. DAS PASSAGEN-WERK, V/1. 440. o.

133. ZENTRALPARK, K. P. 286. o.

134. DAS PASSAGEN-WERK, V/1. 417. o.

135. Uo. 405. o. – Benjaminsnak a Baudelaire költészetéről adott komplex értelmezéséből itt csak egyetlen szálát próbáltam végigkövetni, és az allegória szerepéről mindössze általános leírást igyekeztem adni. Ebben a tárgyban egy Benjaminsnak lekötelezett, de fő irányában az övével ellentétes megközelítésre lásd Jauss, H. R.: i. m. 166–188. o. Benjamin

dekonstrukcionista értelmezésére és Jausszal szembeni „megvédésére” lásd de Man, P.: THE RESISTANCE TO THEORY. Minneapolis, Univ. of Minnesota Press, 1986. 65–70. o.

136. DAS PASSAGEN-WERK, V/1. 593. o.

137. Uo. 499–500. o.

138. Uo. 499. o.

139. A REPRODUKCIÓ-esszének sok filmre vonatkozó megfogalmazása és gondolata azonban közvetlenül egy korábbi (1931) tanulmányából, A FÉNYKÉPEZÉS RÖVID TÖRTÉNETÉBŐL került át.

140. Vö. ERWIDERUNG AN OSKAR SCHMITZ [1927]. G. S. II/2. 752. o.; A FÉNYKÉPEZÉS RÖVID TÖRTÉNETE, A. N. 693. o. és A MŰALKOTÁS... K. P. 327. o.

141. Vö. K. P. 329. o. és G. S. II/1. 379. o.

142. „*A filmben az ember nem ismeri föl saját járását, a lemezről a hangját.*” FRANZ KAFKA. A. N. 814. o.

143. Lásd G. S. II/1. 378–379. o. és I/2. 479. o.

144. Vö. „*A nemzetközi polgári film jelenleg nem találhat következetes ideológiai sémát. Ez válságának egyik oka. Mert a filmtechnika összeesküvése a legsajátabb tárgyát alkotó műlővel nem egyeztethető össze a polgár glorifikálásával.*” (ERWIDERUNG AN O. SCHMITZ, II/2. 753. o.)

145. A MŰALKOTÁS... K. P. 319. o.

146. Uo. 390–391. o.

147. Benjamin elméletének, hogy úgy mondjam, „strukturális” nehézségeit és hiányosságait hangsúlyoztam itt, minthogy ezeket jelentősebbeknek és szimptomatikusabbaknak látom (legalábbis tárgyalásom céljai felől), mint azokat a (nem vitás, egyébiránt komoly) érdemi kifogásokat, melyek elméleti építményének némely szubsztantív előfeltevésével szemben merülhetnek föl. Befejezésül azonban legalábbis jelezni szeretnék néhány problémát ezzel kapcsolatban is.

Először, vannak nagyon általános nehézségek már az *aura* fogalmával. Benjamin e fogalom segítségével szándékozik általánosan számot adni a klasszikus polgári kultúra művészetének „defunkcionalizálódásáról” (esztétizálódásáról) és autonómiájáról. De e fogalom jelentését úgy artikulálja, hogy az közvetlenül csak a szépművészetek alkotásaira alkalmazható. Nem világos, mit jelentsen az „aura” például a költői-irodalmi művek esetén, és nem könnyű elképzelni, hogyan gazdagítható

a fogalom a megfelelő módon. Ez alighanem több mint pusztán formális nehézség vagy meg nem felelés. Benjamin egyik fő tézise, hogy ugyanis az auratikus mű történetileg a művész eredeti rituális-kultikus funkciójából eredeztethető, egészen valószínűtlenné válik (amint arra Jauss rámutatott), ha a fogalom érvényességi körét az irodalomra is kiterjesztjük. Általánosságban ez a tézis azoknak az elméleteknek egy (mindenképpen eredeti) változatát képviseli, amelyek a modernitás kultúráját mint a vallásos világnézet szekularizálódását interpretálják. Az ilyen „szekularizációs elméletek”-kel szemben felhozható általános ellenvetéseken kívül – melyeket Hans Blumenberg fejtett ki a leghatásosabban – esetünkben számos konkrét történeti kifogás is felmerül. Így például Benjamin szekularizációs jelenségnek tekinti, hogy a műalkotás a kultikusról az értékek bemutatására vált át. Meggyőzően kimutatható azonban, hogy ennek a váltásnak az eredete magában a vallásos művészetben van, és azzal az általános átalakulással függ össze, amely a nyugati vallásos tudatban és vallásgyakorlásban felerősítette a látványosságot és színpadiasságot, és amelynek kezdetei a XII–XIII. századi középkori reneszánszra nyúlnak vissza.

Bármekkora elméleti súlyuk legyen is ezeknek a megfontolásoknak, bizonyos, hogy sokkal nagyobb gyakorlati érdek fűződik azokhoz a problémákhoz, amelyek az új reprodukciós technikák kifejlődése és az aura szétfoslása között Benjamin által posztulált összefüggéssel szemben vethetők föl. Benjamin érvelése azon a (kimondatlan) előfeltevésen nyugszik, hogy alapvető minőségi különbség áll fenn a korábbi idők kézműves reprodukciója és az új, ipari-mechanikus sokszorosítás között, már ami az aurára tett hatást és a reprodukált tárgy valóságát illeti – olyan különbség, amely átalakítja a befogadó közönségnek magukhoz az eredetikez való viszonyát is. Nem világos azonban, miért volt ez így. Először akkor bizonyalanodunk el, amikor a mechanikus sokszorosítás történetileg legfontosabb formájáról, a *könyvnyomatásról* Benjaminsól mindössze azt olvassuk, hogy az irodalomra tett roppant hatása „ismert történet”. A probléma azonban az, hogy ez a hatás időben pon-

tosan egybeesett az irodalmi diskurzus *autonómmá válásával és esztétizálódásával*. Bizonytalanságunk csak fokozódik, ha tudatosítjuk, hogy a szépművészetek autonómmá válása is „egybeesett” a művészi-kézműves reprodukció olyan formáinak kifejlődésével és elterjedésével, mint a fametszet és a rézkarc. Egyáltalában, nem világos, hogy az új, mechanikus reprodukciós formáknak akár a nagyobb hűsége, akár könnyebb hozzáférhetőségük (legalábbis ami a képzőművészeteket illeti, mert az olyan formáknál, mint a film, már az is erősen kérdéses, alkalmazható-e egyáltalán a „reprodukció” fogalma) milyen értelemben változtatják meg ennek a reprodukciónak az általános *funkcióját*: közel hozni és kézbe adni egy tárgyat, melynek jelentése és jelentősége abban áll, hogy egy *távol lévő eredetire* utal. Úgy is lehet érvelni, hogy a kanonikus „reprodukciók” reprodukciói, melyek ma a levelezőlaptól a reklámképekig vizuális környezetünk kikerülhetetlen elemeivé válnak, nagyban hozzájárulnak e művek fetisiztikus auratizálásához (és akkor csak másodlagos fontosságú, hogy az auratizálás folyamata időközben kiterjedt a reprodukció bizonyos formáira és objektumaira is: kezdve a múlt század végén az olyan fogalmak kifejlődésétől, mint *belle époque* és „eredeti nyomat, a művész kezétől”, egészen, mondjuk, Anselm Kieferig, aki saját festményeiről készült fotográfiák gyűjteményéből teremtett új műalkotást). A kortárs művészetben fontos irányzat lehet az aurátlantítás, együtt a vele ellentétes irányban törekvő tendenciákkal. A képzőművészetekben e folyamat sajátosságára hatással lehetett a festészet versengése a fényképszéttel és a filmmel (aminek hatását Benjamin ragyogóan elemzte). De maga Benjamin nem bizonyította azt a direkt összefüggést, amelyet a mechanikus reprodukció és az aura szétfoslása között tételezett, és az ilyen összefüggés nem is nagyon látszik tarthatónak.

148. Záró megjegyzéseimben része van feleségem, Márkus Mária javaslatainak, valamint David Roberts kritikai észrevételeinek, melyeket e dolgozat egy korábbi változatára tett. Köszönettel tartozom Roberts professzornak azért is, hogy sokat javított kéziratom hiányos angolságán.

EMLÉKSZEM AZ UJJAIDRA

Nemcsak az angol, de az európai irodalomban is ritka a szerelem vagy a házasság, amelyről egy egész versciklus születne. Thomas Hardy írt egyet második felesége, Emma váratlan halála után (POEMS, 1912–13) és – mint tudjuk – Szabó Lőrinc is, amikor fél-életársának nevezhető kedvese negyedszázados viszony után öngyilkos lett (A HUSZONHATODIK ÉV). Mindkét esetben hosszú kapcsolat előzte meg a versbe foglalást, és az utókor mindkét szeretett asszonyra csak egyféleképpen emlékezhet: ahogy Hardy, illetve Szabó Lőrinc megörökítette. Ted Hughes nemrégiben kiadott versgyűjteménye, a BIRTHDAY LETTERS (London, Faber and Faber, 1998) azért jelent újdonságot még a fent említett két ciklushoz képest is, mert a személyes dráma fókuszába állít egy olyan kapcsolatot, amelyet hét éven át, pontosabban 1956 és 1963 között éltek és szenvedtek át szereplői, s amelyről a költőpár mindkét tagja külön-külön vallott verseiben. Igaz, az időt tekintve jelentős eltéréssel; míg Sylvia Plath házassága előtt és közben szinte naplószerűen írta verseit (amelyek üzenete kétségtelenül kihatott magára a Hughes-zal való kapcsolatra), Hughes minden valószínűség szerint csak később kezdte magából kiírni a Sylvia-jelenséget. És Sylvia Plath volt az, aki a férjével való szakítást kezdeményezte és eldöntötte, s végül megint csak ő volt az, aki 1963. február 11-én londoni lakásában kinyitotta a gázcsapot, hogy véget vessen mindennemű földi kapcsolatnak.

Halottakkal nehéz vitatkozni. Ted Hughes is hallgatott harmincöt éven át; legalábbis mint költő hallgatott. Egyébként mindent megtett holt felesége költői életművének elismertetéséért. Plathnak életében csak egy kötete jelent meg

(COLOSSUS, 1960) és arra sem figyeltek föl különösebben a kritikusok. De Ted Hughesnak köszönhetően Sylvia Plath összes verse megjelent, az ARIEL című, legjobb kötet még 1965-ben, és azt kell mondanunk, Al Alvarez mellett elsősorban ő emelte be a fiatalon meghalt költőnőt az angol-amerikai irodalmi tudatba. Maga Hughes, aki újra megházasodott, és 1970 óta Devonban él, csak ritkán ejtett szót a „Plath-korszak”-ról, akkor sem versben. Most viszont közzétett egy nyolcvannyolc versből álló megrendítő kötetet, amelynek főtémája, ha nem egyetlen témája, élete első nagy szerelme és a Sylviával kötött házasság tragikus végű felbomlása.

A BIRTHDAY LETTERS többféleképpen olvasható: mint egy kapcsolat eseménytörténete, mint Hughes önanalízise, mint mítoszfejtő magyarázat és mint költői vezeklés. Jóllehet a már deresedő hajú költő nem azért vezekel, amivel a bőszebb feministák, a Plathból „ikont” hamisító, sírkőgyalázó „nőnemű hiénák” vádolják – nem érzi úgy, hogy elsősorban ő volna felelős Sylvila haláláért. Bizonyos értelemben sorstragédiának látja Sylvia Plathtal való viszonyát, és ha valamivel vádolja magát, az inkább valamiféle elbizakodottság, más szóval „hübrisz”, azé az angol költőé, aki mélyen kötődik saját kultúrájához és gyökereihez, és amikor összekapcsolja életét egy fiatal nővel, nem veszi észre a roppant szakadékot, ami a yorkshire-i angol és a majdnemhogyan gyökeretlen amerikai életfelfogás között tátong. Másrészt vezekel korai vakságáért, azért, hogy az elég korán mutatkozó jelekből nem volt képes felfogni, pszichésen mennyire sérült és terhelt az, akit partnerül választott, s aki végül áldozatul esik

annak a szörnyűségnek, ami egész életében kísértette, a Halott Apa hívásának.

A kötet verseinek sorrendje (bármilyen időpontban születtek is maguk a versek) határozott kronológiát követ: a megismerkedéstől a különválásig és a halálig vezet, amihez még Sylvia halála utáni emlékek is járulnak. Ha ezt az időrendet követjük, a Ted–Sylvia kapcsolatot megjelenítő verseket nagyjából négy részre oszthatjuk. A londoni „előhang” után Hughes előbb olvassa Sylvia egyik versét, mielőtt találkozna (a vers különben nem tetszik neki, túl hidegnek találja), majd lezajlik a megismerkedés drámája egy cambridge-i partin, ahol Sylvia a szó szoros értelmében elragadja Tedet akkori barátjától (lásd a ST BOTOLPH’S című verset), és csokolózás közben beleharap az angol költő arcába. Ez a rész a fiatal pár teljes titokban megtartott esküvőjével tétőzik, jóllehet az érzelmi csúcspontot már valamivel korábban elérte mindkét partner – lásd a közvetlenségében rendkívül megragadó A SORS KEZE (FATE PLAYING) című verset. Ted és Sylvia nászútja, Spanyolország-képe és ideiglenes lakóhelyeinek leírása már előrevetíti a későbbi konfliktusokat, jóllehet Cambridge-ben Sylvia még boldog, vagy a nehéz életkörülmények miatt csak úgy tesz, mintha boldog lenne (55 ELTISLEY). Mihelyt Sylvia kívánságára Bostonba költöznek, visszatérnek a fiatalasszony kényszerképzetei is, viaskodik velük, és hogy legyűrje őket, segítségül hívja Hughest, belé kapaszkodik (9 WILLOW ST). A következő állomás – egy hosszabb amerikai túra után – London, itt születik meg első gyermekük, Frieda. Ez rövid időre boldoggá teszi Sylvia-t, de menekülése „*a haláltól, mely már kiült vonásaidra*” csak ideiglenes. A következő huszonnégy vers már a lassú elidegenedés stációt ábrázolja, amiben nyilván része van annak is, hogy Hughe-sék egy kis devoni faluba költöznek (Hughes „*álmainak országába*”, ami telje-

sen idegen Sylvia-tól), és ebben a kényszeridillben Sylvia egyre inkább halott apjának vonásait ruhazza rá férjére, az Apa-Szörnyeteg szerepét osztja ki neki, függetlenül attól, hogy Hughes milyen a valóságban. Kezdődik ez a folyamat egy álom hátborzongató üzenetével – egy koporsó alakú postaládából Sylvia kivesz egy levelet, benne apja írásával ez olvasható: „*Itthon vagyok. / Megszállhatok nálatok?*” (A DREAM), majd folytatódik a méhéskedéssel, a kaptárok beszerzésével (Sylvia korábban írt egy verset magáról THE BEE-KEEPER’S DAUGHTER vagyis A MÉHÉSZ LÁNYA címmel), drámai jelleget ölt egy vonzó másik nő, szintén költő-felenség megjelenésével (DREAMERS), és az első szakítás, az üres ház szomorú, elégi-kus decrescendójával ér véget (ROBBING MYSELF).

A BIRTHDAY LETTERS utolsó tíz-egynéhány verse már átmenet az eseménytörténetből a mítoszba – az Apa-Monst-rum, illetve az Önelégető Sylvia kettős mítoszába. Ahogyan Ted Hughes az OTTÓ KÉPE (A PICTURE OF OTTO) című versében mondja: „*Szellemed elválaszthatatlan árnyékomtól / Amíg csak lányod szavaidól meg-rezzen a gyertyaláng.*” Mert a BIRTHDAY LETTERS költője meg van győződve róla, hogy végül is nem az ő viselkedése, illetve szerelmi kalandja váltotta ki Sylvia paranoid rohamait, hanem fordítva: az Apa-Szellem elhatalmasodása tette tönkre a Sylvia által „tökéletes”-nek igényelt (és egyes leveleiben ilyennek beállított!), de alapjában szerencsétlen házasságot, ez hajtotta bele Ted Hughest egy öntudatlan menekülési kísérletbe, amit a kaland tulajdonképpen jelentett.

De nem is az a fontos ebben a rendkívüli versciklusban, hogy kinek és mennyiben volt igaza, hanem az, milyen szugesztivitással tud Ted Hughes felidézni egy-egy jelenetet vagy élménysorozatot. Mint más, korábbi Hughes-versekben, itt is fontos szerep jut a különféle állatok-

nak: hogyan reagál az angol természet rejtelmekre a szeles-homokos amerikai tengerparthoz szokott Sylvia, és hogyan támad rá Tedre egy bagoly (THE OWL); mit jelképezhet a bostoni parkban kínlódó, megsebzett, de agresszív denevér (9 WILLOW ST.), és miként válik egy kölyök-róka meg nem vétele Ted és Sylvia elidegenedésének katalizátorává (EPIPHANY). Van ezek között az állatversek között egy olyan is, ahol Hughes túl bőbeszédűnek mutatkozik: AZ ÖTVENKILENCEDIK MEDVE (THE '59TH BEAR) című versére gondolok. Ez a kötet egyik leghosszabb verse, és egy kirándulást mond el a Yellowstone Parkba, ahol a barnamedvék rendszeresen dézsmálják a kirándulók sátrait, illetve az egyik éppen Hughesék kocsijának hátsó ajtaját tépi le, és utána megbabáál minden ehetőt a kocsiiban. Függetlenül attól, hogy Sylvia írt erről az élményről egy novellát (THE FIFTY-NINTH BEAR, *London Magazine*, 1961. február), amelyben egy házaspár medvéket számol a parkban, majd miután az egyik medve megtámadja kocsijukat, az asszony hagyja, hogy a megvadult állat megölje férjét, függetlenül, mondom, ettől az erősen átszilizált, de Sylvia lappangó ellenségességét eléggé eláruló novellától, Ted Hughesnak ugyanilyen című verse túl hosszú, inkább novellának, mint versnek hat, nincs meg benne az a koncentráció, az a feszültség, ami a kötet legtöbb versét jellemzi.

Persze ami Sylvia Plath olvasóit különösen érdekelheti, az a jelenlegi Hughes-kötetben gyakori témaismétlés. Egy régi filmre kell gondolnunk, ami két részből állt: HIS STORY és HER STORY, vagyis ugyanaz a történet, egy szerelem története két különböző hangon és nézetből, a férfi és a nő hangján elmondva. Számos, szimbólumokkal feldúsított, bár kisé homályos Plath-vers témája ismétlődik Hughes feldolgozásában, más szemszögből és más hangsúlyokkal. Ilyen az OUIJA című vers, ami a „Mindig rossz hírek az Oui-

ja-deszkalapról...” sorral kezdődik, és Hughesnak azzal a játékos, bár Sylviát teljesen feldúló kérdésével végződik, amit a szeánsz szelleméhez intéz: „Híresek leszünk?”, mintha csak az ábécés deszkalap szelleme ezt súgta volna Sylviának: „Megjön a hírnév. Különösen neked. / El nem kerülheted. És mikor megjön / Boldogsággal kell fizetned érte, / Férjeddél, majd az életeddel is.” Egy másik ilyen vers (THE RABBIT-CATCHER – NYÚLCSAPDA-ÁLLÍTÓK): egy devoni hegyoldalon tett séta során Sylvia és Ted nyúlcsapdákra bukkan, ami Sylviát mérhetetlenül felháborítja, olyanira, hogy kézzel kezdi kitépdesni a hurkokat. Ted viszont arra gondol, hogy azt az embert, aki a csapdákat állította, Sylvia alighanem csekély keresetétől fosztja meg, s végtére is: a farmernek joga van ilyen csapdákat állítani. És míg Sylvia ebben a versében már előrevetíti házassága felbomlását, saját helyzetét a csapdába esett nyúléhoz (!) hasonlítva („Ez a szorítás engem is megöl”), Ted Hughes egyszerűen nem érti Sylvia viselkedését; míg amatt csak „a megfojtott, ártatlan nyulak” érdeklik, Hughest „az ősi, szent szokás” megbolygatása izgatja, és saját versének végén megpróbál szembenézni Sylvia akkori kétségbeesésével is: „Olyan dühvel zokogtál / Amelyet a nyulak cseppet sem izgattak. Be voltál zárva / Egy kamrába, oxigénért kapkodtál / Nem tudtál ott megtalálni, vagy igazán hallani / Nem hogy megérteni téged.”

Külön elemzést érdemelne a méhek szerepe mind Plath, mint Hughes költészetében. Míg az előbbi a MÉHCSÍPÉSEK (STINGS) című versében leírja, hogy Tedet, aki csak egy fehér zsebkendőt terít a fejére, úgy megy be a kaptárba, megcsípi a méhek (Sylvia, talán öntudatlanul, ebben a versben férjét mint „great scapegoet”-ot, vagyis „nagy bűnbakot” emlegeti!), a BIRTHDAY LETTERS-ben szereplő, hasonló témájú Hughes-vers ezekkel a szavakkal kezdődik: „Amikor méheket akartál, nem is álmodtam volna / Ez azt jelenti, hogy

Apád feljött a kútból.” Más szóval Hughes kibontja az epizódot a Sylvia-féle stilizációból, és rámutat arra, hogyan függ össze a méhészet a tudatalatti kútjából szellemként felszivárgó Apával. Persze ezt Hughes korábban is sejthette volna, hiszen nyilván tudta, hogy Otto Plath entimológus volt, a méhekről írt könyvet, és Sylvia már első kötetében úgy ír magáról, mint A MÉHÉSZ LÁNYÁ-ról...

Ted Hughes újabb versei tehát többszörös élményt nyújtanak a Hughes-Plath kapcsolat történetében járatos olvasónak: megmutatják, milyen mélyen érintette a CROW költőjét Sylvia Plath elidegenedése és tragikusan korai halála, és számos remek verssel gazdagítják az élménylirától, a *jelentős* élménylirától elszakott (leszoktatott?), de azt igénylő verssze-

rető közönséget. Hiszen Hughes ciklusa nemcsak egy rendkívüli tehetségű, de nagyon szánandó sorsú költőnőről szól, hanem egy fiatal, lelkes és lelkiileg összeroppanó emberről is, aki gyerekeiben és volt férje meg gyerekei emlékezetében él tovább. Hadd zárjam ezt a méltatást azokkal a sorokkal, amelyekben Hughes Sylvia fizikumának egyik legkifejezőbb, legemlékezetesebb részét idézi fel – az ujjait:

*„Emlékszem az ujjaidra. És leányod
Ujjai is emlékeznek ujjaidra
Mindenben amit csinálnak.
Az ő ujjai engedelmeskednek a te ujjaidnak és
hódolnak is nekik –
Mint házuk Láreszeinek és Penáteszeinek”*

Gömöri György

Ted Hughes

A SORS KEZE

Mivel az üzenet valahol vakvágányra futott,
S mert a tapasztalat gáncsot vetett elvárásaidnak,
Mivel Londonod még mindig csak egy-egy név és hely
Kaleidoszkópja volt, ami egyetlen döccenéstől szétesett,
Rossz helyen vártál. Az északról érkező busz
Megjött és leszálltak róla és engem nem hozott.
Hiába erősködtél és könyörögtél
A sofőrnek, alighanem könnyes szemekkel,
Hogy találjon meg, vagy emlékezzen arra, hogy még látott,
Ahogy épp lemaradtam. De én nem voltam ott.
Már este nyolc volt és én elvesztem és isten tudja, hol
Kószáltam Angliában. Te nem engedtedél
Biztos ihleted szavának és nem
Rohantál ki az utcára, ahol a forgalom
Körülhőmpölyögte a Victoria pályaudvart, biztosan
Abban, hogy belém ütközöl, mert arra kell sétálnom.
De én nem sétáltam semerre, csak nyugodtan
Ültem a vonaton, amely ringatva vitt a

King's Cross felé. Valaki,
Nálad nyugodtabb, adott egy tippet. Így,
Amikor kiszálltam a vonatból, hogy téged
Valahol a peron elején találjalak,
Rohamot láttam és egy izgatott alakot,
Amely küzdött a kiszabadult utasok áradatával,
Aztán megindult arcodat, meghatott szemed,
S azt, hogy' kiabáltál, hogyan hadonásztál,
Hogyan ontottál könnyeket,
Mintha csak feltámadtam volna halottaimból
Teljesen valószínűtlenül, minden ellenkező
Jel ellenére, csakis fohászaid miatt,
Melyeket saját isteneidhez intéztél. Tudtam most,
Milyen egy csoda. És mögötted
Ott volt vidám sofőröd, nevetve, mint egy apróisten,
Azon, hogy ennyire amerikaiak láthat egy amerikai lányt,
S eszeveszetten vágtdon is nevetve –
Mert zokogtál neki és kérted és könyörögted,
Hogy az legyen, amit akartál, hogy legyen –
S hogy ennyire sikerült minden, őmiatta.
Igen, hát csoda volt ez,
Hogy vonatom nem jött be korábban, már sokkal korábban,
Hogy késve, éppen abban a percben érkezett,
Amikor berontottál a peronra. És ez
Természetes volt és csodálatos és egy ómen is,
Amely megerősített mindent,
Amit akartál. Így roppant riadalmad,
Pánik-rohanásod egész Londonon át
És most diadalod átsöpört fejemen,
Mint egy negyvenkilences nagyítású szerelem,
Mint az első mennydörgéses zápor, amely eláraszt
Augusztusi aszályt,
Amikor a szárazra repedezett föld mint hogyha rengne,
S remeg minden levél
És minden, égnek tartva karját, felzokog.

ELTISLEY AVENUE 55

Első otthonunk elfelejtett.
Láttam, amikor utoljára elhajtottam előtte,
Milyen súlytalan volt akkor életünk,
Hogy nem hagyott nyomot. Amikor ideköltöztünk,

Ómeneket kerestem.
 Egy özvegy élt itt, akit családja vitt magával,
 S csak ennyit mondtak: „Vége az életének.”
 Férje utolsó vércseppeit hagyta csak hátra
 A párnahuzaton. Egész életüket
 (Mint valamely miazmát) e vérfolt elmesélte.
 A vénség savanyú szagát. Ami úgy összegyűlt,
 Mint zsír az evőeszközön. Ettől lett kerekőbb
 Képed Angliáról: ez egyrészt
 Szociális otthon volt, másrészt meg hullaház.
 Ahol részben haldokolnak, vagy már nem is élnek.
 Hozzá még a zsíros polcok, a silány, sötét falak,
 S a nyúlketrecszerű konyha – ettől megdühödteél
 És vadul sikálni kezdteél. Én meg néztem a vért.
 Vajon a szájából vagy a füléből jött ki,
 Vagy egy fejszebből, egy nagy esés után?
 Egyedül vettem hát birtokomba
 A házat, mielőtt együtt próbáltuk volna újjá-
 Teremteni a régi bánatok e kriptáját a holt
 Férj poshadt szagával. Egyedül foglaltam el
 Első házunkat, egyedül háltam benne.
 Csak igyekeztem nem belélegezni
 A szellemet, amely az ágy szagában élt.
 Ez a haláleset s az özvegyi fájdalom
 Voltak egyetlen vendégeink a házavatáson.
 Rászántunk tíz kemény fontot egy pompás,
 Sötétkék bársonnyal bevont diványra.
 Alkalmi konyhafelszerelésünk pedig átvette
 Azt az albérleti, használatban összegyűlt, lepedékes szennyet,
 Ami a hajógyár dokkjait és expedíciónk
 Ünnepeles vízrebocsátását jellemezte. A világ
 Egyik délibábja – olyan, amilyen, s amilyennek lennie kell –
 Nem látszott rosszabbnak a másiknál. Mi már
 Az Albatroszon túljutottunk.
 Te magad voltál az egész délsarki tenger
 Köztem és barátnőid között. Jéghegy voltál
 Köztem és a bárki-más-lehetett-volna
 Pusztá említése közt. Én már elfogadtam
 A meteorológiai jelenségeket,
 Amelyek rögzítették szellemi iránytűd.
 Mint sarkkörü látomások, egyedül Wendy
 És Dorothea, két tündér-keresztanya,
 Tüntek fel, s lett arcuk megbocsátva.
 Hogy sajnáltam ezt az önkívületi gyanakvást.
 Botorkáltam szívárványos sötétben.
 Teveled, kéz a kézben. Nekem ez a ház
 Volt első táborhelyünk, első telünk,
 Amikor boldoggá tett, ha csak néztem a gyertyát.

Tenedek ez jégkunyhó-kényelem volt.
 Üvegburádat egyenletesen fűtötte
 Egy irdatlan nagy olajkályha.
 De te is boldog voltál, kezeidet egy gömbkristály,
 Örökölt papírnehezéked
 Fölött melegítve. Benne, kicsiben
 Ott volt az egész New England-i karácsonyod,
 Mamáddal és Papáddal, még együtt
 Az örvénylő hóban, és a jövőnk is ott volt.

AZ ELSŐ PILLANTÁS

Hol is volt ez, a Stranden? Egy táblán
 Híreket láttam, fényképekkel.
 Valami miatt fölfigyeltem rájuk.
 A kép az az évi Fulbright-ösztöndíjasok
 Egy csoportját mutatta. Hogy most jönnek –
 Vagy már itt is vannak. Néhányan közülük.
 Köztük voltál vajon? Éppen hogy megnéztem,
 Nem túl tüzetesen, azon tűnődve,
 Vajon melyikkel találkozom.
 Emlékszem erre a gondolatra, de az arcodra,
 Arra nem. Az biztos, hogy különös figyelemmel
 Néztem a lányokat. Talán észre is vettelek.
 Lehet, hogy fel is mértelek, bár nem hittem az esélyben.
 Néztem hosszú hajadnak lágy hullámain –
 Ezt a Veronica Lake frizurát. Nem láttam, amit rejtett.
 Szókének látszott. És azt a vigyorgást
 Is láttam, eltúlzott amerikai vigyorgásodat
 A fotósoknak, a válogatóbizottságnak, az idegen rémeknek.
 Aztán elfeledtem. De arra a képre
 Emlékszem: igen, a Fulbrightosok.
 A poggyászukkal? Aligha.
 Vagy tán egy csoportban jöttek? Fájós lábbal
 Sétáltam a forró napsütésben, forró kövezeten.
 És akkor vettem azt a barackot? Igen, úgy emlékszem,
 Egy árusnál a Charing Cross pályaudvar mellett.
 Életem első őszibarackja volt ez.
 Alig tudtam elhinni, hogy milyen remek.
 Huszonöt éves fejjel újra megdöbbenett:
 A legegyszerűbb dolgokat is milyen kevésbé ismerem.

Gömöri György fordításai

ANGOL BADAR VERSEK

John Davies of Hereford
(Kb. 1563–1618)

**A SZERZŐ, AKI MÓDFELETT RAJONG E
HÁZIAS ÉTELEKÉRT, ÚGYMINT: MADÁRTEJ,
TÚRÓS PALACSINTA, TÖKÖS-MÁKOS
LEPÉNYKE (NEVESSETEK, JÓNÉPEK),
S NEM VETI MEG A DOHÁNYT SEM,
ANNAK A FINOM ÉS ERÉNYES HÖLGYNEK,
KIT ÚRNŐJÉNEK NEVEZ,
AZ ALÁBBI KÖLTEMÉNYT SZEREZTE**

Úrnőm, ha köztünk Helleszpontosza
Zubogna, ó, roppant madártejeknek,
Leanderként beugranék, s nosza,
Átúsznám érted, oly mohón szeretlek.
De jőne egy tökös-mákos lepényke,
Mint sorsom megváltó ajándoka,
Azonmód fölmásznék fedélzetére,
S ingó gyomorral ringanék tova.
S ha bőszi viharok cukorgalacsinja
Hajómat végül elsüllyesztené,
Megmentene egy túrós palacsinta,
Azon sodródnék partjaid felé,
Hol jó szagú dohány közt volna ágyam,
S a lassú füst megszárogatna lágyan.

Thomas Lisle
(1709–1767)

A LÍRA HATALMA

Mikor Orpheusz ott járt a mélyben alant,
Hova emberi láb sose lép,
Fölsírt a kezében az isteni lant
Megmenteni Eurüdikét.

A merész ifiún, ki ily mélyre merült,
Ámult a halál birodalma,
De hogy ámula mind, amikor kiderült,
Felesége miatt jön a balga.

Az alanti világ ura törte fejét,
Mily szörnyü itéletet osszon,
De pokolbeli kín sose volna elég,
Így hát odaadta az asszonyt.

Ám részvét vett vala rajta erőt,
S ellágyula szíve a dalra,
Hát visszaragadta magához a nőt –
Hja, ilyen nagy a líra hatalma!

Edward Lear
(1812–1888)

AKI LEAR URAT ISMERI, BOLDOG

Aki Lear urat ismeri, boldog.
Noha furcsa, morózus egy úr,
De a stílusa könnyed és oldott,
És olyan micsodákat is ír.

Bumfordi mimóza a lelke,
Nagy, krumplinyi orra veres,
Szétáll a szakállzata szerte,
Ábrázata rettenetes.

Van két füle, két szeme, ujja
 (Ez utóbbinak összege tíz),
 Most hallgat, akárcsak a pulyka,
 Rég dalla, akárcsak a csíz.

Falain kötetek sorakoznak,
 Egyebet csak a földre pakol,
 Bár hordószámra borozgat,
 Sose száll a fejébe a bor.

Barátja hívó és eretnek,
 Cicája a Cirmos Elek,
 Alakja felette kerekded,
 Kalapja gyanús viselet.

Esőköponyegbe ha flangál,
 Kiabálnak utána a kölkök:
 „Odasüss, az a vén hülye angol
 Már hálóinget is öltött!”

Könnyekre fakasztja a tenger,
 Könnyekre fakasztja a rét,
 A malomba saját maga rendel
 Csokirákokat és piperét.

Ki nem állja a sört meg a kekszet,
 Alig ért spanyolul, noha volt ott,
 Míg napjai semmibe vesznek,
 Aki Lear urat ismeri, boldog.

Arthur St. John Adcock
 (1864–1930)

MÁS TOLLÁVAL

Ha Shakespeare írni nem tudott
 (Mint ezt Gallupné észrevette),
 Nagy huncut volt, hogy hagyta, hogy
 Mindent Bacon írjon helyette.
 Ma is a polcon mállana
 A sok rissz-rossz tragédiácska,
 Ha költött volna ő maga
 (S nem hagyja, hogy Bacon csinálja).

S ha csakugyan tény, mire céloz
Brown és Smith pár vaskos kötetben,
Hogy mítosz volt csupán Homérosz,
Nagyot nőtt úgy az én szememben,
Hisz megspórolta azt a kint,
Mi azzal jár, hogy él az ember,
Gyöngécske műveket sem írt,
Olvassák mégis tisztelettel.

Shakespeare és Homérosz betűit
Dicsérik széles e világon,
De engem senki nem dicsőít,
Hisz saját versem komponálom:
Ha az ő művük más fejekben
Fogant, s övük a babér mégis,
Talán ha más írkál helyettem,
Lehettem volna híres én is.

Varró Dániel fordításai

FIGYELŐ

KERÉNYI-ÉV, 1997

Annak a járványszerűen terjedő szokásnak, hogy valakit születésének egy kerek évfordulóján egy évre felkeltének a sírjából, amellet, hogy a Jacques Le Gofftól kollokvitizsnek nevezett másik járványos betegség tüneti kezelésére alkalmas, van egy kétségtelenül pozitív oldala is. A felidézés módjából, hangulatából, visszhangjából, intenzitásának fokából az egyes megnyilvánulások színvonalától függetlenül is menthetetlenül kitűnik, hogy az év múltán megnyugodott lelkiismerettel várólistára lehet-e tenni az ünnepeletet a következő évfordulói, vagy hogy egy élő, sőt esetleg folytatható hagyomány legfontosabb vonásainak megrajzolására jött el az alkalom, esetleg éppen egy elszakadva maradt vonal újrafelvételére.

Kerényi Károlyval, mindmáig az egyetlen ókori kutatónkkal kapcsolatban, aki a magyar és a nemzetközi szellemi életben szakkörökön kívül is kiemelkedő szerepet játszott, különösképpen megválaszolást igénylővé teszi az utóbbi kérdést, hogy születésének centenáriuma csaknem pontosan egybeesik halála negyedszázados évfordulójával. A hatványozódó méretű tudományos túlermelés korában, egy nagy paradigmaváltás közepén huszonöt év általában bőven elég idő a teljes feledéshez, akárha abban a formában is, hogy első megfogalmazójuk neve lassanként elmarad az idézett vagy felhasznált gondolatok mellől. Különösen nagy idő egy olyan tudós esetében, akinél nem fűződik hivatalos érdek emlékezete fenntartásához. Kerényi először 1943-ban, az ókortudományban is uralomra törő nacionalizmus elleni elszigetelt és kudarcra végződő küzdelem után, a csőcselékuralom világosan látott veszélye elől emigrált Svájcba, majd mikor 1947-es hazatérésekor kitűnt, hogy a baloldal számára ugyanannyira nemkívánatos, mint volt a jobboldalnak, végleg Svájcban telepedett le. Akadémikus körök azonban Svájcban még mere-

vebben elzárkóztak befogadása elől, mint korábban Magyarországon. Németországban nem akart tanítani a háború után (csak egy évtized múlva vállalt Bonnban rövid vendég-tanárságot), és az amerikai meghívását is visszautastította: mint mondta, nem tudja, mit keresne Amerikában, mikor Görögországban még van olyan táj, amit nem látott. Intézményes kapcsolatok híján az Itália meghosszabbításának érzett Lago Maggiore partján, Asconában magánemberként élte le utolsó harminc évét mint „vándor humanista”, ahogy magát nevezte. Ennek az életformának a tiszteletét fejezte ki családja azzal, hogy manapság ritka módon úgy döntött: semmiféle megemlékezést nem kezdeményez, és annak szervezésétől mindenképpen távol tartja magát.

Mindezek tudatában kell értékelni azt, hogy a napilapok (köztük a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* és a *Neue Zürcher Zeitung* – az utóbbiban teljes oldal Fritz Grafttól, az antik vallások egyik legkitűnőbb élő kutatójától) cikkein kívül öt konferencián emlékeztek meg róla és munkásságáról. Először Budapesten, az Ókortudományi Társaság január havi ülésén, majd februárban az Asconában tartott hatnapos konferencián és nem sokkal később a római Magyar Akadémián egy emlékének szentelt ülésszakon, októberben Milánóban egy kétnapos nemzetközi előadás-sorozaton, végül novemberben Pécsen a Kerényi Károly Szakkollégium által kezdeményezett emlékülésen.

Az elhangzott összesen több mint ötven előadás műfaja szerint négy, csak nagyjából elkülöníthető csoportba osztható. Az elsőbe azok tartoznak, amelyek Kerényi helyét, befogadását vizsgálták egy-egy országban, illetve kultúrában. A második, ezzel közeli rokon csoport előadásai Kerényi és egy-egy kortárs kapcsolatait elemezték. A harmadikba azok sorolhatók, amelyek Kerényi egy-egy munkájával vagy több művében kifejtett gondolatával kapcsolatban mai érvényességének és aktualitásának kérdését vizsgálták, a mellette és ellene szóló érvek mérlegelésével. Vé-

gül a negyedik csoport előadásai Kerényitől felvetett problémát gondoltak tovább, vagy általa nem érintett témát dolgoztak fel a tőle örökölt módszerrel. Mintegy függelékül járultak ehhez a minden konferencián elmaradhatatlanul megjelenő olyan előadások, amelyek csak lazán vagy éppen semmilyen módon nem kapcsolódtak a tárgyhoz.

Nyilvánvaló volt, hogy a legtöbb tárgyi ismeretgyarapodást az első csoport előadásaitól lehet várni. Legkevésbé a magyaroktól, mert Kerényi magyarországi tevékenységét az utóbbi két évtizedben sokoldalúan feldolgozták. Monostori Imre asconai előadása (kibővíve megjelent a *Jelenkor* 1997. évi 7. számában), amely hangsúlyozottan csak a befogadástörténetre korlátozódott, bőven merített ezekből. Az előadáshoz mellékelte gazdag bibliográfiát Kerényi itthoni korszakára vonatkozóan két munkával érdemes kiegészíteni: az egyik Dömötör Tekla önéletrajza (*TÁLTOSOK PEST-BUDÁN ÉS KÖRNYÉKÉN*, 1987. 41–49.), az egyetlen szemtanú-beszámoló Kerényi szűkebb tanítványi körének, a Stemmának az életéről; a másikban Mátrai László (*MŰHELYEIM TÖRTÉNETE*, 1982) Kerényinek a harmincas évekbeli fogadtatását és hatását a filozófus szemszögéből ítéli meg, az először folyóiratban, folytatásokban megjelent munka két fejezete közt figyelemre méltó hangsúlyváltással: a korábbi folytatás „*vérgőzös germán irracionálisizmusából és egzisztencializmusából*” (119. o.) a későbbiben tiszteletteljes meghajlás lesz Kerényi, a nagy, szuggesztív egyéniség és iskolaalapító emléke előtt (176. o.) – de ez már inkább a hetvenes évek történetéhez tartozik. Borszák István budapesti előadása Kerényi egyetemi óráihoz fűződő személyes emlékeit idézte fel (megjelent összegyűjtött írásainak harmadik kötetében: *DRAGMA III*, 1997); Havasréti József *KERÉNYI KÁROLY PÉCSETT* címmel elsősorban arról beszélt némileg megrovó hangsúllyal, mennyi bajt okozott Kerényi magatartása az egyetem konzervatív és a minisztérium kedvében járnai igyekvő vezetőinek (megjelent rövidítve a *Jelenkor* említett számában, 901–905.); azt a tévedését, hogy Kerényi Pécsen pusztán a száműzetés helyének érezte, a Kerényi tudós és tanár egyéniségét személyes élmények alapján vázoló előadás igyekezett korrigálni.

Rendkívül gazdag, gondosan összegyűjtött anyagot tartalmazott a Kerényi és Svájc, illetve Itália kapcsolatait elemző két asconai előadás. Az egyikben Laura Gemelli Marciano a Hermann Hessével való barátság megszilárdulásától (1938-ban) emigrációja első éveinek végéig kísérté nyomon Kerényi svájci fogadtatásának történetét, reménytelen harcait a céhbeliek konzervativizmusával és munkásságának széles körű visszhangját a szellemi élet tágabb, egyetemi tanszékeken kívüli köreiben. Natale Spineto jórészt kiadatlan levelezéseken alapuló előadása az első, tizenhét éves korában tett olaszországi útjától élete végéig tartó Itália-vágyának személyi kapcsolatokban realizálódó megnyilvánulásairól beszélt: az olasz vallástörténet Pettazzoni vezette római és Pestalozza által irányított milánói iskolájához fűződő viszonyának alakulásairól, kísérleteiről az Olaszországban való megtelepedésre, munkásságának mély és tartós hatásáról elsősorban olasz filozófuskörökben. Mindkét előadás, főleg Spinetőé mellé odakivánczol az azonban a történet másik, mindaddig kevésbé megvilágított oldala: Kerényi és Magyarország viszonyának alakulása 1943-as önkéntes és ideiglenesnek szánt emigrációjától végső kirekesztéséig a magyar szellemi életből 1949-ben. Erről Spineto előadásának a *Beszélő* 1998. áprilisi számában megjelent fordításához fűzött kommentár próbál képet adni. Kiemelkedő érdekességű volt R. Dottori római beszámolója az Enrico Castelli által évenként szervezett római filozófuskonferenciákról, amelyeknek központi témája a mítosz és főképpen a demitizáció fogalmának értelmezése volt 1961-től haláláig Kerényi állandó részvételével.

Az elsőtől nem mindig élesen elválasztható második csoport élén két római előadás áll: Szőnyi Zsuzsának, a legendássá vált, politikai jelentőségében talán még ma sem eléggé méltatott „Triznya-korcsmá” nagyaszonnyának személyes visszaemlékezései a két házaspár barátságának évtizedeiről és Vincenzino Tusa ugyancsak személyes emlékeket idéző beszámolója Kerényinek az ő palermói régészeti főfelügyelősége idején tett rendszeres szicíliai látogatásairól, kitérve a korábban már írásban megörökített felfedezéseire a nyugat-szicíliai, főként selinuntei ásatásokon feltárt kultuszemlékekkel kapcsolatban. Nem

személyes, hanem tudományos aspektusát elemezte Kerényi és a frankfurti, majd hallei ókortörténész, Franz Altheim váltakozó előjelű barátságának Milánóban Volker Losemann, a német ókortudomány és a nemzeti-szocializmus viszonyáról írt könyve révén ismertté vált marburgi professzor, akinek részben eddig ismeretlen forrásokat feltáró dolgozata remélhetőleg szintén olvasható lesz magyar fordításban is. Asconában Hellmut Sichtermann, a római Német Régészeti Intézet egykori másodigazgatója közös régészeti utazásaik tanulságairól beszélt, naplójából bővítve ki korábban (*Arcadia* 11, 1976. 150–177.) közölt megemlékezésének anyagát. Munkássága különböző korszakainak szellemi gyökereit vagy rokonságait világították meg azok az előadások, amelyek Asconában Kerényi és Thomas Mann (M. Edler), Szondi Lipót és Péter (Chr. König), Freud, Jung, Gershom Scholem (M. Treml) és általában a német filozófia (Chr. Jamme), Milánóban pedig Kerényi és Walter F. Otto (C. Sini), illetve Otto és Heidegger (G. Moretti, A. Magris, L. Arcella), valamint Frobenius (Vajda L.) viszonyáról, kapcsolatáról szóltak. Ennek a csoportnak a perifériáján van az a két asconai előadás, amely nem szorosan Kerényihez kapcsolva elemezte Frobenius kultúrformológia-elméletét és paideuma-fogalmát (H. J. Heinrichs) és az Eranos-kör tevékenységét (B. v. Reinitz).

A római ülésszak előadásainak jelentős része a harmadik kategóriába tartozik, de ezekről, minthogy nem mindegyiknek a szövegét ismerem, részben csak a címük alapján tudok beszámolni, és abból nem mindig tűnik ki, mennyire érintették Kerényi munkásságát. A kolozsvári egyetemen tanító Egyed Péter az eredet és a lét kérdését elemezte Kerényi mitológiafogalmában; N. Cusumano, a palermói egyetem tanára MNEMOSYNE–LES MOSYNE: EMLÉKEZET ÉS FELEDÉS, MÍTOSZ ÉS TÖRTÉNELEM címmel, C. Bologna a chieti egyetemről a labirinthos Kerényitől felvetett fogalmáról, G. Scarpelli a borról és a krétai írásról beszélt. Az ebbe a csoportba tartozó legnagyobb súlyú előadások, úgy tűnik, Asconában hangzottak el. A részt vevő két párizsi professzor közül J. Scheid Kerényi antik vallásfogalmának és a strukturalizmusnak az érintkezési pontjait kereste, J. Bollack arra utalt,

hogy már korai munkáiban megjelenő törekvése az „ősképek” megragadására szerves előzménye a Junggal való találkozásnak. Az antik vallások kutatásának három kiemelkedő német képviselője közül a Harvard Egyetemen tanító A. Henrichs az antik regényről beszélve kiemelte, hogy Kerényi fiatalkori műve volt az úttörője a regényszövegek valástörténeti értelmezésének. Hangsúlyozva a munka máig alapvető voltát, természetesen kitért arra is, hogyan módosították elképzeléseit papiruszokon később előkerült szövegek (erről Budapesten Szepessy Tibor adott elő, kevésbé hangsúlyozva Kerényi úttörő érdemeit), végül Merkelbach munkájával összevetve értékelte Kerényi módszerét, amely a regényt szekularizált mítosznak tekinti, nem vallásos szövegnek, mint Merkelbach. A zürichi professzor, Walter Burkert, akit a szakkörökön belül ma általában a görög vallás legjobb ismerőjének tartanak, lényegében a római Museo Nazionaleban őrzött római márványváza, az ún. Lovatelli-urna ábrázolásainak Kerényi misztériumkönyvében adott értelmezésével polemizált. Fritz Graf, Burkert tanítványa, a baseli egyetem tanára, az év konferenciáinak, mint újabb munkái alapján várható volt, egyik legjobb előadásában a görög és római mitológia Kerényi-féle értelmezéséről beszélt. Egyedül ő foglalkozott Malinowski munkáinak hatásával Kerényi mítoszfelfogására; ő mutatott rá arra is, mennyire aktuálpolitikai meghatározottságú volt ez a mítoszfogalom, és milyen éles az elhatárolódása az egykorú német álmitoszkortól; beszélt a Wilamowitz-féle tudománnyal szembeni ellenérzése etikai indítékairól (Kerényi W.-t az ókortudomány „utolsó diktátorá”-nak tekintette), és megkísérelt objektív magyarázatot adni kiközösítettségére a „klasszika-filológia céhéből”. Különösen figyelemre méltó volt az előadás lényegében pozitív Kerényi-képe Graf fent említett újságbeli megemlékezésével összehasonlítva – ahogy az előadó mondta, a Thomas Mann-nal való levelezés újraolvasásának hatására.

Aldo Magris trieszti professzor, aki 1975-ben monográfiát szentelt Kerényi vallástörténeti felfogásának, Rómában és Milánóban részletesen elemezte a létezés isteni „történetére” vonatkozó gondolatainak rokonságát Heideggernek csak 1989-ben publikált ideái-

val. Asconában R. Seaford exeteri professzor, Milánóban két római valláskutató, G. Antonelli és P. Pisi (mindketten a „La Sapienza” egyetemről) elemezte Kerényi Dionysos-képét, részletesen kitérve Nietzsche tragédiakönyvéhez, és Otto Dionysos-monográfijához való távolról sem kritikátlan viszonyára.

Két előadó foglalkozott a képzőművészeti ábrázolások szerepével Kerényi munkásságában: a baseli Margot Schmidt Asconában a dél-itáliai mitológiai vázakepek Kerényi-féle értelmezéseiről beszélt, némelyek úttörő jelentőségét, mások problematikusságát elemelve. Milánóban Cornelia Isler-Kerényi sokoldalúan világította meg az antik képzőművészeti ábrázolások fontosságát Kerényi mitológiai munkáiban; kiemelte az optikus érzékelés alapvető szerepét munkásságában: a képeket a szövegekével egyenrangú tanúságot hordozóknak tekintette, eleven anyagnak, amely a vázafestők kezén folytonosan változik. A képhagyomány történeti aspektusa nem érdekelte Kerényit, de hangsúlyozta, hogy a képek értelmezésénél a vázafestő egyéniségét is számításba kell venni.

Nehezen választható el ettől a negyedik csoport, amelynek előadásai Kerényi egy-egy munkájához vagy gondolatmenetéhez kapcsolódtak. Lényegében idetartoznak a fentebb említett Dionysos-előadások is. Labyrinthos-tanulmánya nemcsak Rómában, Milánóban is kiindulópontja volt egy előadásnak, az utóbbit A. Carotenuto római professzor tartotta a labyrinthos és a beavatási ritusok kapcsolatáról. Kerényi egykori budapesti hallgatója, Th. Köves-Zulauf (Marburg) Euripidész IÓN-jának 1957-ben Kerényi által adott értelmezését mint módszere vitathatóságának példáját mutatta be. Pécsert Tóth István Kerényi egy munkájához kapcsolódva beszélt a pannóniai Silvanus-kultusról, ugyanott Somos Róbert Kerényi platonizmus-értelmezését tárgyalta. Egy magyarul Budapesten, olaszul Milánóban elhangzott előadás a „Religio Academici”-t értelmezve, Kerényinek azt a tanulmányát, amellyel Hesse barátságát elnyerte, a tudományhoz való etikai viszonyt tartotta Kerényi egyik legmaradandóbb örökségének. Komoróczy Géza római előadása egy ószövegségi szövegrész interpretációján mutatta be, milyen új lehetőségeket

nyújt az exegézisre Kerényi mítoszselemező módszerének szerves továbbgondolása.

Bármennyire is óvakodni kell attól, hogy konferenciák számával vagy hosszúságával mérjük egy tudós értékét, ezúttal mégis rendkívüli jelenség a széles körű nemzetközi érdeklődés, mert egy olyan tudósnak szól születésének századik évfordulóján, akit halálakor egyetlen intézmény, sőt egyetlen ország sem tekintett saját halottjának. Pedig az előadókkal távolról sem merült ki azoknak a sora, akiknek mondanivalójuk van Kerényi munkásságáról. Nem volna nehéz ezt hivatkozások sorával, művei új kiadásainak előszámlálásával igazolni. De az idézések esetlegesek, és a kiadók szempontjait nem feltétlenül az értékek motiválják. Ezért mégis érdemes elsősorban az évforduló számos, a kutatás különböző, olykor ellentétes irányait képviselő megnyilvánulásából kiindulva kísérlelni meg a választ a megemlékezések során különösen aktuálissá vált kérdésre, mi és milyen formában él ma tovább Kerényi munkásságából.

Iránymutató már maga a három külföldi konferencia tematikája is: az asconainak „Humanizmus és hermeneutika” volt a címe, a rómaié „Egzisztenciális filológia”, a milánóié „Szembesülés az istenivel”. Érthető, hogy az előadók közül csaknem teljesen hiányoztak a szakmabeli klasszika-filológusok, ami rögtön a „Kerényi-kérdés” középpontjába vezet. Kerényi a historizmus nagy korszakának vezető filológusainál tanult; szigorú iskolázottságát, szakismereteinek széleskörűségét és alaposágát tanúsítja első, 1927-ben megjelent könyve az antik regényről, amelynek filológuskörökben szelvében elismert jelentőségét nem halványították el új felfedezések: 1973-ban harmadik kiadása jelent meg. De Nietzsche és Wilamowitz korszakfordulót jelentő vitájában sem merült fel, hogy kettőjük közül bármelyikük szaktudása a legcsekélyebb mértékben is hiányos lett volna (tudjuk, gimnáziumi tanárai Nietzschét tartották a jobb graecistának). A Nietzsche nevében lázadó Wilamowitz-tanítványok legjobbjai is megmaradtak a szaktudomány keretei – igaz, a múlthoz képest szélesre tágitott keretei – közt. Kerényi azonban nagyon korán tudatosan igyekezett kilépni ezek közül a keretek közül, és nem csak művei tartalmával. Olyan

formát próbált találni írásainak, amelyben azok a szakértőkénél szélesebb körökhöz is utat találnak. Nem túlzás azt mondani, hogy munkásságának jelentős része küzdelem volt ezért a formáért. Érthető, hogy az asconai konferencia egyik legélesebb vitája Kerényi műveinek műfaji besorolása körül alakult ki, a régóta kísértő „tudománynak irodalom, irodalomnak tudomány” vád jogosultsága körül. A kérdés felvetése mögött szinte mindig volt valami a jól írni nem tudók irigységéből és a csak írni tudók képzettségük korlátait igazolni igyekvő szándékából. Nem lehet azonban tagadni, hogy Kerényi esetében volt realitása a vitának. Kétségtelen, hogy sok munkájában a kifejezés megformálása a tudományos gondolatok elé tolakszik, olykor oldottságával is némileg elhomályosítja, elhalványítja körvonalait, másfelől a tudományos munkák szakkörökben megkövetelt íztelenségétől való jogos borzadás nemegyszer az igényelthez és indokolthoz képest összezsugorítja a gondolatokat hitelesítő apparátust. Paradox módon békül ki egymással a két követelmény a sokaktól legkevésbé rá jellemzőnek tartott görög mitológiában. Az olvasót nem zavaró, de a szakember számára nélkülözhetetlen jegyzetanyagban az ókori irodalmi hagyomány elmélyült és átfogó ismeretéről valló, a legapróbb antik utalásról sem megfélelmező hivatkozások közvetlenül a forrásokhoz vezetnek, és az ókori képhagyomány tanúsága mesterien van egybeszóve a szövegekével. A filológiai és régészeti anyagnak ez a lenyűgözően teljes tálalása vitathatatlanul jelentős szaktudományos teljesítmény, és igényt is tart arra, hogy annak tekintsék. Ugyanakkor írója, szinte azt mondhatnánk, gondoskodik róla, hogy a művet ne sorolják a tudósokhoz vagy elsősorban azokhoz szóló szakmunkák közé. Bevallott célja, hogy a felnőtt olvasókhöz szóljon és a jövő költőinek adjon inspirációt, és bár egyrészt már túl azon a fiatalkori reményen, hogy egyszerre lehet tudomány és művészet, másrészt egyértelművé téve, hogy ha a kettő közt választani kell, ezúttal – mint a Hérósz-történetek előszava kimondja – a „tudományos író” beszél, nem kétséges, hogy a görög mitológia megírásának legalábbis egyik és alig rejtett ösztönzője a regény műfajához életén át fűződő szerelem realizálása, a nagy epikus próza, vagy ahogy

a mitológia előszavában nevezi: „*az elbeszélő mű*” megalkotása volt, mégpedig kimondottan azzal az igénnyel, hogy a korábbi nagy mintaképek, Lawrence, Powys, Thomas Mann után most „*az elbeszélőművészet fejlődésének... Virginia Woolf óta megtett*” útját folytassa...

A kapcsolódási pontot Kerényi „*az egysíkú elbeszélés síma területének feltörésében*” látta, elsősorban az ORLANDÓ-ra utalva. Valójában itt, mikor a rokonságot a különböző korokban élt antik elbeszélők egymás melletti és egyenértékű megszólaltatásában látja, a Kerényi-kritikák egyik legtöbbet hangoztatott pontjához vezet el, az egyes források időtlen, a maguk történeti keretéből kiemelt vagy legalábbis történeti meghatározottságukat nem hangsúlyosan tekintő kezeléséhez.

Mikor ez vádként hangzik el, nemcsak konkrét érvényességének kérdésért kell megvizsgálni, hanem azt is, honnan jön. Ha például Szentkuthy Miklós emlékezetes kritikájában jelent meg, egy írónál, akinek zsenialitása nem utolsósorban a történelem tér- és idősíkjainak emblematiszusságában áll, alighanem Szerb Antalnak magától Szentkuthytól kedvtelve idézett megjegyzésével érdemes rá reflektálni (FRIVOLITÁSOK ÉS HITVALLÁSOK, 1988. 487.), vagyis hogy ugyanazt teszi, gondolja, érzi, írja, vágyja, kreálja, amit Kerényi ellen felhoz, „*de aljas módon vesz egy tört, és ahelyett, hogy öngyilkos lenne, Kerényibe dőfi*” (ezt legutóbb Rugási Gyula könyve – SZENT ORPHEUS ARCKÉPE, 1992. 75–89. – számos példával igazolta). Másképpen kell természetesen kezelni a vádat, ha a történelemtől, főként, ha az ókor valamely területének kutatójától származik. Nyilvánvalóan kevésbé vonatkozhat azokra a máig legnagyobb hatású korai írásaira, amelyek egy-egy antik mű interpretációi – mint AZ ÖRÖK ANTIGONÉ és a Platón PHAIDÓN-ját értelmező HALHATATLANSÁG ÉS APOLLÓ-VALLÁS –, vagy főleg a későbbi években a klasszikus ókor egy-egy tárgyi emlékének szentelt tanulmányai. Súlyosabbá akkor vált a kérdés, mikor Kerényi a harmincas évek közepétől mind határozottabban keresett vallástudományi kutatásai során érintkezési pontokat először a frobeniusi etnológiával, majd a pszichológiával. Nyilván igaza volt Fritz Grafnak, mikor asconai előadásában a „céhből” való kiközösítésének egyik fő okát abban a gyanakvásban látta, amellyel

a hagyományos úton járó klasszika-filológia egyértelműen állt szemben a lélektan bármilyen formájú bevonásával szaktudományába.

Aligha lehet kétséges, hogy Kerényi utolsó három évtizedének írásai nem sorolhatók a szigorú értelemben vett történettudományként felfogott ókortudományba. Ezt azonban Kerényi nem is igényelte, és Svájcba érkezése után, mikor a *Museum Helveticum*nak az ókortudomány akkori legkonzervatívabb irányát képviselő szerkesztője egy cikkének közlését erre hivatkozva elutasította, nem is igen tett több kísérletet szakfolyóiratokban való publikálásra, kivétel elsősorban két kritikája – Otto egy könyvéről és a mitológiája alap gondolatát plagizáló Graves görög mitológiájáról, a *Gnomon* 1956-os évfolyamában –, valamint egészen 1969-ig rendszeresen közölt cikkei a legtekintélyesebb régészeti orgánumban. Az oka ennek a kétoldalú szakításnak Kerényi munkásságának alapvonásában keresendő: folytatva a Nietzsche szellemében Wilamowitz ellen lázadó említett nagy német tanítványok törekvését arra, hogy kutatásuk tárgyát ne egy szűk tudomány szak vélt szükségletei szabják meg, hanem az emberi egzisztenciájuktól dikált problémák, továbbléptet, az egyetemes emberiség tudományához – görög szóval anthropológiához, latinnal humanitáshoz – próbálva eljutni, és először a figyelembe vett hagyományok körét tágitotta ki valamennyi ismert kultúra felé, majd ezeknek a hagyományoknak feltételezett közös gyökereit kutatta az emberi lélekben. Szaknyelven szólva ez összehasonlító mítosz- és vallásstudomány, majd valláspszichológia, egyenes úttal a vallásfilozófiához. Svájci munkásságának három évtizedében sokirányú író- és kutatótevékenységet folytatott, de legjelentősebb és legszélesebb körben ható művei két témára koncentráálódtak: az emberi létezés számára elsősorban a görög vallás istenalakjaiból kiindulva ábrázolható ősképeinek megrajzolására és a mitológia hermeneutikájának filozófiai problémáira, amelyekről az említett, Enrico Castelli által rendezett konferenciákon tartott rendszeresen előadásokat.

Az elsők ezek közül, amelynek tárgya „A demitizáció problémája” volt, Bultman megnyitó előadását Kerényi THEOS ÉS MYTHOS című felolvasása követte, amelyet Castelli tudatosan állított szembe Bultmanéval, mint a teológiai indítatású demitizáció irányzatá-

nak legjelentősebb és legnagyobb hatású ellenlábását. Szereplésének jelentőségét ezen az olasz szellemi élet legfontosabb eseményei közt számon tartott konferenciákon jól mutatja egyrészt az, hogy előadásait 1993-ban, húsz évvel halála után külön kötetbe összegyűjtve adták ki, másrészt R. Dottorinak, a konferenciák egyik mérvadó résztvevőjének a római megemlékezésen tartott, Kerényi Gadamerre tett közvetlen hatását is kiemelő előadását megnyitó szavai: „Kerényi Károly kétségtelenül az antik vallások kutatásának egyik legjelentősebb alakja, és M. Heidegger, R. Bultman, H. G. Gadamer, E. Levinas, P. Ricoeur, J. Piaget, M. Eliade társaságában a közép-európai értelmiség leglenyűgözőbb személyiségeinek egyike, akivel e század folyamán találkozhattunk.”

Természetesen összehasonlító etnológia és vallástudomány is lehet – mindkét szót globális értelemben használva – éppúgy történeti, mint fenomenológiai. Pontosan ez volt az a pont, ahol legkedvesebb tanítványa, Brelich tudományos útja elvált Kerényiétől, akinek munkáit az utóbbi irányhoz kapcsolta, talán túlságosan szigorúan vonva meg a határt történeti és ahistorikus között, amikor a vallástudomány valamennyi lehetséges irányát ebben az alternatívában próbálta értelmezni. Kerényi teljes tudományos tevékenysége semmiképpen nem jellemezhető adekvát módon ilyen kategóriákban. Már csak azért sem, mert pályájának fő jellemzője állandó és változó tényezők interferenciája volt. Szüntelenül újat kereső nyitottsága természetesen adódott abból az alapvonásából, hogy soha nem szűnt meg a történelem által felvetett, mindig változó kérdésekre az akkor megfelelő választ keresni. A Trianon utáni Magyarországon úgy tűnt, hogy ez a válasz a nemzetközi követelményeknek megfelelő és nemzetközi szintre emelhető hagyományos filológia. A harmincas években a nacionalista elzárkózással a klasszikus ókor egyetemes érvényű értékeit kellett szembeállítani, nemskára az egyetemes humánium védelme lett a fő cél, annak a meghatározása, mi az emberi az emberben, szemben az embertelenség eluralkodásával Európa fölött. Ez a célkitűzés nem vesztette el számára aktualitását akkor sem, mikor a Magyarországot (is) leigázó szovjet hatalommal szemben kellett felmutatni. A tudni nem érdemes dolgok filológiájával már a harmincas években leszámolt, de

mind határozottabban különböztette meg a maga vallástudományi álláspontját – személyes tiszteletének fenntartása mellett – W. F. Otto csodahívő irracionizmusától (teljes határozottsággal csak annak halála után: DIE MYSTERIEN VON ELEUSIS, 1962. 14–15.) és mitológiai kutatásának irányát Jung biológiai felfogásától is (összefoglalóan ELEUSIS, ARCHETYPAL IMAGE OF MOTHER AND DAUGHTER, 1967. XXIV–XXXIII.). A két utóbbit azért érdemes külön kiemelni, mert szelvében általános volt, és jórészt még most is az, Kerényi és Otto, illetve Kerényi és Jung megkülönböztetés nélküli együttes említése.

Műveinek a regény-könyvtől a posztumusz Dionysos-monográfiáig érő hosszú sorából a változó témákon, fogalmazásokon, hangsúlyokon, műfajokon túl az állandó vonások azok, amelyek a centenáriumi konferenciák előadásai alapján máig a leginkább maradandóknak tűnnek. A források elkötelezett tisztelete, a gondolat előbbreválósága a műhelyapparátus hivalkodó, öncélú tökéletességével szemben, a klasszikus ókor paradigmatisztikus értékének hirdetése, a tudomány emberi értelmének szüntelen kutatása és a körülötte felmerülő antihumanus eszmékkal és történésekkel szembeni, lelkiismereti kötelességnek érzett, akár egzisztenciáját is kockára tevő kiállás. Ahogy a *Neue Zürcher Zeitung* említett nekrológiájában fényképe alatt olvashatjuk: „*Filológus, mitológus, humanista, korának élesen látó tanúja.*” Ő maga azonban egyik utolsó megnyilatkozásában ezt így foglalta össze: „*Főfoglalkozásom a görögség tudománya*” (*Vigília*, 1971. 125.).

Mindez nem akar megkerülése lenni a konferenciák áttekintése után felvetett kérdés tudományos oldalának. Kerényit az ókortudományban és a valláskutatásban egyaránt előtérbe kerülő szociológiai érdeklődés alig érintette. Antik művekhez vagy kulturális tényekhez fűződő gondolatait inkább kiszabadítani igyekezett keletkezésük vagy hagyományozásuk korának körülményeiből, abban a reményben, hogy amit így szűkebb értelemben vett történettudományi értékükből elvesztenek, megnyerik filozófiai vagy a gondolkodni tudókat és akarókat gondolkodásra, esetleg a művészeket alkotásra serkentő hatásukban. (Filozófián itt nem szabad valamelyik filozófiai iskola melletti elkötelezettséget érteni: Kerényi mindig *abnormis sapiens*

maradt.) Ez a remény nem bizonyult alaptalannak; elég ennek tanúságául csak Thomas Mannra, a Hermann Hessével, Martin Buberrel, Gershom Scholemmel és a kor számos más jelentős gondolkodójával életrajzokban és levélben folytatott gondolatcseréire utalni, nem mulasztva el megemlíteni, hogy a levelezések anyaga túlnyomórészt feltáratlanul hever özvegyétől őrzött archívumában. Angol, német és főként olasz nyelvterületen nemigen akad az antik vallást érintő jelentősebb munka, amely ne hivatkozna műveire. Azok közül az alapfogalmak közül, amelyekre épített, nem egy problematikussá vált az évek során. Vannak, akik a vallásnak általa elfogadott meghatározását hajlamosak az európai kultúrán kívül értelmezhetetlennek tartani (Brellich A.: *STORIA DELLE RELIGIONI, PERCHÉ?* 1979. 230.), vagy a meghatározás érvényét éppen a görög vallásra vonatkozólag kétségbe vonni (mint Dario Sabatucci, asconai előadásában is), mások a mítoszfogalmat az európai felvilágosodás konstrukciójának és Európán kívüli kultúrákra alkalmazhatatlannak tekintik (F. Graf: *GREEK MYTHOLOGY*, 1993. 55–56.). A legújabb azonban a tudományban sem feltétlenül a legjobb, és Kerényi műveinek kiemelkedő jelentőségét a XX. századi valláskutatásban azok is elismerik, gondolatait azok is megkerülhetetleneknek tartják, akik az antik vallások tudományos (nem teológiai-ideológiai indíttatású) kutatásának az övétől eltérő útjain járnak. Az utóbbiak közül nem egy vett részt a centenáriumi konferenciák valamelyikén, és mind az ő előadásai, mind az elmúlt években Kerényiről szóló írások sora igazolni látszik Szerb Antal jóslatát – természetesen idézőjelben és szeretetteljes iróniával, ahogy maga is gondolta –, hogy „*a jövőendő vallástörténésze számára vallástörténeti eredményeinél is tanulságosabb lesz ő maga mint vallástörténeti jelenség*” (*Apollo*, 1937–1938. 193.).

Végül: Kerényi és Magyarország. A budapesti és pécsi emlékülésnek megvannak az előbbiektől sokban független tanulságai. A Kerényire vonatkozó kérdés ugyanis itt némileg másképp hangzik, mint külföldön. Ott az dőlt el egyértelműen pozitív formában, hogy életműve az ókori és egyetemes vallástörténet kutatásának olyan mozzanata, amely alapvető tudománytörténeti jelentőségét az őt megelőző korszak kritikai túlhaladásában

és az utóbbi negyedszázadban kibontakozó új paradigmával való összekapcsolásában kapja meg. Magyarországon az utóbbi hét évtizedben jelképévé vált a hazai óorkutatás előtt álló olyan létfontosságú alternatíváknak, mint a szakmába bezárkózással szemben a nemzeti kultúrában való széles körű hatás; a nemzeti célúvá korlátozottal szemben az egyetemes érvényű és látókörű produkció; a pusztá szakértelemmel való megelégedés helyett ennek a szakértelemnek teljes birtokában a végső emberi problémákkal való szembenézés; a rangra, hatalomra, anyagi előnyökre, címekre aspiráló, a publikációkat az ezekhez szükséges eszköznek tekintő helyett a tudományának művelése mellett teljes létevel és etikai magatartásával elkötelezett kutató életforma; a kora politikai történéseivel kapcsolatos állásfoglalás helyett óvatosan a tudomány objektivitásának álarcát magára húzó gyávaság vagy határozatlanság anomáliája elleni aktív fellépés. Hogy Kerényi a harmincas években „*ihletforrás és izgatószer*” volt elsősorban a fiataloknak, de a magyar szellemi élet széles köreinek számára, hogy addig nem ismert rangot, vonzóerőt adott benne az óorktudománynak, és régen el nem ért megbecsülést a nemzetközi tudományos körökben, hogy szakkutató voltát soha meg nem tagadva előadásaival és írásaival olyan visszhangot keltett a hazai kultúrában, mint senki előtte és utána a magyar óorkutatók közül – mindebben egyetértettek a munkásságának megítélésében homlokegyenest ellenkező nézetet vallók is. Csakhogy emigrációba kényszerítésével és utána emlékeztetének eltörlésére ítéltetésével (bár antik forrásokból tudjuk, hogy az erre ítélt császároknak is őrizték a szobraikat egy-egy házban) megszűnt annak a lehetősége, hogy az óorkutatás vagy hozzá kapcsolódó más tudományágak fiatal művelői azt a hagyományt folytathassák, amelynek alapját ő vetette meg. Igaz, az utóbbi két évtizedben mind gyakrabban lehetett róla magyar publikációkban is olvasni, műveinek egy része is újra hozzáférhetővé vált: először GÖRÖG MITOLÓGIÁ-ja (1977) és egy-egy tanulmánya, majd itthon készült tanulmányainak válogatott gyűjteménye (1984), HERMÉSZ-könyve Tatár György fordításában (1984), egy emigrációja első éveiben publikált tanulmányaiból ké-

sztült reprezentatív válogatás Kocziszky Éva fordításában (AZ ÉGEI ÜNNEP, 1995), és mind több részlete vált olvashatóvá egészében még kimerítetlen levelezésének is. Az igazi kérdés azonban még válaszra vár: mennyiben jelent Kerényi munkássága a hazai tudományos kutatásban, elsősorban az óorktudományban folytatható hagyományt, ezen nem másolást, nem is utánzást értve, és nem is csak azt, amit például Trencsényi-Waldapfel Imre utolsó tanulmányai tanúsítanak, hogy fél évszázada felvetett gondolatai ma is továbbgondolásra érdemesek, hanem ösztönzést az ő munkásságában megvalósult szellemben való továbbhaladásra, még ha ez természetesen olykor szükségképpen szembefordulást jelent is az ő gondolataival, túllépést tudományos koncepcióinak határain. A róla eddig írt tanulmányok túlnyomó része, a három évtizedes némaság feloldásául, érthető módon apologetikus jellegű volt – a kivételt elsősorban Kocziszky Éva tanulmányainak az utóbbi évtized folyamán megjelenő sorozata jelenti, mint szinte az egyetlen érdembeli hazai kísérlet Kerényi munkásságának a mai filológia és filozófia szempontjából való megítélésére. Feltűnő azonban az általános érdeklődés növekedésével éles ellentétben álló nagymértékű közönyösség a hazai óorktudományban, amely mintha nemcsak a szakkörök harmincas évekbeli Kerényi-ellenes hangulatának, hanem a Lukács György 1948-ban kimondott és utóbb nemegyszer megerősített anathémájának is folytatása volna. A publikációk túlnyomó többsége azt látszik igazolni, hogy a hazai óorkutatás egyelőre szívesebben halad az 1949-től rákényszerített, mint a Kerényitől mutatott – természetesen távolról sem pozitív alternatíva nélküli – úton. A budapesti ülés fiatal hallgatóságának hangulata azonban másról tanúskodik, és ezt erősíti meg a pécsi emlékülés előadásainak szinte a régi pénteki órákat idéző lelkes fogadtatása is. Kétségtelen, hogy a Kerényi hazai munkássága által teremtett hagyomány fonala elszakadt, a virág, amely akkor péntek esténként kinyílt, elhamvadt. De úgy tűnik, remélni lehet, hogy előbb-utóbb akad, aki, mint Borges novellájának Paracelsusa, kimondja a szót, amelytől a hamuból újra szárba szökken.

Szülágyi János György

EGY REGÉNYFORMA HATYÚDALA

Závada Pál: *Jadviga párnája*
Magvető, 1997. 438 oldal, 1290 Ft

A megkésett recenzens szerepe nem túl hálás. (Énnél már csak az első kritikai megszólalás a kellemetlenebb feladat.) Závada Pál regényének esetében ezt a problémát erősen átéreztem; annál is inkább, mivel mostanra már a tévedés minimális kockázata nélkül leszögezhetjük: a JADVIGA PÁRNÁJA az 1997-es év legnagyobb figyelmet keltett irodalmi eseménye volt. Ugyanúgy megnyilvánult ez az eladott példányok számának szinte azonnali felfutásában, mint a kritika kivételesen gyors és majdnem fenntartások nélküli elismerő gesztusaiban. Gyakorlatilag mindent megírtak már a bírálók – akik többnyire átengedték magukat az önfeledt hozsannázás gyermeki örömeinek –, amit csak el lehet mondani ennek a regénynek a szerkezetéről, beszédmódjainak stílusrétegeiről, jellemeiről, a szociografikus és/vagy a történelmi „realitáshoz” való viszonyáról, s még sorolhatnánk. Ebből a szempontból véve igazi kritikuscsemege a JADVIGA PÁRNÁJA; ügyesen kitalált, megfelelő mértékben összetett, ugyanakkor viszont nem átláthatatlanul bonyolult a szerkezete. Ha egyszer már végigolvastuk a könyvet, a három tollból származó (három szerzőt imitáló) naplórétegek megbízhatóan abröncsolják a bonyodalmat; az olvasó tehát, ha kellőképpen figyelmes, nem gabalyodhat megoldhatatlan rejtélyekbe. A bíráló pedig élvezettel hajtogathatja szét a mind egyértelműbbé váló történet rétegeit – semmiféle csapda nem leselkedik rá, biztonságban van.

A magam részéről nem kívánnék eltöprengeni azon, mi az oka Závada sikerének. Ezzel sokan megpróbálkoztak már, s bele is bonyolódtak az ilyenkor kikerülhetetlen közhelyekbe. Ki-ki helyből kitalálhatja az idevágó tippet. A JADVIGA PÁRNÁJA siker lett, mert 1. *családregény*, amire a posztmodern sivatagában kivörösödött szemmel és kiszáradt torokkal kóválygó olvasó oly régen várt; 2. „hús-vér” szereplőket mozgat, vagyis mozgósítja azt, amit Roland Barthes *realitáseffektus-*

nak nevezett; 3. sokrétű, sok szinten érvényesülő *erotikája* van, amely sohasem csap át a szexus nyílt leírásába, tehát felizgat, de nem botránkoztat meg; 4. kielégíti a napjainkban mind erőteljesebbé váló *történelmi* érdeklődést, amely leginkább a XX. század s benne a magyarság sorsát eldöntő eseményekre irányul; fűszerezi mindezt némi etnikai-tájjellegi *egzotikummal* (gyakorlatilag talán először nyílik lehetőségünk arra, hogy egy *magyar* regényben valamelyik hazai *nemzetiség* nézőpontjából vegyük szemügyre a *magyar* világot) – és még sorolhatnánk az ilyesfajta ötleteket.

Mindennek azért nem látom sok értelmét, mert az ilyen találgatások (mint a rögtönzött gondolatok általában) unalmas sztereotípiákhoz vezetnek. Egy olvasásszociológiai felmérésnek persze annál inkább volna értelme, s erre valóban Závada regénye volna a legalkalmasabb tesztanyag az utóbbi évek magyar irodalmából, éppen, mert annyiféle feltételezhető olvasói motivációt érint. Minden félreértés elkerülése végett: jómagam nagyon örülök ennek a sikernek, éspedig nem csupán a szerző iránt érzett szimpátiától vezetve. (A regényből és a regényt övező publikus tér *reakcióból* kikövetkeztethető szerzői személyiségre gondolok itt elsősorban, mivel ez a hipotetikus szerzőfigura elképzeléseim szerint többé-kevésbé szorosan hozzátartozik a műhöz. Az olvasó pedig hitem szerint nemcsak a „puszta szöveggel”, hanem ezzel a szerzőfigurával is kapcsolatba lép valamilyen módon.) Nem, a sikert főleg azért tartom öröndetesnek, mivel annyit feltétlenül elárul, hogy a hazai regényfogyasztók zömének meglehetősen igényes az ízlése. A JADVIGA PÁRNÁJA ugyanis számos ponton gyakorol vonzerőt a befogadóra, mint erre céloztam is az imént, de semmiképpen sem nevezhető egyszerű olvasmánynak. Színes és sokrétű a világa, mely azonban csak akkor válik a maga teljességében élvezhetővé, ha az olvasó rendelkezik némelyes történelmi ismeretekkel, szeret bizonyos rejtélyeknek utánajárni, sőt – *horribile dictu* – van némi gyakorlata a posztmodern „szövegirodalom” befogadásában is.

Ez utóbbit azért hangsúlyozom, mert a regény megjelenése után azonnal megszólaltak azok a hangok, amelyek valamiféle modernizált „lélektani realizmus” megtestesítőjeként javasolták befogadni Závada regényét, olyan-

ként tehát, amelyen nem hagyott volna nyomot a hetvenes-nyolcvanas évek magyar prózájának sokat emlegetett, több lépcsőben regisztrált „paradigmaváltása”, sőt szembeállítható azzal. Jellemző, hogy Alexa Károly – egyébként színvonalas – *Kortárs*-beli kritikája is ezt a hangütést erősíti, midőn a „*legiszapósbab lelkű posztmodern műbírálóról*” tesz említést. (Vajon milyen érzés lehet, ha az ember lelke iszaposan posztmodern vagy posztmodernül iszapos? Bevallom, hogy ennek a jelzős szerkezetnek az értelmét szerény hermeneutikai eszközeimmel nem sikerült megragadnom, mint ahogyan azt sem, hogy miképpen lenne leírható a recenzens által várva várt „izig-vérig normális” regény, mely utóbbi kritériumnak a JADVIGA PÁRNÁJA szerinte megfelelni látszik. Az idézett kritikából egyébiránt még az is kiderül, hogy szerzője egyáltalán nincs tisztában a durván „szövegirodalomnak” keresztelt irodalmi próbálkozások igazi tétjével. A „grammatizáló nyavalygást” ugyanis valamiféle erőszakos írói jelenlét szinonimájának tartja, holott, mint tudható, a realisztikus prózairásnál erőszakosabb írói önértékelés nem létezik – hiszen majd kizárólagosan lélektani, ábrázolásbeli, nyelvhasználati konvenciókból és elfogadandó, implicit hittételekből indul ki, aminek az ellenkezője, legalábbis az intenciók szintjén, még a legszínvonalatlanabb textualizmus esetében sem tagadható.) Pedig nyilvánvalóan látszik, legalábbis szerény véleményem szerint, hogy Závada művének említett nyelvi sokrétősége, kísérletező merészsége éppen ezzel az elmúlt másfél évtized epikai experimentumait tudhatja legsajátabb közegének és előzményének, ha végül más úton jár is, mint azok. De annyit legalább illik észrevenni, hogy ezek a regényt alkotó „naplók” igazából *csak utalnak* a naplóírás műfaji hagyományára; megkockáztatom, hogy soha senki nem írt és nem is fog ilyen naplókat írni, s ez a megállapítás, különbözőségük ellenére, mindhárom narrátorra érvényes. Háromféle fiktív irályt dolgozott ki Závada, s ezeknek az irályoknak a belső egységét vagy külsőleges identifikálhatóságát *elsősorban* nem a lélektani valóságosság alapozza meg, hanem bizonyos szövegtulajdonságok, visszatérő textuális és poétikai jegyek. Egy interjúban maga az író is szükségesnek látta felhívni a figyelmet erre az összefüggésre: „...*inkább az izgatott – már*

már a figuráim mozgatójánál is jobban –, hogy miként elevenedjen meg a háromféle íráshoz használandó nyelv. És én ehhez az írás általi »nyelvműveléshez« nem kis részben abból az úgynevezett »szövegirodalomból« szereztem be sok tanulnivalót és bátorítást, amelyre némely kritikusok manapság egyre fanyalgóbban tekintenek – az ilyenfajta kísérletekkel szemben is, mint az enyém. Pedig végül már nekem is az lett a legfontosabb, hogy mire megyek a nyelvvel – látva, hogy mire képesek általa mások.” (*Népszabadság*, 1998. február 21.)

Készséggel elismerjük, hogy igen magas szint az, ahová a JADVIGA PÁRNÁJA-nak szerzője nyelvi szinten eljutott. A szöveg belső tagoltságának ugyanis csak a legdurvább ácsolatát alkotja a három naplóíró különbözősége; ezen belül még számos réteget és alrétetet tudnánk felfejteni, ha ugyan egy ilyesfajta recenzióban erre tér nyílhathaték – de megjósolom, hogy lesz még, aki elvégzi ezt a feladatot. Csak megemlíteném, hogy a naplóírók nyelvezete hellyel-közzel konfrontálódik a korabeli irodalmi lapok nyelvhasználatával; a – koronként némileg változó – bürokratikus hivatali-jogi nyelvvel; a politikai zsurnalizmus, az ideologikus retorika köznyelvével, amely csak a maga szörnyűsége ostobaságában tűnik mozdíthatatlannak, valójában erőteljes változásokon megy át stb. A legfontosabb, folyamatosan jelen lévő nyelvi szint azonban a délkelet-magyarországi szlovák, illetőleg szlovák–magyar nyelv, amely a regényben szereplő három generációból az első kettő számára feltétlenül az *anyanyelv* szerepét játssza. Legalábbis annak az ismert Tolsztoj-anekdotának értelmében, amelyben a vajdó arisztokrata hölgy az igazi tolófájások beindulásakor hirtelen „elfelejt” franciául, és oroszul kezd jajgatni. A kínos, az intim, a konfliktusos vagy a személyesen meditatív epizódok kifejezőeszköze Zavadánál a szlovák; s persze annak is könnyen érthető jelentősége van, hogy a harmadik „generáció” szellemileg is a legalacsonyabb szinten álló képviselője, a kicsit hibbant öreglegény Miso már csak töredékesen érti ősei nyelvét. (Bár mindenképpen megemlítendő, hogy a monarchiabeli többnyelvűség leépülése a regény tanulsága szerint párhuzamos volt az anyanyelvi kultúra igénytelenebbé válásával, legalábbis a módosabb rétegeknél.) Jómagam nyelvekben ezt a szlovák réteget élveztem a leginkább, természetesen a lábjegyzetekben

található bumfordi Miso-féle „fordításokkal” együtt. Számomra is meglepetés volt, hogy mennyire élveztem ezt a játékot, hiszen a legkevésbé sem állíthatom, hogy korábban ellenállhatatlan vonzalmat éreztem volna északi szláv szomszédaink beszédje iránt. Závada azonban olyan érzékeny, a hangzást és a szemantikai játékosságot olyan tudatosan érvényesítve alkalmazza ezeket a szlovák betoldásokat, hogy a jóhiszemű olvasó aligha térhet ki a hatásuk alól. Vegyük példának már a második oldalról: „*Zabýjačka hotová*”, mondja Ondris, az alapnapló szerzője; mire Miso, lábjegyzetben: „*Kész az agyonveréseske. Vagyis meglettek a disznóvágással.*” Vagy feltétlenül említendő a „*krú*”, a vér szó elemzése (Miso, aki már a szótárt használja kontrollként, meg is említi, hogy helyesen „*krv*”). Kevés félelmetesebb szidalomszót olvastam, illetve hallottam lelki füleimmel, mint a „*krvavá polyjovka*”, a „*vérleves*” kifejezés.

Még hosszan beszélhetnénk a regénynek ezekről a hol egymást metsző, hol egymástól elváló nyelvi szféráiról, amelyek természetesen lélektani és jellemábrázolásbéli összefüggéseket is szolgálnak; ennyiben valóban hagyományos regényről van szó. Az ősminta, ahogyan azt sokan és sokféleképpen kifejtették már, a XIX. századi családregegy; még hozzá motivikus-tartalmi vonatkozásban is érvényesülő mintáról beszélhetünk – elegendő itt a családi névszimbolikára utalni. Mint megtudjuk, az Osztatní név az utolsót, a maradékot jelenti szlovákul, ami, mint Misótól megtudjuk, „*nem vicces*” szójátékokra ad alkalmat a falubelieknek. „*Végül is jól lehet fogni magyarul humorosított oldalról: hogy Utolsó Söpredék család.*” A történet vége felől szemlélve látjuk, hogy a név által hordozott balsejtelem beigazolódott: a módos földbirtokos család anyagi-szellemi-morális tekintetben egyaránt mélypontra jut, gyakorlatilag felszámolódik. Aligha tévedhetünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy a családregegy mint forma csak valamilyen hanyatlás formája lehet; jómagam legalábbis nem tudok olyan családregegyről, amely valamilyen felfelé ívelés közben vagy éppen a csúcsponton érne véget. (Ezért kedvelték különösen a marxista irodalomtörténészek, akik a polgári rend inherens dekadenciáját látták benne irodalmilag megtestesülni.) Az igazi családregegy már a sikeres, önhitt generációk életében felmutatja a

rossz óment, amely szimbolikusan magában hordozza a pusztulást. Így van ez Zavadánál is. A JADVIGA PÁRNÁJÁ-nak története végül is a családnévben rejlő becsmérlő potencialitást teljesíti ki; a többszörös incesztus sejtelmé vagy valósága, amelyből az egymást gyötrő sorsok szála kiágaznak, némileg szájbarágoosan elmagyaráztatik Miso által az egymásba ágyazódó naplók végső szakaszában.

Amiben Závada túllép a családregegyformán, az éppen az a tény, hogy regényének nincs „igazi” narrátora. Az olvasó nem talál fogódzót arra nézvést, hol keresendő az „igazság”; nincs egyéb lehetősége, mint hogy összeesse a különféle szövegvilágokat (Ondrisét, Jadvigáét, Misótét, valamint az általuk megidézett egyéb diskurzusrétegeket), s ennek az összevetésnek a során alkossa meg a saját konstrukcióját erről a sok évtizedes történetről. Ebből egyfajta mérsékelt formai nyitottság adódik; a szereplők ugyanis saját tudatos vagy tudattalan érdekeiknek, nézőpontjuknak megfelelően torzítják el a történeteket, helyenként pedig egyenesen hazudnak. Mikor és mennyiben? Nos, éppen ez az, amit az olvasónak kell, nemegyszer pusztán a megérzéseire hagyatkozva, eldöntenie. Ugyanakkor ez a nyitottság *határolt*; korlátozza az elbeszélésmódoknak az a közös sajátossága, hogy a legalapvetőbb események tekintetében a szöveg nem tűr kételyt. Tehát az író nem megy el odáig, hogy elbizonytalanítsa a családregegy epikai vázát: olvasóként semmi okunk rá, hogy ne higgyünk Mamovka megőrülésében, az „ébredő szlovákok” mozgalmának leírásában vagy akár abban, hogy Ondris és Jadviga között az ágyban éppen így vagy úgy zajlott le a hosszú háborúság valamelyik epizódja. S ez még akkor is így van, ha eltekintünk a Miso által uralt szövegrétegtől, amelynek – paradox módon – éppen a *veridikció* szempontjából van kiemelt jelentősége. A majdhogynem szellemi fogyatékos Miso ugyanis gyakran „helyre teszi” a dolgokat, rávilágít a nála sokkalta intelligensebb, műveltebb szülők, különösképpen pedig Jadviga öncsalásaira, hazugságaira. Az értelmi képességek tágassága, a műveltség mintha fordított arányban volna itt a valósághoz való ragaszkodással: hiszen az agyonnyomított Miso nem azért őszintébb a szüleinél, mert morális együgyűségében felettük áll. Egyszerűen túl szegényes a belső világa ahhoz, hogy

képes legyen újrakölteni, imaginárius erővel feltölteni a múltat és a jelent.

Am nemcsak ez a részleges nyitottság el- lenpontozza a klasszikus családregénymintát a JADVIGA PÁRNÁJÁ-ban. Ha az imént hanyat- lástörténetként azonosítottuk ezt a modellt, meg kell állapítanunk azt is, hogy ebben a re- gényben a „felívelő”, a „diadalmas” szakasz csak helytel-közzel érvényesül. Azt ugyan el- mondhatjuk, hogy Osztatni György, Ondris édesapja üzletileg sikeres *self-made-man*, vala- mint jó gazda (a fiáról negyedannyira sem mondható el ugyanez, benne már csak egy- fajta megörökölt lelkiismeretesség munkál). A romlás azonban már ebben a generációban is teljes mértékben jelen van: az apa mintegy korai halálával fizet azért, amiért érdekházas- ságot kötött, előtte azonban incesztusgyanus viszonyba keveredik fogadott lányával, Jad- vigával, továbbá végrendeletében aláaknázza a családi birtok anyagi egységét. Sejthető, s Ondris rá is döbben hamarosan, hogy bor- zalmas Mamovkájától csupán azért kapott engedélyt a házasságra, hogy ily módon „visszaszeresse” az apa által Jadvigára öröki- tett birtokrészt. Az apa tehát nem született szörnyeteg, de utat vesztvén érzelmei és ér- dekei útvesztőjében azzá válik; ezt viszont nem képes elviselni: meg kell halnia. Ma- movka ellenben valóban monstruózus jelen- ség, akinek végső megháborodása csupán jel- lemének kiteljesedése. Az író démonikus (kis- sé túlságosan is egyértelműen démonikus) képet fest erről az asszonyról, tirannikus ha- talomvágyáról, gátlástalan érdekérvényesítő természetéről, örök szexuális kielégítetlensé- géről, mely szervesen összefügg az előbbiek- kel. (Mesterien megoldottnak tartom azt a je- lenetet, amelyben a gyermek Ondris meglesi szilvalekvárfőzés közben a fakanállal masz- turbáló Mamovkát.) A zsarnoki anyafigura kompozicionális funkciója természetesen ép- pen az, hogy magyarazza és motiválja fiának a nőkhöz való viszonyát, nyilvánvalóvá tegye, hogy érzelmileg sohasem lehet otthonra bennük. Hiszen az örökkön adakozó asszo- nyiságra vágyik, a mindig megértőre, a vi- gasztalóra, a rémült férfiszemet „csókkal el- takaróra”, ahogy Babits írta hajdan. Elsősor- ban erre, de nemcsak erre; vonzza a titok, a birtokolhatatlanság, a megfajthatatlan szeszé- lyesség is. Márpedig e két ellentétes igény összebékítetlenségének, a mindig csak komp-

romisszumosan megközelíthető realitásvl el- érhetetlenségének az lesz a következménye, hogy Ondris vágyai mind reménytelenebb messzeségbe sodródnak a megvalósulástól. (Innen fel-feltörő büntudata: érzi, hogy ma- ga is vétkes a boldogtalanságában, s örül, ha ezt a vétket magyarázólag valamilyen konkr- ét ballépéshez kötheti.) Mindez persze a fe- leségével folytatott befejezhetetlen játék so- rán bontakozik ki; Jadviga jóval felnöttebb fi- gura, mint Ondris, amennyiben sokkal in- kább tisztában van vágyainak minéműségé- vel, mint a férfi; s amellett, ne feledjük, sötét titkok tudója is. A férfiakban, így szeretőjé- ben, Winkler Franciban is az övéhez hasonló tulajdonságok vonzzák: vagyis a lelkiismeret- lenül önérvényesítő önzés, a bekebelezhetet- lenség, a másik által való uralhatatlanság – miközben sok tekintetben értékelni látszik a megbízhatóságot, az érzelmi szilárdságot, e klasszikus férfierényeket. Egyetértek Bán Zoltán Andrással, aki szerint Jadviga „*az egyik legnagyobb szerűben megírt giccsemler a magyar iro- dalom történetében*”. A giccsemler szerelme egy nímáddal, vagyis a már említett Wink- ler Francival persze már kevésbé izgalmas szála a regénynek, mint az Ondris–Jadviga kapcsolat. Ez utóbbinak szerencsésen a cimbe emelt emblémája a *párna*. Magától értetődő- en Jadvigáé és nem Ondrisé; asszonyának vánkosa a férfi főhős számára a Winnicott- féle „átmeneti tárgy” szerepét játssza, azzal a nem csekély különbséggel, hogy az átmeneti- ség állandó helyettesítő funkcióvá állandó- sul. Jadviga egyik kifakadásából megtudjuk, hogy dúltabb pillanataiban Winkler Franci is a vágyott nőt jelképező párnáját szagattja. Szegény Ondrisnak még ezen a pótlékon is osztoznia kell vele...

A fokozatos hanyatlás sémája tehát annyi- ban nem érvényesül, hogy sok tekintetben eleve, a kezdet kezdetétől szörnyetegek tánca zajlik a regényben. Márpedig ez nem egyszere- rűen tétovázás vagy belső bizonytalanság az író részéről, hanem pontosan annak a rész- legesen érvényesített nyitottságnak a jele, amelyről fentebb beszéltem. A modern re- gényírók ugyanis az különbözteti meg múlt századi elődjétől, hogy még a végzet bal- jós munkálkodása sem képez számára bizo- nyosságot. Jadviga minden álnaiv álságossá- ga, önbecsapó manőverezése ellenére egy he- lyen olyasmit „ír be” elhunyt férje naplójába,

ami – *mutatis mutandis* – a regényíró hitvallásának is tekinthető. „*Hisz megvallom* – írja –, *még ha a Fennvaló rám dörög is érte, hiába írtam úgy az elébb, hogy »rossz út«, »romlás«, »típrás«, »gaztett«, nem minden lépésemről látom még ma sem, hogy »rossz úton« léptem-e avagy inkább a képzelni, remélni, vágyani is teremtett ember számára kikerülhetetlen végzet útján. Azon, ami csakis az enyém volt, és amit magamnak kellett kiküzdenem s ahogy bírtam, elfogadnom, mert másnak az életére föl nem lehetett cserélni.*” Jadviga persze önmagát mentendő írja ezt; ha azonban az olvasó a regény végére érve visszatekint, maga sem nagyon látja, ki, mit és mennyiben hibázott el ebben az elátkozott családban, s főleg, hogy miképpen vehettek volna más irányt az események. *De a mindent legyűrő végzettségét sem érzi*, hacsak a szereplők karakterében rejülő említett megoldatlanságokat-megoldhatatlanságokat nem vesszük annak.

Számomra feltétlenül rokonszenves írói küzdelem folyik itt a családregegyenly mint sémával vagy modellel. Závada – éppen, mert értő figyelője és résztvevője volt az elmúlt másfél évtized magyar prózáírásában bekövetkezett módosulásoknak – pontosan tudja, hogy mely pontokon kell feltétlenül hozzányúlania ehhez a sémához, hogy egyáltalán kivitelezhetővé váljék. Azon viszont érthető módon nem segíthet, hogy a végzettség háttérbe szorulása vagy karakterek összebékíthetlenségévé való felhígulása belülről bomlasztja fel a családregegyenlyformát. Ennek az egyik jele a feszültség rohamos csökkenése körülbelül a regény egyharmadától; erre alapoztam a könyv megjelenését követően azt a megjegyzésemet, hogy a kisregényforma talán feszesebb, poétikailag indokolhatóbb szerkezetet tett volna lehetővé. (Még mielőtt a regény hívei elharapnák a torkomat, gyorsan megjegyzem, hogy tisztában vagyok vele, milyen sokat veszített volna az olvasó ezzel a megoldással. De hát a kritikus mondhat akármit, ha egy író hosszan akar dallani, akkor úgyis „*lassan száll és hosszan énekel*”). Ondris halála például eléggé esetlegesnek hat. Nem érezzük, hogy akkor következett be, amikor be kellett következnie; megtörténhetett volna egy-két Winkler Franciepizóddal korábban vagy későbbben is. Hasonló a helyzet a történelmi szállal. Závada érezhetően mindent tud Tótkomlósról és

környékéről, ami csak az elmúlt száz évben történt; ismeri a kisebbségi lét nyomorát és kiszolgáltatottságát, de azt is, hogy ezt a nyomort és kiszolgáltatottságot erősen tagolja az anyagi-társadalmi helyzetek különbsége. A szponkodás történelmi kényszerének megismétlődése így egészen más, sokkal durvább formában jelenik meg Misónál az ötvenes években, mint apjánál harminc évvel korábban. Mindez érdekes és tanulságos; a regény egésze szempontjából azonban problematikus, mert az említett végzettségét történelmi vonatkozásban sem érvényesíti az író (ami egyébként helyes, mert a mitizáló történelemszemlélet hiányára utal). Még abban sem vagyok egészen biztos, hogy a történet által átfogott több mint fél évszázadot valamilyen párhuzamba hozható módon éli (vagy „halja”) meg az Osztatni család, mint a helyi szlovák populáció összessége. Vagyis a történelmi szál nem erősíti meg a családi vonulatban csak valamennyire megiscsak munkáló fatalitást, ugyanakkor termékeny feszültségben sem áll azzal. Lényegében függetlenek egymástól; ha az Osztatni család boldog, életerős és vidám familia lett volna, a történelmi váltások ugyanígy elvégezték volna romboló munkájukat.

Summa summarum: megítélésem szerint Závada részben nem tudja, részben, mivel nagyon tudatos író, nem is akarja uralni a családregegyenlyformát. Jelentős formai-nyelvi módosításokkal kísérli meg *újraírni* azt, s ezen a téren komoly írói eredményeket ér el. Ám nem szerepel a céljai között a családregegyenlymodell teljes felbomlasztása, ironikussá változtatása vagy „dekonstruálása”, ezért aztán néha akarva-akaratlanul is kilép belőle, és átváltozik egy közösség *krónikásává*. Ami úgyszintén szép és becsülendő műfaj, de nem kell hozzá családregegyenly; semmilyen regény sem kell hozzá. Találgassunk mégis: lehet, hogy az olvasók jelentős hányadát nem izgatják az általam felvetett poétikai-megformálási-béli problémák. Annyit azonban talán mindenki érzékel, hogy ez a „családregegyenly” egy lényeges ponton különbözik a klasszikustól. Nevezetesen abban, hogy nincs tanulsága. Mindez egyszerűen csak megtörtént a közönyös ég alatt, sugallja az író, valahol Magyarországon.

Angyalosi Gergely

EGY SZERZŐ KERES HAT SZEREPET

Gábor Miklós: *Egy csinos zseni*
Magvető, 1995. 282 oldal, 698 Ft

Gábor Miklós: *Sánta szabadság*
Magvető, 1997. 580 oldal, 1290 Ft

Bocsássuk előre: itt most recenzió következik egy szerző két könyvéről, napló-émlékiratokról: no és persze kicsit kevesebbről és, talán, kicsit többről.

Akarva-akaratlanul ugyanis erre a két könyvre a köteteken túlról pillantunk. A két borítón látható három Gábor Miklósról a mindannyiunkban élő többször háromból. Emlékiratokon innen és túl ez lesz a meghatározó: ezek az emlékek, amelyeket senki nem vehet el tőlünk – Gábor Miklós sem. Azokat a könnyeket ott, a VALAHOL EURÓPÁBAN végén, azt a kétségbeesetten önfeledt szenvedélyt a „veronai” erkély alatt, vagy a nazálisan fűtött metafizikát a Hamlet-nagymonológó szűkülő fénykörében. És kitől, még, mit, nem.

Az olvasás során pedig, vérmérséklet és élmények nyomán az emlékeinkben élő szerepek Gábora találkozik a kötetekben megírt „Gáborok” szerepével – és nem a ráosztottakkal elsősorban, persze azokkal is, hanem a választottakkal, amelyeket a naplóban és a napló által rögzít, pontosan. Sőt: íróian. Mélyen, színesen, megrendítően vagy csak frappánsan és csábítóan. Végül ezek a szerepek úgy nyílnak egymásból, ahogy a kötetek lapjain tárul fel a színész számos szerepe között (mögött, körül stb.) például a *politikusé*, no meg szereposztásbeli „kiméretlenséggel” az emberi viszonyoké: a *családé* elsősorban, no és egyforma erővel a folyamatosan távolságot kereső „*Gáborniki*” karaktere – így: egybeírta és bájos distanciával. Aki folyamatosan sóvárgással próbálja magára a neki, csak neki rendelt életet a szerepeken túl és által, mint a kötetekben *megszülető (napló)íróét*, hátha éppen ez által lehet a szerepeken túl a *maszk mögé* pillantani, hogy az egész létrejövő művel kérdezhessük: ki is játszott itt kit?

Számításaink szerint ez így éppen *hat szerep* – ami az itt következő elemzés sémájaként szolgál. Ez pedig egy rendkívül személyes

emlékezés ugyancsak személyes értelmezésével kísérletezik, amikor egy jelentős életről szól, mely rejtett motívumokban, beszédes elhallgatásokban és minden szerepet megrendítő kétségbeesésekben gazdag.

Pontosítsunk: nagyon jelentős életről. Pontosítsunk tovább: szerepei által nagyon jelentősről. Amelyet maradandóan formált meg az emlékezés hőse: az író.

(Napló)író „*Ez nem kíváncsi szemeknek készül*” – teszi ki Gábor Miklós az emlékezését keregető irónia idézőjeleit mindjárt az első kötet mottójában –, „*hanem sajtó alá. Ha majd könyv alakban megjelenik, rendelhet egy példányt*” – így szól a színpadi szerep (Oscar Wilde Cecilyje) a naplóíró szerepéről: a nyilvánosságnak szánt magánbeszéd dramaturgiai erejű paradoxonáról. Amelyet egyfelől kimondásával hangsúlyoz – mielőtt megütődne rajta –, ugyanakkor pedig ironikus mosollyal oldja fel azt, ami másként – gondolatban, gesztusban, emlékezésben – sokszor feloldatlan marad.

Bár: a sikerült mű egyetemes abszolúciót ad. Írói feloldást. Hiszen óhatatlanul van valami kényelmetlen, csaknem kínos az efféle, közszemlére tett belvilágban. Mohó érdeklődésünk – akárcsak a könyv közönségsikere – inkább hangsúlyozza, semmint feledtet mindent. Mert ugyan van-e közünk, és mennyi mindahhoz, ami efféle intézményesített indiszkrécióban megmutatkozik és maradandóvá válik – maradandóbbá, mint mindennek eredendő alkalmá és igazolása, a mindig tünékeny színpadi siker: Vajon kell-e értenünk, ami a kín és a taps – igen: művészet – mögött van; s ha kell is: vajon ez az út vezet az értéshez? Vagy mindez csak magyarázatot kínál, mégpedig akár a lélektan, akár a körülmények megidézése felől: sokszor megnyerően egyszerűt? De hát miért is kellene neki, mégoly bölcsnek, érzékenynek és műveltnek, értenie is azt, amit csinál?

Legalábbis színészként nem kell. Íróként sem. Ábrázolni kell. És az persze több lehet, mint „értés”. Hiszen ami az értés alkalmává válhat – a szakma, politika, kisvilág satöbbi – ugyanarról szól-e, mint a színészet? Hiszen (Gertrud Stein-i parafrázissal) *Gábor az Gábor*, és nem a Nemzeti Színház párttitkára, a Ruttikai Éva férje vagy a fehérvári zsidó mozis fia. Hanem Jago, Hamlet, Don Ju-

an, Sztálin, Shylock – az a színész, ott, a függöny felemelkedésétől a tapsig. És – színész-ként – nem tovább.

Hanem íróként. Ha mindezekre az ellentmondásokra azután rátelepszik is az emlékezéshigiénia különös mechanizmusa. Hiszen itt meglepő összefüggéseket teremt a naplóíró (lélektanilag ismert) pszichológiája a naplópublikáló pszichéjével. Amit az emlékezés kezdetén – a tipográfia jótékony segítségével – még két, egymásra vetített szöveggént formál meg a szövegszerkesztő invencióival is komponáló Gábor – két távoli pillanattól mégiscsak egyfelé irányuló párhuzamos monológként – annak meditatív fele utóbb ritkulni kezd, hogy végül magára maradjon, a második kötetben szinte egymagára, a pusztán események tagolta naplómonológ. Mint-ha tehát éppen az a szerep nőtt volna a szerzőre, amelynek tökéletlenségével nemcsak ő volt tisztában, de amelynek korlátozottságában minket is sietve – és íróilag! – beavatott.

Így bomlik fel az emlékirat elején magával ragadó kompozíció – mint szükségszerű, mérész és művészi szelekció –, ami éppen írói műként csaknem mindenütt ellentmond a krónikás sugallta totalitásnak: napról napra, szerepről szerepre, eseményről eseményre. Míg éppen a meghatározatlanságában rugalmas műfaj elviseli a látókör szeszélyes és szabad alakítását (napló vagy emlékirat, mindkettő vagy egyik sem); az író mégis másként dolgozik, s maradandóan megírt epizódok, novellaerejű szegmentumok, rejtett regénykörvonalak emelkednek ki a szövegből. Olykor persze döntő események nem kerülnek elénk, máskor az atmoszféra bővül el, bizonyos fordulatokat csak a következmények felől sejtünk meg – és így tovább –, noha sokszor az efféle sejtetés lesz erőteljesebb, mint az üres események rajza. Az ábrázolt és kommentált epizódok között azonban a kései értelmezés hangsúlyai játsszák a főszerepet: nem „élet” van előttünk, hanem annak *olvasata*, sőt olykor az olvasat újraolvasata, és ha ezt éreznék szűknek vagy elégtelennek, akkor nyilván az értelmezés formája: a műfaj volna a felelős, a maga meghatározatlanságában, vagy éppen a hiányérzet, amit a nagyszerűen megformált események kontrasztjaként kelt bennünk az éppen csak felidézettek.

Pedig Gábor Miklós nagyszerűen állította

alkata és emlékei szolgálatába a reflektált felidézés „szövegszerkesztett” formáját, mindjárt a kezdetekkor. Ahogyan egy nagyságában is keserves szerep (Shakespeare OTHELLÓ-jából Jago alakja) és egy korszak (1954 tavaszának olvadása-fagyása) „segített” komponálni – tehát: értelmezve megörökíteni – mindazt, ami efféle szemlélet és tehetség híján pusztá élet, krónika vagy mégoly színes epizód marad. 1954-ben azonban az élet efféle epizódja – az események kegyelméből adódóan is, amelyre az író fogékony volt és elébe ment – drámaian képes megmutatkozni és formát öltetni. Egyetlen szerep tükrében: Jago értelmezésében és eljátszásában segít az események sodrásában felmutatni kor és karakter ellentmondásait és egymásra találását egy próbafolyamat során, ahogy alkata, sorsa, helyzete és rendezője Gábornak felkínálja. És a mulandó előadás tanulsága- és krónikájaként érleli a maradandó művet: az emlékiratot.

Az írói, szereposztói és talán történelmi „kegyes pillanat” múltán azonban sokszor az epika krónikáiról extenzitásán belül, efféle drámai formálólélv nélkül követi Gábor az úgynevezett eseményeket – éppen ő, aki pontosan tudja (éli, játssza stb.) és egy-egy nagyszerű pillanatban prózává is formálja azt az intenzitást, amely szétfeszíti (és ekként: alkotja meg) életében is ezeket az eseményeket. Amelyeket a tüneményes részletek (epizódok, hangulatok, nagyvívűen megörökített súlyos pletykák és ékezzsóló önmarcangolások), sem a remek íráskészség, sem az eleven szellem nem kelthet mindig életre (művészi életre legalábbis, mert, persze, egyébként ez az élet) – inkább az élet utáni sóvárgás nyomait mutatja fel ott, ahol ez a hiány már az ő számára is elviselhetetlenné válik. És persze ez is maradandó, szép és tanulságos.

Csakhogy Gábor további szerepei már nem képesek ugyanígy szolgálatukba állítani (komponálni) ezt az életet; mindegy most, hogy a szerep vagy az élet miatt – mert a szépen gördülő prózán belül mégiscsak megmaradnak epizódoknak, ha mégoly sugárzó erejűeknek is; nem hatják át az emlékezés egészét, legfeljebb egyes mozzanatait. Próbák, séták, esték, találkozások emlékezetes sorozata fölött már nincs ott a művészi kegyelem.

Mind kevesebb epizódból nyílik kilátás az

„életre”, úgy, ahogyan egykor; de visszatérően szerepelnek azok a mozzanatok, amelyek pontosan és maradandóan formálják meg ezt a hiányt. Így a bravúrosan meglátott és látatott *bolondok* rajzában például az író Gábor Miklós segítségére siet a rendkívüli érzékenyséű színész: ahogy a debilen csodálkozó kiskamaszt nézi a Vörösmarty téren, vagy ahogy a földalatti-lejáróban elemebajával „tüntető” idiótát figyeli a friss terror tébolyító szabadsághiányában.

Ugyanezt a bravúrosan érzékeltetett hiányt örökítik meg az *utazások* eseményei: a négynapos bécsi színészhajó-kirándulás hivatalosan engedélyezett, sívár nyugati kalandja vagy Ruttkai svájci útja a maga nyomorult vágyakozásával és totális kontrolljával, akárcsak a sejtelmesen tanulságos keletnémet vizit, éppen 1956 októberében. Mert ilyenkor végre – nagyon is konkrét – *distanca* segít abban, hogy érvényes formát találjon mindaz, ami távolságtartás híján alaktalannak tűnhet.

És a próza csúcspontjain még ott tombolnak a viharok is, valóságosan, de egyben amolyan mindennapi meteorológiai „katarzissokként”, melyek a légkör eseményein túl azonban természetről és ellenállhatatlan erőkről szólnak; soha beszédesebb vallomás megrázkódtatásról és hiányérzetről. A szerep – a (napló)író – által átélt drámákról, amelyek azonban csak ritkán válhatnak az emlékezés formálóelvévé. Szerepek maradnak.

(Színész) Ha azonban minden csak szerep, akkor nem vész-e el az egyéniség legfőbb kritériuma? Vagy a *persona* nem csak Rómában jelentett maszkot? Netán éppen a színészet maga lesz *nem szerep*, szemben minden másval: politika, család, naplóírás, bármi. Míg a színház a szerepjátszás alibijeként rendelkezik ezzel az élettel, melynek majd a jelentése sem áll másból, mint mindabból, amit *elját-szott*?

És ez egyszerre elementáris és művészi igazolás erre a próteuszi virtuozításra: hogy Gábor minden alakban otthon lehet, és mindegyik sajátjává válhat; és ennek, mint a napló is tanúsítja, nemcsak a közönség tapsolt lelkesen, de rengeteget köszönhet ez a papíron is nagyszerűen működő empátia, végletes szenzibilitás, azonosulásvágy és -képesség. De talán éppen ennyi volna az ítélet is: alkat és tehetség végletes egybeesése –

hogy maga a személyiség oldódik fel ezek között a végtelen lehetőségek között – minél tehetségesebben és sikeresebben, annál visszavonhatatlanabban.

„*Hiába, nem voltam komoly ember, színész voltam*”, játssza tovább szerepét ez a komoly színész a naplóban is. Aki „*mindig regényhősnek*” képzelte magát, „*pedig rólam csak szatírárt lehetne írni*”, teszi hozzá rezignáltan, önsajnálattal és játékosan.

Hiszen éppen nagyon is komolyan vett színészi feladat – szerep –, tragikomikussá váló helyzetek és nagyívű vívódás eredménye lesz Gábor Miklós Jago-alakítása az 1954-es OTHELLO-előadásban. Ahol alkat és szerep mintha szatirikus „inverzében” villanna egymásra: a bájosan szellemes fiatalember – ekkoriban még lelkes, még párttitkár, intellektuális vívódások színpadi virtuóza – arra készül, hogy végre az intrikusnak, a démoninak adja oda magát: a maga eredendő sugárzásával, mélyen átélt kétségeivel és karizmatikus varázsával. És így tesz nyilvánvalóvá valami rendkívül fontosat a szerepet osztó, gonosz Major Tamás, olyasmit, ami a napló kötetei nyomán az olvasó élménye lesz, hogy – Gábor szavaival – „*felhasználjam saját adott bájjamat, és így, fordított úton leleplezzem, nem Jagót, hanem önmagamot*”. A szerepben a színész, a megidézésben a megidézött. Azt a Jagót, akit „*mindenki szeret, csak ő nem szeret senkit*”. És talán ennyi a titok, az egész emlékezésen végighúzódnó vívódás, amit már megsejtett a rendező gonosz empátiával, és amit majd Gábor fogalmaz meg, emlékei konklúziójaként, rettenetesen. Hogy „*nincs bennem szeretet*”.

Szerepek vannak.

Meg siker van. És jelentős, egyedülálló életmű. A mélyén ezzel a vallomással. Amely követi az olvasót, míg Gábor Miklós egyéb szerepeit idézi fel, ahogy alakot, kiterjedést, életet ad a néma mondatoknak, a sokszor kétséges rendezői elgondolásoknak; és mindig a saját alakját, hangját, hitelét adja; mi más. Ezt a szenvedélyeiben és gondolataiban – úgy látjuk – magávalragadó személyiséget adja, akinek arcán a vívódás, mégpedig a harmonikusan feloldott kételyek hagynak szépen mélyülő nyomot, s ez a megszenvedett derű átszellemíti arcát; de nem a hideg bölcselő szellemével, hanem a krízisek legyőzésében diadalra született szenvedélyes fiatal férfival, és nem baj, ha ez a fiatalság elhú-

zódik azután, mondjuk évtizedeken át, mert inkább szemléletről és karakterről van szó, semmint évek számáról; nyilván a színpadon sincs ez másként.

A napló őszintésége erre a nyilvánra azután szépen rácsafol. És nemcsak Major sötét anticipációjából vált be valamennyit, de ebből a megsejtett és Jago alakjában sikerre vitt személyiséginverzből is.

Mert a napló aprólékosan és kínos részletességgel tárja fel: micsoda keserűségből, mi-féle kétegyéből, hamis látszatokból és eredendő önzésből fakadt ez a csoda. Hogy a személyiség belső kínjaihoz viszonyítva a próbafolyamat minden krízise és kudarca szinte csak helyi érzéstelenítés lehetett. Míg azt is tudja, írja, ismétli, hogy minden gyűlölet, téboly, magány, becsapottság abban a pillanatban, hogy felmegy a függöny, már csak a szerep szolgálatába szegődhet, hogy az illúzió, az elhihetetlen, de elengedhetetlen, mégis csak létrejöhessen.

Hiszen végül is színházban vagyunk. Ahol szükségképpen harsányabbak a színek, és szélesebbek a gesztusok – ahogy mindez az emlékezés írói színeiben és gesztusaiban visszaköszön. Akárcsak a végletes szentivitásban, amelynek léptékváltásai olyan természetesen kötődnek a naplóban megrajzolt színpadi és színpadon túli kulisszához, mint amilyen természetesen olvadnak egymásba szenvedélyek és szituációk: Verona és a Margitsziget, spanyol zárda és a Nagykörút (stb.) kínálja, kölcsönzi és elviseli érzékek és érzelmek egyetemes cserebomlását.

Egyetlen imperatívusszal azonban: hogy mindent legitimálja a taps, ahogy elementáris és visszavonhatatlan a bukás. Még Soós Imre temetésekor is az sejtet némi tragikus vigaszt a zsúfolt ravatalozó előtt, hogy sokan jöttek. Mert „*ha üres a temető, akkor megbuktál*”. A Farkasréten is telt ház kell.

Pedig. Van-e szeszélyesebb és törekenyebb és megbízhatóbb, mint a tapssal ítélkező tucatkortársak? És éppen Gábor Miklós számára, aki írásában pontosan szól a szellem szükségszerű arisztokratizmusáról és a modern tömegesedés kínos következményeiről; aki még '56 gyönyörű pillanataiban is viszolygva sejteti meg a felkelésben a „*statiszták lázadását*”, és aki mégsem áldozná életét a tehetségtelenek szólásszabadságáért a történe-

lemben; ő színészként újra és újra odaadja magát a konszenzus harsány szeszélyének. És itt vész el az a gondolal őrzött distancia, ami szerepeitől elválasztotta, de színész voltától nem választhatja el. Nagyságának ez éppúgy záloga, mint esendőségének. És a napló ennek az *éppúgy*nak is megrázó – művészi – dokumentuma.

(Politikus) Vajon szerep volt-e ez is? Vagy végre formát találó hajlam, amely számára maradandó és visszavonhatatlan sikert ígért, történelmi jelentőségű abgangot és a színpadi mulandósággal szemben messianisztikus öröklétet? Hiszen „hitt benne”, vallja még a Rajk-temetés vihar szagagatta kulisszái között is, hitt a kommunizmusban. De hát egyéb szerepeiben nem hitt-e a maga módján?

Bizonynal nem csak az ábrázolt, súlyos évek jellegéből következik, hogy a politika az emlékezés egyik főszereplőjévé válik – hiszen Gábor Miklós is főbb politikai szerepeket játszott a megidézett években, majd pedig ennek következményei követeltek meghatározó szerepet az ő életében; és egyiktől sem tudta volna megkímélni magát. Ahogy tehát az emlékezésben az ítélkeztől sem – ha éppen ennek túlzott könnyelműsége vagy éppilyen eltúlzott, *könnyelmű hiánya* sejteti a politikai szerepvállalás feloldatlan ellentmondásait, eljátszásakor és elutasításakor egyként. És talán ezért válik az egész emlékezés egyik legkülönösebb: legizgalmasabb és olykor legkényelmetlenebb motívumává ez a szerep, míg maga a kíméletlen felidőzés gesztusa joggal sejteti, hogy ezt is legalább olyan komolyan vette, mint egyéb szerepeit.

„*Én sajnos stréber vagyok*” összegzi majd – meglehetően könnyelműen – Gábor a megidézett diszkomfort eredetét, nem kevés öngyöttréssel persze, ám inkább a kíméletlenség kataraktikus igényével, semmint az igazságéval. Ám hogy ez a fanyar önutálat valamiféle kimondatlan konszenzus részévé válhat, az elementárisan rázza majd meg, amikor saját elmarasztaló ítéletét egykori feláldozatától hallja vissza egy Balaton-parti estén, attól az asszonytól – Plessnétől –, akinek férje meghurcolásában közvetetten bár, de mégsem volt vétlen.

Gábor döbbenete a rezignált kérdés nyomán („*miért lett volna maga gerincesebb?*”) pon-

tosan őrzi a feldolgozatlan ellentmondást, amit az eljátszott politikai szerep túszaaként az ő tiszta szándékai jelentettek – immár fölállóva, visszavonhatatlanul. Hiszen Gábor Miklós számára a kommunizmus nem stréberség és még csak nem is gerinc dolga volt, hanem az egész étellel keresett méltó hit lehetett volna, amikor ez az élet – a háború után – megmaradt és tartalmat követelt az újrakezdés bűvöletében. Mert gerincnél és morálnál és szereplehetőségnél fontosabb pontokon ejtette rabul Gábort ez az eszme, és – talán ezt is be lehet vallani – segített színészi önmagára találásában. Sugárzását csaknem egy életen keresztül viselte: hiszen ezt a militánsan optimista szemléletet, szinte az ifjúság és progresszió valamikori szinonimáját – a hatalom hozta biztonsággal együtt persze – mi más hozhatta volna létre „Gábormikiben”, a védetten és kissé rezignáltan felnőtt úrifíúban?

A politikai szerep eljátszásához persze a tévedések is kellettek, és az ezekkel erősödő félelem „attól, amivé bennem a politika lett és amivé én lettem a politikában” – írja.

Ez teszi majd drámaian elevenné az '54-es „erjedés” megidézését az emlékezés során, az OTHELLO-próbák kulisszái között az egyetemes meghasonlásokat, pontosan és fájdalmasan egybeszöve az élet egészével – hiszen áthatotta! –, pletykákkal, fogfájással, intrikákkal, filmforgatással, próbáléggörrel, hatalmi harccal, erotikus vágyakozással. Ekkor még lelkesíteni tudja Gábort a Rákosi-beszéd, de megnyugvással tölti el Nagy Imre bölcsessége – a vívódás keserveit még nem cserélhette fel a könnyelmű ítélkezéssel sem ő, sem más.

Ahogy történetfilozófiai erejű és mégis emberi vonzalmát hitelesen rajzolja meg a lebilincselően emberi – kritikájában is szeretetteli – portréban, amit az ekkor szabadult Ujhelyi Szilárdról rajzol Gábor az emlékezés lapjain. Aki meg tudta őrzeni tartásának zálogaként *egész meggyőződését* a börtönben, értetlenül és lenyűgözően; és akitől ennek olykor abszurd epizódjai nem tűnnek sem nevetségesnek, sem anakronisztikusnak, hanem legfeljebb hitelesen „*kizökkentnek*” – mint az a kérése, hogy a börtönből mégse szállítsák őt autón haza, mert megnézné az időközben felépült metróállomások dekorációját s a boldogan utazó munkásokat.

Nem gerincprobléma és nem is alkati stréberség tehát, hanem efféle morális etalon sejtethető Gábor Miklós meggyőződése mögött, ezért lesz drámaivá majd a történelmi erjedés sokszor drámaiatlan folyamata, ahogy felnyíló szeme előtt lassan és visszafordíthatatlanul szétfoszlik ennek a moralitásnak minden külső pátosza.

Attól az '54-es tavasztól kezdődően nem lesz kérdéses, hogy az erjedés egyirányú folyamat, és ha ennek a folyamatnak van dramaturgiája, akkor Gábor a maga tehetségével azt fogja szolgálni. Így tárulnak fel azok az epizódok – emlékezetesen és írói erővel idézve meg egy korszakot –, amelyek formát kínálnak lassan, de radikálisan változó meggyőződésének s a belőle következő újabb szerepeknek – amelyet azonban már nem játszhat el. Hiába minden lelkesedése a Petőfi-kör vitáinak peremén, hiába a nagy reményű barátok iránti bizalom és vállalni akart sorsközösség, Gábort mégis akkor fosztják meg fájdalmasan érlelődő belső dilemmáinak katarikus konklúziójától, amikor a – váratlan döbbenettel és mégis szükségszerűen érkezett – forradalom első napjaiban, szegényével távozik – Horvai Istvánnal együtt – színháza viharos társulati üléséről, mert nem korrigálhatja sem személyes azonosulásvágy, sem dacos megbánás azt, amit a történelem szereposztási tévedésének hitt már ugyan, de eljátszott.

És ezután ismét emlékezetes epizódok egyensúlyoznak az eufória és az önmarcanogolás között, és a végre distanciával látni kénytelen Gábor Miklós az októberi napok személyességében és meghasonlásaiban is érzékeny, pontos krónikáját adja. „*Leltárt kéne csinálnom* – írja majd –, *miben is hiszek igazán.*” Mert az „*át nem élt, gyáva bögések*”, amelyek ennek a meghasonlásnak bizonyítékai lehetnek, csak később találhatnak menedéket egy egész nemzet kétségbeesésében – amiben a szovjet megszállás után már önfeladtnak és feltétlenül osztozhat Gábor Miklós is.

És ennek az osztozásnak is van „dramaturgiája”. Míg Gábor játszik tovább. Nem ültetik le, mint Darvas Ivánt rövidesen, voltaképpen nincs is miért; kihallgatják azonban – s a terror, téboly, kétségbeesés és életvágy marandóan megörökített közegében, a kihall-

gatás során döbbenet veszi észre, ahogy újra „kacérkodik” a hatalommal, szinte csábít és csábul; alkata alól, úgy tűnik, nem váltja meg sem a félelem, sem a meghasonlás, sem az undor.

Mert ekkor még a megrendülés sem elég. A kései szembenézés fájdalma mára már feloldozza, de ekkor még – emigráló, eltűnő, átálló, megtévelyodő barátok, kollégák sorsának közelségében – a DON JUAN-ra készül: nagy szerep! nagy feladat! –, és ezt is eljátsza. Ő, aki „elárulta a népet”, mint egy levélben titokban tudomására hozták; no és aki elárulta a szocializmust, ahogy ezt mások éreztetik vele – Gábor pedig ismét főszereplő lesz, ismét csábítani fog, nem tud mást tenni: tehetsége a sorsa.

Míg azután, színpad és szerep minden pokolraszállása nyomán ott nem marad egy meleg test, zavarbaejtően és zavartan, csábítását követő ölelésébe zártan a pesti gettó egyik kapualjában – hogy végre azt is megérthesse: mit is jelent ilyen közelségben az ő szerepe, mások sorsában.

De mégis, ez a bőségesen, színesen és érzékenyen dokumentált politikai szerepjáték veti fel a *szerepértelmezés* megannyi dilemmáját. A legkülönösebb mozzanat talán a szerző izmosodó és többször hangsúlyozott öngyűlölete: viszolygástól undoron át a végletes önelutasításig terjed az érzelmi skála. Amelynek paradox csábítása sem tagadható: az efféle gesztus végletes őszinteséget, kíméletlen feltárulkozást sejtet – ám itt mintha az ellenkezőjéhez vezetne. Hiszen ha az önvád minden érve áll: gyávaságtól stréberségen át polgári kényelemszeretetig és karrierizmusig – akkor mintha az összes konkrét epizódra eleve abszolúciót adna ez a hangsúlyozott, eredendő alantasság. Amivel nemcsak a néző – olvasó – megannyi emléke szegülhet szembe, de az ismétlések fájdalmában megnemesedő gesztus: vajon mikor ér végre fel valamiféle egyszemélyes katarzissal ez a kíméletlenség?

Míg tehát érezhető az önmardosó azonosulás az elkövetett bűnökkel, ugyanilyen nyilvánvaló a distancia a következmények elfogadásában. És ennek dilemmáját a szerző egy frappáns és frivol kis mesévé formálta, amely különös olvasmány a két kötetben. Nem éppen azért, mert egy „*fingról*”, mégpedig egy „*Történelmi Nevezetességű Fing Történetéről*” szól,

hiszen bármiféle emésztőszervi epizód mérhetetlenül emberibb és természetesebb, mint az egykor meggyőződéssel vállalt, majd utóbb felismert embertelenség következményeinek efféle szemlélete. Az EZEREGYÉJSZAKA stílusát imitáló mese egy boldog nászra készülő fiatalember kínos kudarcát rögzíti: a feldiszített mátkához közeledő vőlegényből a nagy nyilvánosság előtt és a legfontosabb pillanatban csaknem emberfölkötti szellentés dörren elő, így – a méglyo jóindulatú, ám általa ekként megfertőzött légből – szégyenében sietve menekül az ifjú, s önként vállalt száműzetésben pergeti napjait, majd éveit. Amikor pedig álruhában, évek múltán visszatérne szülőföldjére, rádöbben, hogy nem feledték tettét: szellentése tagolni segített az időt, a fing elszállt, de emléke örökre fennmaradt.

Éppen az emlékezés olvastán válik fájdalmasan nyilvánvalóvá, hogy mindaz, ami a sztálinizmus éveiben Gábor Miklóssal és általa történt, talán mégsem hasonlítható az EZEREGYÉJSZAKA nászünnepehez, s kiváltképp bűnei – a bűnösök és az áldozatok méltósága miatt, egyként – nem tekinthetők társasági illetlenségnek. Ahogy sem a szégyen, sem a menekülés azután éppen nem a történelmi „illemsértőket” jellemezte, míg az időt sem a szellentés tagolta, hanem tragédiák. A sekélyke mese nem érne ennyit, ha nem utalna valamiféle szomorú aránytévésztesre, malackodással tompítva és semlegesítve a szégyent, és amolyan röhögős-összekacsintó konszenzust ígérve éppen ott, ahol az összekacsintás zárja ki a valóságos, kiküzdött közmegegyezést. Éppen azt, amelynek – szép lapjain – Gábor Miklós emlékezése is egyik záloga.

És ez a méltatlan számvetés lesz kínossá akkor, amikor Lawrence Olivier III. Richárdját nézve fogalmazódik meg Gáborban, hogy „*én is lehetnék ilyen, ha szabad lennék*”.

Hogy vajon a szabadság ott kezdődik-e? Vagy nem jutottunk-e vissza szánalmas összenemzeti kibúvónkhoz, a személyes tartást kezdő egykori mentséghez? Hogy nem vagyunk szabadok, tehetségünket nyilván szétlőtték a szovjetek, mint a várost. De az efféle abszolúció nem veszedelmesebb-e, mint a pusztá cinizmus, és a szabadsághiány nem kínál-e mentséget olyasmire, aminek a hiányára – szemben a szabadsággal – nincs mentség

egyáltalán? És talán ez az oka annak, hogy a politika ebben a visszatekintésben nem válhatott méltó szereppé, sem állításában, sem tagadásában; míg meghatározta ezt az életet, amelyben azonban minden, ez is, egy másik szerep – a színészet – feltétele volt; ott pedig, minden ellenkező feltételezés ellenére: nincs hazugság.

És ezt Gábortól is tudjuk – és az önmarcosó emlékezés sem cáfolhatja ezt a tudást.

(Család) Az emlékirat szerzője által eljátszott és megírt szerepekhez a „kisvilág” szerepei is eredendően hozzátartoznak, olykor éppen a politikai vagy színházi szerep ellenpólusaként, hogy itt végre elvárásoktól és hazugságoktól mentesen lehessen önmaga. Ezek között a meghitt díszletek között, amelyeket ismét csak rendkívüli érzékenységgel és írói erővel idéz meg Gábor, mégpedig a korai ötvenes évek paradox otthonosságát: ahogy a szocializmus építése közben csaknem érintetlen maradhatott a polgári világ megannyi ismert kulisszája: volt vasárnapi ebéd, volt cseléd, korzó és főleg: voltak a nagymamák, a meghittség és otthon zálogaként és olykor áldozataként, a melegséget árasztó mindennapokban, elsősorban: a nagymamák.

És az emlékezésnek ez a vonulata azért marad meghatározó, mert éppen ennek a hívogató és varázslatos idillnek – két főszereplőjével: a párhuzamos életrajzban felsejlő csodálatos hősnővel, Ruttkai Évával, a feleséggel, illetve a bájos kis Julival, a gyerekekkel – mind létezése, mind hiánya egyként feszélyezi, nyomasztja, olykor elragadja, de inkább gyöttri a család fenntartóját, centrumát: Gábor Miklóst. És a gyötrelmek persze ismét csak sokféle és szépen rétegzett összetevője van: a polgári viszonyra változott szerelem közismert ellentmondásaitól kezdődően azon a szellemi, morális és művészi kényelmetlenségben keresztül, amit éppen ennek az életnek csábító kényelme – olykor: mint renyhésege – sejtet, egészen addig a reménytelen románcig, ami Juli meghódítását és megtartását jelenti: a feltételek nélkül akart gyermeki szeretetet.

A napló pontosan ad számot a több-kevesebb rendszerességgel érkező krízisek minden mozzanatáról, legyen az lakáscsere, a két nagymama konfliktusa, gyermekbetegség vagy a házasság érzéki szenvedélyeinek apá-

lya. Az intimitásokra sóvárgó közönség tehát bőven csemegezhet a megrendítő nyíltsággal feltáruló lapokról – akárcsak a színháztörténeti érdeklődés, mondhatnám: filológia, hogy végül is miből épült a Jago és Don Juan és Romeo és a többi.

Nyilvánvalóan nem ebből a polgári életből s nem is ennek (nyilvánvalóan ugyancsak polgári) felrúgási kísérleteiből. Inkább talán: az erre utaló vágyakból, a menekülés illúziójából – az érzelmi konszolidáció halálos öleléséből – s a mindebből következő folyamatos krízisből. És ez az érzelmi-érzéki dinamika azután már csak alkalmakat keres a különféle szerepekben: a családfőében éppúgy, mint a színpadiakban, hogy bejárhassa azt a mozgásteret, amely – ismert okokból – egészében csak a színpadon bejárható. A megejtő szépséggel megrajzolt idillek mégis nyomasztó ismétlődéssel idézik-keresik fel az azonos helyszíneket: Balaton, Leányfalu, Margitsziget és a többi, hogy mindig más eszközökkel, de mindig azonos intenzitással teremtsen újra a boldogságban is feloldhatatlan ellentmondásokat, amelyek alapja, legfőbb mozgatója természetesen Gábor Miklós önmagára osztott szerepével való viadala volna.

(„Gábormiki”) Ha egyáltalán ez az *önmaga* létezik. A címadó „csinos zseni”, a barátok és hódolók által egyként egybemondott „Gábormiki”, a szerepek mögött sejtetett vonzó, vívódó, szellemes és szenvedésekben érlelt derűs személyiség, aki mintha csak maszkként vonná arca elé a különféle kölcsönzött alakokat – hogy cserélgetésével, elrejtésével tárja fel az igazit.

Ha éppen ennek a derűnek és sugárzásnak nem mondana ellent az író, sőt: maga a napló, a művészi nagyság ellenére pedig Gábor bevallott „képtelensége” arra, hogy bármi mással azonosulni tudjon, mint a védettségben felnőtt úriúruval, a szellemes és felszínes polgárral, akit eredendő társadalmi pozíciója és tradíciója óv meg attól, hogy istenigazában odaadja magát valaminek vagy valakinek, hogy ne legyen a sorsa az (ha éppen-séggel nem a végzete), ami egyébként csak tehetsége volna. És ez a tanulság csaknem színháztörténeti jelentőségű – mélyebb elemzések kiindulópontjául szolgálhat.

„Jól ismered itt a lábunk alatt ennek a salaknak minden formáját – fejezi ki ezt legpontosabban

a barát, Bozóky István –, *színét, látod, ábrázolni is tudod, még át is érzéd, de még soha nem estél úgy orra benne, hogy az ízét is megkóstoltad volna.*” És az orra bukás itt egyáltalán nem statikai, hanem főként alkati kérdés – és éppen azé a magatartásé, amit hagyomány, mentalitás, család alakított ki „Gábormiki”-ben – pontosabban: alakított „Gábormiki”-vé. Hogy minden hitelesen megidézett és erőteljesen ábrázolt véglétével és viharával együtt sorsa megkímélje őt mindattól, amitől – például – egy Soós Imrét nem kímélhet meg. Mig éppen ez a különös, reflektív sorsviszony teheti őt alkalmassá arra, ami végül mégiscsak művészté válhat. Színházzá. Életművé. Gábor úgy fogalmazza ezt meg egyszer, hogy színészi precizitása valamiféle átmenet volna „*az álmódosítás és a rejtvényfejtés között*”. Mindez nem csak stílus és nem csak adottság – éppen az emlékiratok sugallják szinte dokumentum-erővel, hanem színháztörténet. Egyszemélyes és maradandó. Személyesebb és maradandóbb bizonytalansággal, mint a dokumentumerejű pletykák, információk és kulisszatitkok. Hiszen ez a személyiség és ez a tehetség pontosan felelt annak a kornak – többértű – igényére is, amely Gábor Miklóst nagyvá tette; de amelyben ott van a vesztély, amit Ruttkai Éva úgy fogalmaz meg – szeretettel, aggódással és némi kárörömmel –, hogy „*vesztélyes, ha az ember rámege a saját szexepiljére*”.

És ismét Shakespeare siet a főhős segítségére. Ahogy egykor Jagóként döbbenhett rá természetének nagyon is eleven ellentmondásaira: a „Gábormiki” sötétebb portréjára, amely mégis talán hitelesebb volt annál, mint amit fényesen önmagának hitt; ahogy később Romeo segít újragondolni bizonyos axiómákat érzékek, érzelmek és szenvedélyek természetéről – amikor megszokás, cinizmus, házasság, banalitás stb. feledtetni tudná, miként is fakad személyiségből szerelem és viszont –, úgy érlelődik most a kétségek zsenije: Hamlet, hogy alkat és szerep majd nyílt színen mérkőzzön meg egymással. Hogy ennek nyomán megszülethessék a felismerés, hogy a nem cselekvés is tett, mégpedig visszavonhatatlan – mert vannak helyzetek, amikor már sem báj, sem társadalmi helyzet, sem érzékenység vagy virtuóz szellem nem mentesíthet a „neki rendelt” tettek alól. És itt a tett – a mű. Mert a további logikai következtetés az emlékezésen – egyelőre

– kívül reked; csak sejteni tudjuk, hogy „Gábormiki”-t ez a dán királyfi még jókor rázza fel és talán menti meg. És nem mással, mint ugyanazokkal az ellentmondásokkal, amelyekre feloldás Shakespeare-nél éppúgy nincs, mint másnál – de amelyek megformálása és kifejezése mintha méltóságot adhatna mindannak, ami enélkül formátlan és üres marad.

(A maszok mögött) Hacsak félre nem hajtja maga a szereplő a maszkot, mint a SZENTIVÁNÉJI ÁLOM mesterembere, hogy megnyugtatóan kiszóljon: kedves közönség, ne félj. A *maszkot*, mely itt nem szerepet jelent, hanem – a lélektan etimológiájával, ugye, *personát*. És mi más lehetne ennek a „kiszólásnak” a tere, mint ez az összesen 862 oldalas monológ, a mind tagolatlanabbá váló magánbeszéd, melynek – nem kevés paradoxniával – komponált szegmentumai megrendítőbbek, őszintébbek és hitelesebbek, mint az emlékek későbbi spontán áradása; noha informatívak és forrásértékűek az utóbbiak, de éppen ez a paradoxia jellemezheti legteljesebben a végső maszkot: a személyiséget.

Mint az immár nem választható szerepet. Ami helyett a szerző kölcsönözhető személyiségekkel kísérletezik, sikerrel, színpadon nagyon nagy sikerrel, és az egyik ilyen szerep a (napló)íróé volt, melynek vonásai azonban – mint ekkor láthatjuk – mégsem egyeznek a *personáéval*.

Mert talán az egyik legmegrendítőbb következtetés az volna, hogy a szerző végül minden szerep fölött szomorúan diadalmaskodik, hogy egyik sem felelhet meg neki, sem ez a hat, sem az eljátszott sokszor hat – a distancia művészi eszközökkel vagy vallomáosan, de végig érezhető.

Mert míg *Gábor az Gábor az Gábor*, vitathatatlan nagyság, művész és klasszikus, mikor mi, mindegy: *kegyelem*; addig ez a Gábor soha nem találja meg azt a formát – igen: szerepet! –, amelyben kinyújthat, amelynek átadhatja magát, és elégedett lehetne végre azzal, aki; nem azzal tehát, amit csinál, él, amit létrehoz; hanem: aki, és ennél a végtelenített keresésnél aligha van fájdalmasabb mozgás.

Ezért a rengeteg keserűség, a kétségbeesésre elegendő düh és dac és szenvedély; ezért tud mindez a fonákjáról megmutatkoz-

ni, mint vágyódás és illúzió és remény, eké-
ként pedig átélésé mindannak, amit sorsa és
alkata rendre megvonna tőle, de képzelete és
tehetsége talán nem; ezért a sorra próbált
szerepek, a ráosztottakon túl az önként vál-
laltak: politikaiak, családiak, barátiak, egye-
bek; és ezért, hogy egyik sem lehet egészen
az övé, hogy mindegyik csak újratermeli a hi-
ányérzetet, mert ő mégis, örökösen kívül áll,
miközben minden sóvárgott „bentlét” min-
den elviselhetlenségével tisztában van;
ezért kellene a naplók, a distancia és mende-
dék, a legszűkebb és egyben legtágasabb nyil-
vánosság – amelyeket íme kiad, de komment-
tál is mindjárt ezalatt, mert vallomásainak
szerepétől is távolságot tartana; de hát lehet-
séges-e még, no és az életmű már áll, meg-
van, maradandó, és ha számára elviselhetet-
len is, akkor sem bizonyos, hogy változtathat
rajta – hát ő mégis, ezúton közli önmagával
kapcsolatos különvéleményét: hogy ő ezt
nem úgy gondolta, hogy ő még utoljára ki-
szólna a maszk mögül, terjedelmesen és han-
gosan és immár nemcsak művészi autoritás-
sal, hanem saját személyisége által hitelesítve,
mielőtt lemenne a függöny, mielőtt vissza-
vonhatatlanná válna az, ami persze amúgy
sem visszavonható, de talán mégis: megvál-
toztatható, újraolvasható, mert azután már
késő lesz, és nem azért, mert az „előadás” ér
véget, hanem mert nem harsanna fel elegendő
erővel a taps; igen: a mindent megváltó,
mindennel felérő siker.

Nagy András

LASSZÓMONDAT, SKALPVERS, SZÓINDIÁN

*Tóth Krisztina: Az árnyékember
József Attila-kör–Kijárat Kiadó, 1997. 54 oldal,
300 Ft*

Tóth Krisztina új kötetéről beszélve most ne
a versekből, hanem a szavakból induljunk ki.
A költő figyelme ugyanis erőteljesen a sza-
vakra irányul. Akik előző könyvével kapcsola-
tban – teljes joggal – kiforrott, kész költőt

emlegettek (tehát azt hitték, sejtetik a költő
világának határait), azokat most meglepetés
éri. De azokat is, akik ezzel a kész világgal
nem tudtak megbarátkozni. Pontosan úgy
van, ahogy Mándy Iván írta A BESZÉLGETÉS
FONALÁ-RÓL, és ami most az új könyv fülsző-
vegét adja: „A második kötet a gyerekkor élmé-
nyeivel, emlékeivel – és zuhatagszerűen. Úristen,
még hogy zuhatagszerűen... Hiszen már az első kö-
tet is (ŐSZI KABÁTLOBOGÁS) egy teljesen kész, tu-
datos költőt mutatott.” A harmadik kötet az új-
rakezdés, az átértelmezés, az erők átcsoport-
osításának kötete. „Most is ugyanazt gondolom,
csak / kimondhatatlanul unom a beszédet.” Így in-
dítja a gyűjtemény egyik legjobb versét, a
SZÓINDIÁN-t. Ha pedig egy költő unja a be-
szédet, ez azt jelenti, hogy alapvető kétségei
támadtak az általa művelt mesterség fogásai-
val és anyagával kapcsolatban, immár min-
dent meg tud csinálni, amit akar, és ha ezt
tudja, ezt a tudást tudja, ha tehát van önis-
merete, és tisztázta a saját lehetőségeit és kor-
látait, nos, akkor azt is megkérdezheti és meg
is kell kérdeznie, hová vezet innen tovább az
út? Vagyis azt kell akarja, hogy ne tudja
mindazt, amit tud, hogy ne legyen az, akivé
önszántából és saját munkája révén lett.

Tóth Krisztina most épp ezzel a versbon-
tással, önleépítéssel, helyzetértékeléssel és
helyzetátértékeléssel foglalkozik. Persze ver-
sei nem pusztán a költői létet kérdőjelezik
meg, hanem általában az emberi lét formái-
val kapcsolatos kétségeiről is tanúskodnak:

„ – nagyon unom, hogy emberek közt,
Kutyákkal kéne társalogni,
nézni macskát, fület hegyezni,
szagra szaggal válaszolni –”

– írja fent idézett versében. Nem csoda hát,
ha második és harmadik köteté között már a
címük is pontosan érzékelteti a különbséget.
A BESZÉLGETÉS FONALA a folytonosságot dek-
larálja, maga a vers (ami egyúttal a HÉT ÉV-
SZÁZAD MAGYAR KÖLTŐI kötetének is záróda-
rabja) arra a szóra végződik, hogy szakadat-
lan, a tradíció szakadatlanul szalad tovább,
még ha másképp sodorják is kicsit. AZ ÁR-
NYÉKEMBER viszont a személyiség és a lehető-
ségek kettősségét, a létező mögött valami söté-
tebb nem létezőt sejtet. Ha magát a verset
fölapozzuk, ott rituális, egyszemélyes árnyjá-

tékről olvashatunk. A játék megismételhetetlen, az árny elszabadul, mint egy orr, és hajnalban telefonjával zaklatja kitalálóját.

Szakítsunk most el néhány jellegzetes szót tehát a versektől, hiszen ezek a szavak csakugyan meglehetősen önállósággal bírnak. Tóth Krisztina szóteremtő költő lett, aki a nyelv által kínált lehetőségek föltérképezésére tör. Mégsem nevezném ezt a törekvést nyelvkritikainak, mert nem kritizálja a nyelvet (bár a beszédet unja), hanem hagyja lehetőségeinek formájába ugrani, „*Mert ott lakozik ő, ahol a majdnem.*” Inkább egyfajta nyelvmegértési kísérletről beszélhetünk. „*Kőhal, faághal, kanna-mély, kéménymagas, fényütlök, fénydoboz, homlokóra, holdáram, jégzsínór, úrgyümölcs, köntörfal, térharang, vízhang, hanglobbanás, álmoháború, álommalom, álmokatalógus, árnyéktorkú, árnyékember, árnyékárok, árnyéknyelv, árnyéklélek, lélekágy, lélekjelen, visszabeszéd, megint (főnév), szóindián.*”

Ezek a szavak többnyire épp természetességükkel lepnek meg. Hiszen a költő gyakran csak egy-egy hangot mozdit el bennük („*vízhang, hanglobbanás, homlokóra, álmoháború*”), ha az olvasó figyelme elkalandozik akár csak egy betűnyit is, akkor megeshet, hogy menthetlenül félreérti a verset. Az tehát, ami olyan finom árnyalatokra épít, és a költő olyan gyöngéd keze munkájáról árulkodik, egyúttal csapda is.

Mint láthatjuk, ezek a szavak a versekből kiragadva valósággal megkövetelik maguknak, hogy bizonyos logika szerint állítsuk sorrendbe őket, és ennek a sorba állításnak a logikája egyszerűen az egész kötetről is sokat elmond. A szóösszetevők egy része természeti fogalom: kő, faág, hal, víz, jég, gyümölcs. A költő, ahogy már egy korábbi idézetben is megfigyelhettük, erősen kötődik a természethez és a természet városba bevihető részeihez, kutyákhoz („*Fülöp, a kutya, kint ül mint maga az Összefüggés*” – PUZZLE), cicákhoz („*a bologatos halogénlámpa [...] kicsit az elveszett cicára / hasonlít, ahogy a fejét tartja*” – AZ ÁRNYÉKEMBER).

Ugyanakkor a biztosan kivehetőnek tűnő valósággal szemben a bizonytalan, a pontosan meg nem nevezhető, a pontosan meg nem tapasztalható, az álombelit választja gyakran témájául. A HAJNALI RELIEF-et például így indítja: „*Nem jól álmodtad?*”. Mintha

egy álom kijavítható lenne, vagy még inkább, mintha egy álom lehetne jóvátehető. Tóth Krisztinának persze nyilván nincs is kétsége ez utóbbi felől, ezért az álom- és árnyéklények olyan nagyarányú felvonultatása e kötetben.

De nemcsak szóösszetételeket hoz létre, hanem szómetszeteket is. Kettévág egy szót, mielőtt még bármi jelentés kapcsolódhatna hozzá, és csak más szavak elmondása után engedi a függőben maradt darabot elhangzani. Amire általában csak a mondat szerkezet képes, hogy bizonyos tartalmakat befejezetlenül hagyjon, és lebegtesse a struktúra lezáródásáig, azt ő felezéssel, kétfelé hasítással éri el, a szó belsejébe belegyömöszöli a mondatot. (A szóindián megpörgeti és elhajtja a mondatlasszót.)

„*Szeszélyes film, sé, erdőt vetít mögéd, tálunk, tálunk, homályos léptek alja, hátrálunk, bejövünk, felröppen és hadarva visszahull ránk a lomb, a rozsdafoltos ég, tálunk megint hová sűrűsödő ködét sodorja, sé, sé, szövegeti, lerakja*”

A vers szelleméhez híven mondat közepén hagyom abba az idézetet. Tóth Krisztina a szavakat megpróbálja végérvényes helyükre illeszteni verseiben. Mit értek ezen? Megpróbálja a használatból következő egyedi jelentést a szó teljes jelentéstartományával visszatölteni. Tehát a beszédből a nyelvbe visszatenni, nem beszélni a nyelvet, hanem élni a nyelvvel. Radikálisan és durván, úgy értem, költőileg néha meglepően durván arra tör, hogy a szóba ne pusztán bevillanjon valami másik jelentés, hanem egyszerre legyen két helyen, egyszerre álljon két jelentés viszonylatában, így szövegét néha annyira evidenssé változtatja, amilyen csak egy vicc lehet:

„*Nem bírok meghalni, az a baj, pedig most – viccen kívül – hogy szeretném fölvenni éjszaka a telefont, és mint nyáron a Gellért teraszán a kacér, de tárgyilagos női hang, beszélni: Figyelem öt perc múlva jön a hullám!*”

Így kerül viccen kívülre és egyszerre két jelentésben belülről a RACHEL, CSENGE című versben. Máskor ez a komoly játék veszít já-

tékosságából, és úgy tűnik, mintha sokkal komolyabbra fordulna. Holott lehet-e bármi is annál komolyabb, mintha valaki, ha csak félig is, de azt mondja, jön hamarosan a holtteste, és meg is adja a záros határidőt, hogy mikor. Ez már annyira komoly és durva dolog, hogy csak viccen kívül, tehát a vicc biztonságos közelében elképzelhető. Ha a SZÓINDIÁN című vers idézését most onnan folytatjuk, ahol fontosabb abbahagyunk, akkor itt sokkal mérsékeltebb égövi jelentésszavakkal találkozhatunk, az *eldől* szó konkrét és absztrakt értelmének egyesítésével és még más egyébvel is, de arról majd az idézet után:

*„meg se mozdulni. Minden eldől
úgyis. Eldőlni hónapokra.
Hallgatni, hagyni nőni bentről
a csöndet, nézni, hogy befolyja
süket mosolyom szépen a lián.
nem jutna át, csak néha, kúszva rajta
egy-két ravasz
szóindián.”*

Itt épp arról van szó, amiről ezzel a kötettel kapcsolatban beszélni próbálunk. Arról, hogy miért kell a *szóindián* szót önálló sorba írni. Írás és létezés elfogadható lehetőségeiről. Meg az elfogadhatatlanokról. A szóindián tehát egyelőre kerüljön külön sorba, és próbáljon beszökní Csipkerózsikához, a témákra különben is maga vesse ki a mondatlasszót (lásd fentebb), aztán ha magához húzta őket, akkor egy jól irányzott vágással emelje le róluk a skalpverset. Nem pusztán az idegen ötlettel való játék miatt hozakodtam most elő ezzel a képpel. Logikusan következik Tóth Krisztina szóösszevonásából, és úgy érzem, hogy a skalpvers kifejezés kitűnően illik a költő nem egy kegyetlen versremekére a kötetből. A szerelmes verset Tóth Krisztina korábban is igyekezett eloldani érzelmes kötetelkeiktől. Első kötetének egyik legjobb darabjában, a SÁRVÁRI FÉNYKÉP-ben egy történet elmondása és részleteinek meglepő egymásra montrozása révén, a második kötet jellegadó szonettjeiben, A SZERETET TERMÉSZETÉRŐL és A FÁJDALOM TERMÉSZETÉRŐL címűekben épp e két fogalom reménytelen összetartozásának felvillantása révén. Ebben a kötetben még messzebb ment: szerető és szeretett, férfi és nő, vágyakozó és közönyös

harcát mutatja meg, betekintést enged a némaságba zárkózó nő maskájá és gondolatai mögé. Ilyen a címadó vers, ilyen a SZILVESZTER. Ez utóbbiban olvashatjuk azt a felejtethetetlen versszakot:

*„Mondanád-e a cipőmről kapásból,
hogy az enyém? Tudnád-e, ahogy én egy
fogásra akasztott kabátból,
vagy még előbb, még mielőtt belépek?”*

Hadd kockáztassam meg azt a szubjektív megjegyzést, hogy a szerelemről ennyire pontosan találót, fölkaparót Szabó Lőrinc óta nem mondtak. (Persze rögtön eszembe jut Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky, Szeretsz, szeretlek. Mily reménytelen, eszembe jut Petri töprengése a szerelmi költészet nehézségeiről, eszembe jutnak Lator László legújabb versei, de mégsem húzom ki az előbbi kijelentést.) Ide, a skalpversek közé tartozik természetesen a VÍVÓK („döfünk vaktában is, csak fájjon. / Rohadt hűség. Ki bírna ellened”), ide tartozik a JÓSLAT, amelyben a lírai én (nőé) egy hosszú vonatút során nem is reagál útitársának udvarlására, aki végül elkeseredésében és reménytelenségében már feleségül kéri: „Brassóig hallgattam válasz és nevetés nélkül.”

Tóth Krisztina úgy váltott hangot, hogy nem kellett költészete korábbi erényeiről lemondania. Versei összetettebbek, súlyosabbak lettek, hangja izgalmas, tiszta, de már nem annyira dalszerű, csengése szopránból alba csúszott, a játékosága komolyabb lett, a komolysága követhetlenebb és annál felkavaróbb, olvasásra és újraolvasásra ingerlőbb, egyre többet árul el a lehetséges valóságról, egyre távolabb lép a konkrét élménytől, elmondja őket, „de nem mint aki tényleg létezik, csak / véletlenül kinyílt, mint a szótár” (BERYX DECACTILUS). Tóth Krisztina költői világa, mely az előző kötetében véglegesen látszott, most izgalmasan átalakulóban, sokat ígérően bővülőben van. Egyszerre több hagyomány folytatása ez a líra, de ugyanannyira új hagyományok teremtése is. Nyíljon ki akár csak véletlenül is ez a könyv, egy mondatlasszó azonnal kirepül belőle, és tévedhetetlenül a csuklónkra tekeredik. Nem enged.

Vörös István

(N)E(U)ROTIKA

Barnás Ferenc: *Az élősködő*
Kalligram, Pozsony, 1997. oldal, 1200 Ft

Az írói életrajzok, a művek, az idevonatkozó szakíráások és nem utolsósorban saját tapasztalataink egyformán megbízható bizonyítékai irodalom és neurózis bensőséges szövetségének. AZ ÉLŐSKÖDŐ igen gazdagon adatolja ezt a kapcsolatot: többek között ezért gondolom előlasásra, diszkusszióra és figyelemre érdemes könyvnek, még akkor is, ha a szöveg merész eszelősségét olykor egy kissé unalmas kiagyaltság váltja fel. Amit merésznek és izgalmasnak gondolok benne, az egy meglehetősen gazdag és heterogén problémamahalmoz, ami egymáshoz sokszor lazán illeszkedő epizódokból, ötletekből, minieszék-ből, gondolat kísérletekből és demonstrációkból, diagnózisokból és gyógyírekből áll, neurózis és erotika, betegség és írás köré rendezett tematikus variációk sora. Másrészt viszont tagadhatatlan, hogy az a vallomások keret, mely ezeket a részleteket volna hivatva eggyé rendezni, Barnás kezében nem tűnik ehhez elég rugalmasnak, és sokszor olyan konvencionális-irodalmiaskodó megoldásokra kényszeríti, melyek alatta maradnak a többi rész koncepcionális-irodalmi színvonalának. Szó, ami szó, Barnás Ferenc első regénye zavarbaejtően vegyesre sikerült, és igen szélsőséges kritikái visszhangot is váltott ki: Szili József a legnagyobbaknak kijáró elmélyültségű tanulmányt írt róla (*Kalligram*, 1997. 9.), mely nem tud vagy legalábbis nem tartja fontosnak, hogy beszéljen írói problémákról, a *Beszélő* 1997. decemberi KVARTETT-jében viszont Bán Zoltán András és Németh Gábor határozottan elutasítja Barnás regényét. Ezt az „egy szavát sem hiszem” típusú elutasítást, ami AZ ÉLŐSKÖDŐ-t illeti, nem gondolom jogosnak, én a hangsúlyt mindenképpen arra tenném, ami érdekes ebben a könyvben.

A regény egyoldalas bevezetőjében előtűnik áll minden, ami a vallomásirodalom klasszikusainak elengedhetetlen kelléke: az elbeszélő titkolt szenvedélyről, szégyenletes betegségről, emésztő büntudatról beszél, arról, hogy a gyógyító tettek helyett a szavak megváltó vagy legalább enyhét adó erejére

bízza magát: „*Azt reméltem, hogy aljas gondolataimat az egymáshoz szorított lapok csendje egyszer majd elnyeli, hogy a leírt szavak megkegyelmeznek a hét lakat alatt őrzött beteges érzéseimnek, amelyekről senkinek sem mertem volna beszélni.*” Az utolsó lap megerősíti a vallomásirodalom kulisszáit: „*Egy esős, csütörtöki kora délután adtam át L.-nek a vallomásom. Nem féltem, pedig lett volna rá okom. Bátorságom talán abból az elszánt-ságból eredt, amely a hosszú bujkálás után készíti a bűnözőt önfeladásra, mert elhatározásától titokban megnyugvást remél.*” A vallomások keret egy neurotikus öngyógyítási kísérleteinek történetévé rendezi el AZ ÉLŐSKÖDŐ epizódjait. A vallomástevő kamaszkorának első kórházi élményeitől kezdve mesél betegségének alakulásáról és az önmagára kirótt változatos terápiákról. Lépésről lépésre haladva a könyvben a lélek és a test betegségeinek egész sora áll elő, a betegségmánia határozza meg a nyelvi fordulatok jó részét, például: „*az én gyógyíthatatlan szifiliszem a melankólia*” (57.), vagy „*Természetesen úgy kellett rendeznie, hogy megfigyelői pozíciója mindezek ellenére megmaradjon, vagyis akár mint valami hasadásos elmebeteg, hol eltiűntethetné, hol meg előránt-hatná saját énjét*” (131.); és különféle testi-lelki kórok sorakoznak fel a történet állomásaiiban is. Az első részben az elbeszélő kórházi osztályokat jár be, azután megállapodik az idegosztályon, később más és más neurózistípusok tüneteit produkálja: egy epizódban fetisztikusan ragaszkodik egy soha el nem csábított lengyel lány fényképéhez: „*Az arcát felidéző fotográfia vette át a tabu összes tiltó vonását, ez örökösített lefokozott szabadságomon, önként vállalt rabságom felett*” (36.), azután a kényszeres függés, a depresszió és a skizofrénia változatos tünetei következnek, majd a könyv vége felé egy remek betétet olvashatunk a fenyegető vallomásszövegtől való paranoid rettegről és az önálló életre kelt szöveggel szembeni cselvetésekről: „*Mindezek tudatában törekedtem bizonyos napokon arra, hogy a telegépellapok háborítatlan csendet élvezzenek [...] Először is vastag, többnyire színes papírokat helyeztem a lapok közé, ekképpen nehezítve meg az oldalak közötti átjárhatóságot. Megpróbáltam a legbarátságaltal-nabb színeket választani, például a vasutaskéket vagy a műtőszőrdet, amelyeken keresztül mondataimnak kevésbé lesz kedvük áthatolni. Természetesen ettől még nem nyugodhattam meg, elvégre egy-egy*

oldal önmagával folytatott beszélgetésének a lehetősége továbbra is fennállt” (267.) stb.

A freudi pszichoanalízis talán minden más irodalom kívüli diszciplínánál nagyobb irodalmi hatásának nyilván az az egyik oka, hogy a neurotikus és a normális lelki működés között nem szerkezeti, hanem fokozati különbséget állapít meg, a patológikus és az egészséges határát elbizonytalanítja. Ebben a felfogásban a beteges úgy lehet elképzelni, mint a „normális” egyoldalú, demonstratív felfokozását. Az ÉLŐSKÖDŐ-ben is valami ilyesmiről van szó, a szöveg egyik leggyakrabban visszatérő motívuma a testekkel (a sajáttal és a máséval) és a mentális működésekkel végzett *kísérlet*. A hiteles körtörténet felvázolása nyilvánvalóan nem célja Barnásnak, a könyv nem a pszichológiai vagy valamiféle pszichiátriai realizmus jegyében fogant, a vizsgálatainak első mondata rögtön cáfolná, ha volna bennünk ilyen várakozás: „*Talán az elején dőlt el minden. Megfoghatatlan, de mindig is ösztönösen vonzódtam a betegségekhez.*” Éppen ezért nem gondolom egészen indokoltnak hibaként felróni azt, hogy végül is nem derült ki egészen pontosan, mi is a főhős betegsége. (Margócsy István, *ÉS*, 1998. febr. 6.) Sőt szerintem a regény egyik nagy ötlete maga a sajátos nevelődéstörténet: az, hogy a különböző nőkhöz kapcsolódó epizódokban a személyiség- vagy inkább szerelmi fejlődéshez egy másik Bildung kapcsolódik, a betegség „magára találásának” állomásai.

Ebben a fejlődéstörténetben a mindig új alakot öltő betegség démonikus természetű, a személyiségben rejtőző destruktív, egyre kontrollálhatatlanabb „másik”-ként jelenik meg, aki/ami végül erotikus kényszerképzetek formájában talál magára, melyekben a szeretett nők más férfikkal folytatott szerelmi aktusai elevenednek meg. A kényszerképzetek ellen folytatott harcában a valomástevő végül az írásterápiához folyamodik: a megváltó szerelm ígéretével kecsegtető, L.-lel jelölt lányhoz fűződő leküzdhetetlen fantáziálásából egy kisregénynyi történetet ír; a beteg fantázia szülte történet szerint L. sajátos módon próbálja meg kikúrálni gyermekkori szexuális traumáját: elhatározza, hogy mindennap másik férfival bújik ágyba – e program változatos megvalósítását olvashatjuk AZ ÉLŐSKÖDŐ közép-ső harmadában. A

promiszkuitás e felettlőbb ambiciózus programja a kísérletléte végeletes, sőt egy kicsit már túlhajszolt variációja: a lány saját testével végzett, laboratóriumian kitervelt kísérletsozrotát követhetjük figyelemmel.

Az élőködés egyik lehetséges, az erotikus kényszerképzetekhez kapcsolódó értelme Barnás regényében tehát a másik feláldozása a fantázia oltárán, az, hogy a túlbujánzó képzelet a szeretett testet, a hozzá kapcsolódó szerelmi múltat ugródeszkaként használja. A képzeletnek ez az önkényuralma, a másiknak ez a kismimizése AZ ÉLŐSKÖDŐ radikális diagnózisa a szerelemről.

Ha AZ ÉLŐSKÖDŐ-t a meghasadt személyiség történeteként olvassuk, akkor az az ember önmagával vívott szívós harcairól, büntudatos önfegyelmezési küzdelmeiről szól kiemeletlen részletességgel, ezt a szenvedéstörténetet hangsúlyozza a vallomásos keret. Ebben a betegessé növesztett hasadásban az írásnak sajátos, némiképp a freudi kvázi-patológikus és terápiás művészeti produkcióelmeletre hajazó koncepciója rajzolódik ki. A másik elképzelt múltjába átlépő, önálló életre kelt fantázia szüli meg azokat az alternatív valóságokat, melyek az alkotás forrásai; ugyanakkor az elbeszélő L. maga kreálta történetében saját betegségének a nyomaira ismer, az írásnak démonúzó mágiaként egyrészt meg kellene szelídítenie, vissza kellene vezetnie hozzá énjének elszabadult, idegen tartományát, másrészt pedig képessé kellene tennie arra, hogy a szeretett nőről leválassa a fantázia szüleményeit, és valóságos másként forduljon hozzá.

L. történetében az elbeszélő a nemeket felcserélve újraírja a másikat eszközéül használó élőködést: öngyógyító programjához a lány „nem személyeket keres, hanem alkalmasnak talált férfitesteket, amelyeknek járulékosan személyiségük is van. Erről azonban nem vehet tudomást” (131.). A másik eszközzé lefokozása a szexualitásban L. történetében sade-i programként jelenik meg: az elbeszélő a FILOZÓFIA A BUDOÁRBAN-t adja hősnője kezébe. Azt is észre kell azonban venni, hogy AZ ÉLŐSKÖDŐ – beleértve a betétkisregényt is – más szempontból kifejezetten anti-sade-i könyv: elmélkedés és erotika nemhogy nem támogatja, hanem kölcsönösen kizárja benne egymást. Barnás regénye – leszámítva az első hu-

szonöt oldalt, amiről még majd ejtek egy-két szót – hátborzongatóan hideg és örömtelen könyv. És ebből a szempontból nem különösebben szeretetre méltó, ami persze nem jelenti azt, hogy ne lehetne nagyon erős bizonyos helyeken. Az örömtelenség a személyiséghasadás egy másik, nem patológikus értelmével kapcsolódik össze: a reflektív öntudatossággal; a szöveg túlnyomó többségében megjelenő erotikaélményt emblematikusan foglalja össze a mondat, amivel az elbeszélő egy sikertelen szeretkezését kommentálja: „Mindketten a rendkívüli élményre kacsingató tudatunk prostituáltjai voltunk, akik eltorlaszoltuk magunk elöl az örömet.” (69.) Hasonlóan tehát a képzelethez, a saját testi, lelki, szellemi folyamatok megfigyeléséből, leírásából, burjánzó elemzéséből és kommentálásából felépülő regényben az önreflexió, illetve az önmegfigyelés is kettős szerepben tűnik fel: egyfelől destruktív, deprivatív hatalom, másfelől viszont az egyik legfőbb szöveggeneráló erő.

A regény nagy részének sötét tónusai alig hagynak nyomot az első huszonöt oldalas részen, mely még a szigorú kritikusok elismerését is kivívta. Ez az első epizód, mely az elbeszélő kamaszkorának kórházi élményeit idézi fel, valahogy kilóg az egész szövegfolyamból, ami leginkább annak köszönhető, hogy a betegség, élőkódés és írás a későbbiekől eltérő konstellációban jelenik meg benne. A bevezető fejezet a későbbiekkel mitikus kapcsolatban van: a kamaszkori rész záróeseményében jegyzi el egymást szexualitás és betegség, amikor a főhős szüzességét egy ideg-beteg nő veszi el. E nővérszobabeli bűnbeesés előtt azonban valóságos kórházparadicsom tárul elénk. Susan Sontag nyomán azt mondhatnánk, hogy míg a későbbiekben egyre inkább a bűntudattal és önutálattal eljegyzett rák típusú betegség veszi át az uralmat, itt az elbeszélő még a betegség arisztokratája vagy zsenije, a betegséghez való kultikus vonzalma itt elsősorban még a Sontag szerint a tbc tematikus konvenciójához kapcsolódó kiválasztottságot, fokozottan elmélyült kontemplációt és megnövekedett érzékenységet jelent. Szemben a kényszerképzetek vagy a kényszeres önreflexió hasadt énjével, ebben a részben az elbeszélő érzéki és intellektuális ingerek végtelen sorának befogadására képes, karakterisztikus határokkal nem rendel-

kező személyiség, akit a kórházi környezet a normálisnál gazdagabb és mélyebb élettapasztalathoz juttat: „Amolyan lélek-laboratóriumnak tekintetem ezt a helyet, ahol másutt megszerzhetetlen információk birtokába jutok.” (18.) Maga az élőkódés pedig itt még korántsem női testek keltette kényszeres fantáziálás, hanem a mások szenvedéséből merített életerő: „Az t lélegeztem be, amit szobatársaim beteg teste, ijedt tekintete kibocsátott, és ez olyan felszabadító volt, akár a börtönlakónak a váratlan kétnapos szabadság.” (13.) A személyiségnek ez az üres-edény-szerű képlete és a környezethez való tökéletes amorális viszony tűnik a legjobb terepnek arra, hogy Barnás működtesse az egyik legelesebb írói erényét: leírásainak, eszmeifuttatásainak dekadens hiperszenzitivitását. A megfigyelések, ötletek és asszociációk túlérzékenysége és extenzitása, amiben egyformán érdekes kicsi és nagy, fontos és jelentéktelen, szenvedés és boldogság, az ápolónők térdhajlata és a pszichiátria elképzelt új módszerei, a kórházi leves és a halottasház, később, a regény egyre inkább redukálódó és befelé forduló, spekulatívabbá váló világában egy-egy leírásra, rövid esszére korlátozódik, és nem alkot olyan gördülékeny, lendületes hosszabb szöveget, mint itt, a kórházi környezet fantáziadús, felettebb szórakoztató bemutatásában.

A vallomások keret egyrészt azért nem túl szerencsés, mert az a szenvedéstörténeti olvasat, amit felkínál, s ami túlságosan is rákényszeríti magát Barnásra, nem számol ennek a szerteágazó anyagnak bizonyos rebellis törekvéseivel. A szenvedéstörténetből kilógó első rész mellett van egy másik fontos elejtett szál a könyvben: a betegségek végtelen halmozódása, ez a bizarr Bildung, egy AZ ÉLŐSKÖDŐ-ben benne rejlő, ám csak félig-meddig megvalósított lehetőséget rejti: a betegségtematika ironikus *kezelésének* a lehetőségét. Eltérően a kötet más kritikusaival, úgy látom, hogy körülbelül a könyv feléig – többek között a karikatürisztikus nőportréknak: az idegosztály nimfomán szépségkirálynőjének, a taszító testű, misztikus hajlamú és zsarnoki természetű birkózólánynak vagy az öngyilkosságra hajló, végtelen kiszolgáltatottságban vonzó vidéki penészvirágnak köszönhetően – ezt az ironikus szólámat határozottan hallani lehet az elbeszélő monológjában, az

ironikus regiszter egyenrangú az öngyógyítás küzdelmének a keserűségével. Szerintem feltétlenül a könyv javára vált volna, ha Barnás fenn tudja tartani ezt a kettősséget, ám egyre inkább belebonyolódik az önfegyelmzés a képzeletet a valósággal, a betegséget a normalitással szembesítő, néha bizony már unalmassá váló retorikájába.

További bajok erednek abból – nem orvosi, hanem irodalmi szempontból –, hogy Barnás nem elégszik meg a diagnózisokkal, és mindenáron gyógyulást, szép, nagyívű történetet akar, s a normalitás utópiájának megvalósításától vagy a katarziszvágytól indítva anyagának legradikálisabb rétegeit: a fantázia önkényuralmát, a testet tárgyiasító közönyös tekintet drámáját, az érzéki-intellektuális megfigyeléseiben feloldódó személyiséget vagy a betegségtematika kiforgatását a megváltozó szerelem melodráájába futtatja. Úgy vettem észre, hogy Barnás általában éppen azokat a részeket képtelen nyelvileg megoldani, tehát a Németh Gábor és Bán Zoltán András által jogosan felrótt rossz mondatokra leginkább azokon a helyeken találunk, melyek a feltételezett normalitást, egészséges gyönyört volnának hivatva képviselni. A megváltozó szerelem lehetőségét képviselő L. jellemzése például az erotikus, illetve betegségbildung közbülső állomásainak jól egyénített nőkaraktereihez képest közhelyes, sőt helyenként finoman szólva ügyetlen: „*meglepően feszes mellei érett nőiségét szegezték mellkasára*” (129.). És még ennél is inkább zavarbaejtő, az erotikus ponyvák nyelvének és, hogy úgy mondjam, erotikus koncepciójának színvonalát sem sűrűlő mélyrepüléssel találkozzunk L. történetében, amikor a lány saját testével végzett kísérletei során végül ráatalál a gyönyörre. Ilyen mondatokra gondolok például: „*A férfi nem kedveskedett, olyan erővel tette magáévá, hogy L. vakogott a rázuhanó gyönyörtől.*” (177.)

A félig-meddig sikerült szenvedéstörténeti keret mellett a végig változatlan, masszív stílisztika homogenizálja AZ ÉLŐSKÖDŐ szövegét. Barnás kissé régmódi, ráérősen megszerkesztett, bonyolult, hosszú mondatokat felsorakoztató írói nyelve elég kockázatos vállalkozás, és mint a fenti példák is mutatják, olykor kétségtelenül elég kínos dolgokba keveredik. Rádásul ennek a nyelvnek a lassú

léptéke sem tudja elfedni, hogy Barnás regénye sok ponton elszert és megoldatlan. Vanak viszont olyan részek is bőven, amikor nagyon is sikerülnek és indokoltnak tűnik ez a meghökkenítő asszociációkra épített, bőven kifejtett hasonlatokat egymás mellé sorakoztató nyelv (nem csak az ironikusan olvasható részekre gondolok); legyen szó akár a mikromelegfigyelések dekadenciájáról, a fantázia túlbujánzásáról vagy az önreflexió útvesztőiről, ez a furcsa kimódoltság nagyon is indokoltnak hat, és igen erőteljessé tudja tenni a szöveget. Éppen azért, mert abban, ahogy ez a szöveg saját irodalmiságát hangsúlyozza, tehát a hosszú mondatok öngerjesztő, preszióz kidolgozottságában, van valami eszelős.

Gács Anna

KINCSKERESÉS HANGYANYOMON

Száraz Miklós György: *Az Ezüst Macska Dunakanyar 2000, 1997. 322 oldal, 690 Ft*

A hangyák igen fürgék és kitartók, némelykor elképesztően nagy utakat tesznek meg. Egyikük feltehetően Macondóból, a Buendia család kertjéből egészen a Fátra hegyei között megbúvó, térkép nem jelölte városkáiig jutott, hogy Jacobus Troll teteme mellett el-evickélve egyenesen az Ezüst Macska fogadó felé vegye útját.

Ez a bizonyos hangya, bár jelentéktelen epizód szereplőnek tűnik, mégsem érdektelen AZ EZÜST MACSKA olvasói számára. Olyan fragmentumok vannak a regény szövegébe ágyazva – akár csak régi kincskereső térkép instrukciói –, melyek metanyelvi állításokként is olvashatók, fontos szempontokat rejtenek önmaguk értelmezésére nézve: hogyan lehet a történetek, különösképp AZ EZÜST MACSKA történetének (történeteinek) titkát kincset megközelíteni. A regény utolsó mondatai váratlan önidézőssel visszaívelnek a kezdő mondathoz, sajátos asszociációt csatolva az abban előköválygó hangya alakjához: „*Kezdje úgy, hogy – Jacobus Troll szerette a*

hangyákat. *És hagyja, hogy a történet úgy kővályogjon elő a ködből, mint hangya a kő alól: szeretlenül és elbizonytalanodva.*"

A „szertelenség” elsősorban a történet linearitásának feladásából származik. Ez egyrészt a körszerűen magába záródó regényidőnek köszönhető: a szöveg utolsó mondatai arról tudósítanak, hogyan jutott el az elbeszélő megírandó regénye első mondatáig. Ilyen szerkezetben mindenfajta kezdet szükségszerűen in medias res történik, célokság, tér-idő linearitása, összefüggések logikai rendje felbomlik, *„mert minden mindennek egyszerre a közepe, az eleje és a vége”*. Másrészt köszönhető a regény keretét adó fikciónak: az elbeszélő azért érkezett a városba, hogy Jacobus Troll halálának körülményeit felkutassa, s ennek érdekében a városka még élő lakóit faggatja emlékeikről. A nyomozói riport fikciójára építő prózai alkotás nem hagyomány nélkül való a magyar irodalomban, ám legismertebb példái, Kölcsey Ferenc VADÁSZLAK című novellájától Sánta Ferenc HÚSZ ÓRA című kisregényéig jól mutatják, hogy ezek a szövegek a több emlékező-narrátor szerepeltetésével lehetővé váló többszemponútú előadásmód lehetőségeit, a nézőpontok eltérő, egymással ütköztethető voltát emelik ki. A García Márquez-regények áthallásaihoz ragaszkodó olvasó ugyanezt a polifon technikát figyelheti meg az EGY ELŐRE BEJELENTETT GYLKOSSÁG KRÓNIKÁJA szövegében. AZ EZÜST MACSKA szerzője azonban nem egy eseményt állít sok nézőpont fókuszába, Jacobus Troll halála periferiára szorul a riportanyagokban meginduló emlékezésben. A Mikszáth-féle mesélő-emlékező adomák emez újrairt változataiban az emlékek „mélysége” sokszor a negyedik-ötödik narrációs szintig, nemzedékek távlatáig terjed, nem is szólva a fiktív XVI. századi vagy középkori történetekről és dokumentumokról. *„Az emlékeink, az emlékezés sem más, mint a felejtés hiátusa: azaz hiba. Mert csak ma van, semmi más”*: az így sugallt örök jelenidejűség következtében minden narrátor minden (relatív bár korábbi időből származó) története „ma”, jelenben játszódik. A regényidő eme sajátos állandóságát hangsúlyozza az órásk története is: Szakáll Krisztián (mit sem törődve a többi város időszámításával) a Tűztorony óráját mindig a nap szerint igazította, ez volt számára és a város számára „az

igazi idő”. Az „igazi idő” sajátága, hogy átjárhatóságot teremt idősíkok között, átjárhatóságot teremt történetek között is: így, posztmodern megoldással, egymásból építkező történetek konstruálódnak. A monológ formájában elhangzó történet a XVI. századi Kishercegnőről az azokból az elemekből (kőpad, robbanás, tréfa a halállal, félelem és örület) építkezik, nő befejezett kompozícióvá, melyek a korábbi fejezetekben a mesélők (feltehetően századokkal későbbi) hétköznapi életének egymástól független részleteit alkoták. A (fiktív) tényekből építkező egységes történetkompozíció antipólusa is szerepel: Pulyka úr megkísértetése és Magdával való szökése olyan esemény, mely a városi levéltárban talált középkori szerzeteséletrajz kompozícióját imitálja. Fikció és valóság, megtörtént és megtörtéendő között ikonszerű megfelelés jön létre.

A „bizonytalanság” alapja a regény egyes szereplőivel kapcsolatban felvonultatott fantasztikum. A fantasztikum rétegének bizonyos elemei racionalizálhatók, s a szöveg ad is magyarázatot egyes eseményekre. Így Kontyos Erzsók „boszorkányosságának”, időjósági képességének megvan a racionális háttere, sőt az ő boszorkányos kakasa kapcsán az olvasó tanúja lehet a „mitológia”, a városi babonák keletkezésének. A kísértetjárások vonatkozásában már nem egészen egyértelmű a magyarázat: *„kísértetek nincsenek. De akit nagyon szerettünk, néha megjelenik”*. Erzsók lakásában a tárgyak vándorolni kezdenek, eltűnnek-megjelennek, ami azonban nem a természet rendjét átható jelenség, hanem Erzsók emlékeztetének tréfája: *„minden, de minden fölöslegesnek tűnt és összezavarodott, amikor úgy látszott, az évtizedes tapasztalatok már nem segítenek, hanem hátráltatnak, amikor a megszokott rítus, a dolgok rendje nemcsak értelmetlennek, de elviselhetetlennek is tűnt”*. Azonban a fantasztikum rétege a szövegben racionális magyarázat nélkül is jelentéseket hordoz, önálló, autonóm világmagyarázatot ad. Működik a regény világában álombeteljesítő csoda. Gladiólusznak és Odüsszeusz doktornak álmai hölgye, illetve álmai hajója „jelenik meg” a lehető legtermészetesebb módon, hiszen *„az álmok nem alakíthatók”*, finoman jelezve életük beteljesedését (végét, bár vég a regény szerkezeti alapelve szerint nem létezik). E törté-

netek sajátsága, hogy narrátoruk nem Gladiólusz, nem Odüsszeusz doktor, az események jellegéből következően egyéb szereplő sem lehet, hanem titokzatos, mindentudó narrátor; talán az a különös „kollektív emlékezet”, mely rendhagyó városmonográfia-ként rendezi újra és egészíti ki a városlakók történeteit. A fantasztikum megakadályozza, hogy a történetek racionális logikai zártsgot nyerjenek, még a legvéglegesebbnek tűnő események, a halál sem válik definitív, az eseményeket megnyugtatóan lezáró befejezéssé. Jacobus Troll alakjához számos különös interpretációt fűztek a városbeliek, melyek jelentős része Trollt transzcendens alaknak tekintik, aki kincseket kutat: talán az életelixirt ismerő rózsakeresztesnek. Troll boncolási jegyzőkönyve szerint a tetem egy megállapíthatatlan korú férfit, akinek már réges-rég meg kellett volna halnia. Persze a boncolást városbeli végezte, s a tetemen tapasztalható különös jelenségeket az olvasó (tudván, hogy Troll megmérgezte magát) tekintheti a mérreg hatásának. Mire való mégis a bizonytalanság, az ambivalencia, paradoxon? *„Megbontani a befejezetet, a látszólag megbonthatatlant. [...] Valamit befejezni, az annyi, mint kivégezni a számtalan lehetőséget. Szűkebbre és szűkebbre szabni a mozgásteret. Egészen a kegyetlen és végső pillanatig. Miközben abban sem lehetünk biztosak, hogy reggelente ugyanazzal az emberrel nézünk szembe a tükörben, aki este az ágyunkba feküdt.”* Fikció és valóság, álom és tények közötti válaszfal is átjárhatóvá válik, s Haramia Gáspár, miután több hétig gyűjtögette a hegymászó-felszerelés darabjait, útnak indul, belép kedvelt expedíciós könyve lapján az egyik képbe, eltűnve az ott magasodó hegy havas lejtőjén (többek interpretációja szerint öngyilkos lesz). A fantasztikum, a „mitologizálás”: védekezés az elmúlás ellen.

A csodás, fantasztikus, abszurd események színhelye egy (Krúdy-allúziókkal körülírt) bányaváros valahol a Felvidéken. *„Mert ha most megkérdeznél tőlem, hogy valójában hol is vagyunk, mit felelhetnék rá? Mondhatnám-e, hogy ebben és ebben az országban, ebben és ebben a megyében, városban? Mondhatnám-e többet, mint hogy ezek között a falak között?”* E falak zárt teret teremtenek, a városlakók történeteit várostörténetté rendezik. E várostörténet a lakók emlékeiből összetevődő kollektív emlékezet do-

kumentumaként is olvasható: így kerül a történetek gyűjtőpontjába az Ezüst Macska fogadó, ahol az egyes szereplők találkoznak, történetek történnek vagy elhangzanak, ahol a szereplők közösségként vannak jelen. Hasonló, bár kevésbé hangsúlyos színhely a „sárga ház” és a temető, amennyiben Kászonyi András interpretációja szerint *„ebben a városban mindenki bolond”*, esetleg kísértet. E különös várostörténet olvasható bármely embercsoport történeteként, melyben – Kontyos Erzsóka szerint – csak a por állandó. Az elmúlás. A város pusztul, vaskorát éli. Akár az emberiség. Az aranykor valamikor Nagy Lajos király korára tehető, de lehet, hogy korábbra. Mert miután lett a tűz, a mérhetetlen vizek, vadak, madarak, *„földi paradicsom”*, majd az ember, *„végül kinőtt a földből az első kunyhó... Aztán a többi utca, a város”*. Rendhagyó teremtéstörténet (földi paradicsommal, pontosabban Paradicsom-heggyel, ahonnan a szép fogadóné s Pulyka úr üzetnek-menekülnek), s talán Bábel történetéből is valamennyi, hisz AZ EZÜST MACSKA városa idegennek, kincskeresők gyülekezőhelye, elhagyatottságra ítélt város. Másképp szólva: *„a halott Teotihuacan”*, egy nép halálának (s egyben rejtett kincsek lelőhelyeinek) szimbóluma. A város Le Goff szavaival élve *„eszköz arra, hogy utazzunk időben előre és hátra: hogy átugorhassuk az egymást követő eseményeket, és közel kerülhessünk régi szituációkhoz”* (A VÁROS EURÓPA TÖRTÉNETÉBEN). Az időutazás itt, amennyiben történeti időkbe vezet, elsősorban a magyar történelem eseményeit idézi meg, különös tekintettel (tán a többszörös nemzethalál-víziók miatt is) az 1848–49-es eseményekre, s (tán a Krúdy-imitációk felélénkítése céljából vagy a kincstalálás reményét felidézendő) a dualizmus korára. Így némely történet történelmi parabolaként is olvasható. Akhilleusz, aki (vészh)harangozó (bár, lehet, herosz is, egy a Széchenyi-féle heroszok közül), az aradi vértanúk napján felzarándokol az egyik hegyorokhoz, gróf Leiningen Westerburg tábornokhoz, aki *„idestova három évszázada verhetett gyökeret a dombon”*. Visszatérve a városba, minden harang kötelére koncot köt, s mikor a kutyák megrohanják, meghúzzák a város valamennyi harangját egyszerre, föbe lövi magát. Tetemét belepi a galambürülék (mely a regény vonatkoztatási rendszerében egy

szentté magasztosult csavargó attribútuma, aki felgyújtotta a németek kaszárnyáját), ezüstös szoborrá keményedik, amelyet a város emlékművévé avatnak. *Honfibúban* felirattal. Az emlékszoborrá, hérosszá, szentté magasztosulás (magyar történelmi hőskultusz) emez abszurd, egyszersmind lealázó módját Erzsók kommentárja kíséri: „*A halottainkban az életet, a múltunkat és a jövőnket kellene tisztelnünk... És ennek a borzalomnak semmi köze egyikhez se. Semmi köze a valósághoz.*”

A város topozsa mellett a másik motívum, amely koherens erőként működik a szaggatott történetmondás során, a kincskeresés motívuma. A város bányaváros, s ez nem csupán az idők mélyébe való leereszkedés (leásás) lehetőségét rejti, hanem rejtett kincsek kutatásának – fellelésének lehetőségét is. E motívum szintén tekintélyes múltra tekinthet vissza a magyar prózairodalomban, mint azt Kármán Józseftől A KINCÁSÓ, Kölcsey Ferentől A KÁRPÁTI KINCSTÁR, Fáy Andrásról A HASZNOSI KINCskeresÉS című elbeszélések jelzik. E novellák a bibliai kincstoposz mentén – „*Ne gyűjtsétek magatoknak kincset a földön, ahol moly rágja és rozsdá marja, s ahol betörnek és ellopják a tolvajok. A mennyben gyűjtsétek kincset, ahol nem rágja moly és nem marja rozsdá, s ahol nem törnek be és nem lopják el a tolvajok. Ahol a kincsed, ott a szíved is*” (Mt 6, 19–21) – a kincskeresők két típusát állítják szembe egymással. Egyikük földi kincset, pénzt, aranyat keres megszállottan, másikkal nem materiális kincs (általában szerelem) után kutat; s míg az előbbi része a bibliai szöveg értelmében a megcsalás lesz, az utóbbi a kincs fellelése. A kincsőrző és igazságosztó szerepkörét többnyire transzcendens hatalommal felruházott vagy annak szerepkörét imitáló személy tölti be. Az EZÜST MACSKA városa évszázadok óta alkimisták, szerencsevadászok gyűlhelye, akik a bányákban rejtlő aranyat vagy aranycsináláshoz szükséges anyagokat keresik, valószínűleg sikertelenül. A város valamennyi lakóját foglalkoztatja a kincsek lelőhelye, bár különböző szempontból. Bernát-hegyi Salamon, a trafikos aranyat kutat fogyhatatlan eréllyel, majd úgy érezvén, itt a végét – mivel „*meghomályosodott a szép szín-arany*” –, meghal, talán öngyilkos lesz. Örökül három Izabella-aranyat hagy, melyet zöld oxidréteg lepett be. Mások – így Haramia

Gáspár, Gladiólusz, Odüsszeusz doktor – más kincs után (a felfedezés öröme, a szerelem, a kaland) törekednek, az ő esetükben lép működésbe a már említett álombeteljesítő csoda: ők távozhatnak a városból, mely az elmúlás színhelye, s távozásuk a történetből egyszerre beteljesedés és új történet kezdete. A kincskeresés centrális alakja Jacobus Troll, akiről a város lakói feltételezik, hogy megtalálta, birtokolja a kincset. (Kincset birtokolnak a Kisgumikutyák, szintén mitikus-mesés szférában mozgó törpék is, ám kincsük munkájuk bére, melyet mások nem sejtene, nem kutatnak, nem irigyelnek.) A kincstre utal Troll neve is: a trollok a germán-skandináv mitológia óriásai, akik hegyek között laknak, ahol kincseiket őrzik. Általában ártnak az embereknek, különösen a kincskeresőknek, ahogyan Jacobus Troll alakjához is számos ártó eseményt, „csodát” kapcsolt a városi legendárium, mitikussá növelve kalandor-alakját. Troll egyvalakinek juttat kincsből: Pulyka úrnak, aki szerelméért elfeledkezvén kincskereső terveiről, a szép kocsmárosnéval szökni akar a városból. Választásával (arany helyett a szerelmet) megállja a próbát, leleplezi Trollt („szélhámos”), aki azonban kincsének csupán igen kis hányadát adja át neki azonnal. A többi is ráhagyja, de majd csak a szökött pár fia, a városba nyomozni-érdeklődni érkező narrátor kapja meg: egy bőrröndnyi, akkor már értéktelen pénzt, hajdan „*krózsai kincset*”. A kincstre, a város rejtette kincstre is érvényes az elmúlás átka. Mert család, város, nép, emberiség átka nem csak (száz év) magány lehet.

A vándorló tárgyak, latin-amerikai vonatkozások García Márquez-allúziói közül kisétáló hangya igen messzire vezet tehát Krúdy-regényekből ismert tájakon, át a narráció útvesztőin, a fantasztikum sűrűjében, ahonnan néha *Trivulzió szeme* kacsint elő, útközben újracsodáltatva Mikszáth mesekompozícióit. Kincset lelhet végül az olvasó is, attól függően, a keresők melyik táborához csatlakozik.

Balogh Piroksa

ELSÜLLYEDT KULTÚRÁK MŰVÉSZETE

Sári József szerzői lemezéről

Időmalom No. 2. (1983)
Elidegenített idézetek (1982)
Búcsú Glenn Gouldtól (1983)
Ballada (1989)
Attribútumok (1990)
Négy invenció (1992)
Concertino (1995)
Hungaroton HCD 31 715

Sári József szerzői lemezét hallgatva úgy tűnik, az idő központi szerepet játszik a zeneszerző életművében. Azt is mondhatnánk, hogy Sári művészetének tárgya az idő. Ezért érezhetjük úgy, hogy a CD-n elhangzó első kompozíció, az IDŐMALOM című kánonsorozat második darabja mottó. A Bach zenéjének hangzásvilágát idéző háromszólamú kánonban Sári a késleltetés technikájával él: ellenpont stúdiómainkból tudjuk, hogy a súlyos ütemrészen megszólaló diszsonáns akkord diszsonanciát okozó, vagyis az akkordtól idegen hangját, amely egyébként csak a szólamvezetés szigorú szabályait figyelembe véve jelenhet meg egy akkordban, az azt követő súlytalan ütemrészen kell feloldani. Ezt a folyamatot nevezik késleltetésnek. Sári azonban csak a mű hangzásfelszínén követi ezt az eljárást. Ha jobban odafigyelünk, észrevesszük, hogy sokszor nem „logikusan” jut el egy-egy diszsonanciához, azaz – a szakmai szleng kifejezésével élve – „ráugrik”, máskor pedig, ahelyett, hogy feloldaná a diszsonanciát, szünetet ír, vagyis a diszsonancia feloldás nélkül szűnik meg. Ennek az eljárásnak következtében a másik két szólam egymáshoz való viszonya megváltozik. Ilyenkor lép be újra a harmadik szólam, amely diszsonáns és konzónáns helyzetben egyaránt új értelmet ad a harmóniai szövetnek, s így lehetővé teszi, hogy a fogaskerékszerűen egymásba kapcsolódó három szólamból létrejövő zenei folyamat továbbgördüljön.

Ez az egymásba kapcsolódás hozza létre a végtelen idő érzetét. A cím is erre utal: IDŐMALOM. A cím pedig szimbólum. Sári itt a szimbólumot a komponálás elvévé teszi meg, úgy, ahogy ezt a reneszánsz zeneszerzői – Busnoys, Ockeghem vagy Josquin – tették. A

reneszánsz zenéjében a világ szellemi vonatkozásai és a szigorúan vett mesterségbeli tudás még nem váltak el élesen egymástól. Úgy gondoljuk, hogy egy adott kor műalkotásából, a reneszánszból éppúgy, mint a máéból, kiolvashatók a kor gondolkodásformái, s bár tudjuk, hogy a kor komponistái igényelték, hogy műveik „szimbolikus üzenetét”, legalább a tudós alkotók (a kor *Kennerei*) felismerjék, megértsék, a kortársak magát a művet nem a gondolkodásforma olvasataként élték meg. A ma komponistája viszont a reneszánsz zenéjéből is ezt olvassa ki, sőt saját zenéjébe tudatosan „belekomponálja”, illetve tudja, hogy amit ő ír, az gondolkodásforma. Ezért is nyúlhat régi korok zeneszerzői eljárásaihoz (mint amilyen a kánon), mert más, vagyis mai relációban értelmezi azt.

Sári egyébként előszeretettel fordul régi korok zenéje felé. Műveiben idézetek, „áldézetek” és ELIDEGENÍTETT IDÉZETEK jelennek meg. A preparált zongorára komponált ELIDEGENÍTETT IDÉZETEK három tételében a zeneszerző Bach WOHLTEMPERiertes KLAVIER-jának két prelúdiumát (a második kötet a-moll és az első kötet e-moll prelúdiumát) használja fel. Szó szerint felhasználásról és nem feldolgozásról vagy átiratról beszélhetünk. Sári egy bizonyos szabályrendszer alapján a Bach-prelúdiumból kiemeli a számára felhasználhatónak tekintett hangokat, s ebből új kompozíciót teremt. Akármilyen zenét írunk is – vélekedik Sári –, a régebbi korok zenéje a „vérünkben van”, vagyis átszűrjük magunkon. S habár a hagyomány nem kitörölthető, mert beépült szervezetünkbe s ezzel együtt a zenénkbe, a mű, amelyet írunk, autentikus alkotás. Még az eredetiség radikális esztétikája is el kell hogy fogadja, hiszen éppen attól eredeti, hogy egyetlen hang sem származik a zeneszerzőtől (a hangokat ugyanis Bach írta), a kompozíció mégis önálló munka. Maga az ötlet is „eredeti”. Ezért jelenhet meg a harmadik tétel végén Bach e-moll fűgája teljes egészében. Az eredetiség fogalmának kettős interpretációját szimbolizálja az, hogy Sári darabjának háttérében felcsendül a távolból hallatszó második zongora, hogy a két réteg nyíltan egymásra tehető, s hogy a Bach-mű – az eredeti – előbújhat a feledés homályából.

Ám fontos az is, hogy csak távolból („come da lontano”) szólal meg az e-moll prelúdium.

Sári arra is rámutat Bach kompozíciójának felhangzásakor, hogy kívülről figyelni ezt a zenét. Tárgyát távolból, szokatlan aspektusból nézi, s ebben az értelemben valóban elidegenítésről kell beszélünk. Ám az első két tétel már olyan távol áll az eredeti kompozíciótól, hogy az ember úgy érzi, az, amit Sári elidegenít, a felismerhetetlenségig torzul keze között, alapelemeire hullik szét.

Erről a szétporlásról, alakvesztésről szól az öttételes, kamaraegyüttesre írott ATTRIBÚTUMOK. A kompozíció minden egyes tételében megjelenik egy-egy jellegzetes motívum, jellegzetes fordulat. Így például a második vagy a negyedik tétel elején Bach III. BRANDENBURGI VERSENY-ének „motorikus” indító gesztusa szólal meg. De a többi tétel kezdete is karakterisztikus: az első tétel félelmet keltő timpani szólója, a harmadik tétel celestacsilingelése és az ötödik tétel kürt dallama egy-egy jellegzetes és kifejező attribútum. Sári a tételek elején tehát egészen konkrét, meghatározható alakzathoz indul ki, és ebből a meghatározottságból fokozatosan jut el a teljes körvonalazatlansáig. Vagyis az attribútum, miközben keresztüláramlik a művész szűrőjén, teljesen elveszíti eredeti jelentését, funkcióját. A mű mégis egyfajta misztikus önkénnyel járja be saját, az alkotótól független útját, nem ismer törvényeket, kiszabadul a komponista keze közül.

E folyamat zeneszerzés-technikai megvalósítása hasonlít ahhoz, amivel az IDÓMALOM második kánonjában találkozunk. A karakterisztikus zenei attribútum megszólalása után Sári látszólag egymástól teljesen független életet élő zenei rétegeket illeszt egymás mellé. Ám ezek a rétegek titokzatos módon, akár a hajfonatok, egymásba olvadnak. Ez az állandó transzformáció hozza létre a zenei folyamatot. A rétegek egy része „végigkomponált”, vagyis a zeneszerző pontosan meghatározza, ütemvonalak közé szorítja, ritmizálja a zenei folyamatot. Más rétegek viszont „szabadok”, Sári itt csupán bizonyos zenei zajokat, zörejeket (skalákat, glissandókat, tremolókat) ad meg, s ezeket az előadók minden kötöttség nélkül játsszák. A tételek a két véglet között egyensúlyoznak, s a kezdeti meghatározottságból kiindulva többnyire teljes anarchiába torkollnak.

Tulajdonképpen pontosan ez történik a hegedűre és zongorára írott BALLADÁ-ban is.

A két különböző karakterű hangszer jellegének megfelelő zenei anyagot játszik. Néha – ha egy effektus mindkét hangszeren megvalósítható – közelítenek egymáshoz, azaz dialógus alakul ki a két hangszer között. Attól kezdve azonban, hogy a hegedű megtalálja, amit keresett – egy bachi „álidézetet” –, mindketten menthetetlenül szaladnak a vég felé. Ugyanez történik a NÉGY INVENCIO negyedik tételében is. Alighogy felfedezzük a zenei karakterek (calmato, con leggierezza, concitato) lehetőségeit, az elképzelhető leggyorsabban (presto possibile) futunk bele a befejezésbe. Sárinál tehát a forma lényege az átalakulás: a darabok végére a körvonalazott attribútumok nemcsak elveszítik jelentésüket, hanem saját végzetükbe rohannak, visszahullanak az „őshomályba”, a jelentés előtti állapotba. A rendezett világ felrobban, a kör bezárul.

Ez a kör egyébként szintén fontos szimbóluma Sári gondolkodásának. A BÚCSÚ GLENN GOULDTÓL című kompozíció két négy szólamú kánonból áll, amelyek attacca kapcsolódnak egymáshoz. A darab közepén, a két kánon találkozási pontján B-dúr akkordot hallunk. Atonális zenében egy ilyen konzonzáns pillanat mindig kiemelt jelentőségű, s a B-dúr akkord valóban tengelyként is szolgál. A zenei forma pedig, miként a Hold, növekszik és fogy: egymás után lépnek be az első kánon szólamai, majd a teljes kánont halljuk, amely a B-dúr akkorddal ér véget. Ez egyben a második kánon kezdetét is jelzi; ez teljes alakjában hangzik fel először, míg végül egyenként elhalnak a szólamok. A második kánon egyébként szünetekkel megszakított korál. E kompozíció rendkívül finom harmóniai szerkesztése bizonyítja, hogy a kánonírás tudománya a XX. században is komoly feladat elé állítja a zeneszerzőt. A disszonancia teljes emancipálódásának korában sem mindegy, hogy mikor mi és hogyan szól, hogy milyen a zenei szöveg hangzása, alakja, jellege.

Sári hangzások iránti kivételes érzékenységét mutatja a CONCERTINO hangszerelése is. Hasonlóan az ATTRIBÚTUMOK-hoz, itt is kötött és szabad részek váltakoznak egymással, sőt gyakran egyidejűleg szólalnak meg. Számos idézetallúzió emelkedik ki a sokféle zenei eseményből. Hallhatunk általalást Bartók CONCERTÓ-jának II. tételbeli rézfúvós koráljára, Stravinsky PETRUSKÁ-jának s A KATO-

NA TÖRTÉNET-ének bizonyos exponált részfüvös pillanataira, s itt is megjelennek bachosbarokkos formulák. Ezek az ismerős alakzatok azonban csak pillanatnyi tünemények. Mintha a zenetörténet folyamán lehámlott volna a zenéről minden. Minden elpusztult, s már csak körvonalazatlan zenei gomolyagot, értelmüket vesztett artikulátlan gesztusokat hallunk. S valami tragikus és éppen ezért eleve illuzórikus erőfeszítést, hogy talán az elvesztett hagyomány emlékfoszlányaiba kapaszkodva képesek leszünk még megérteni egymást. Ezért mondom, hogy Sári művésze az elsüllyedt kultúrák művésze.

A szerzői CD létrehozásában számos előadóművész működött közre. Az ELIDEGENÍTETT IDÉZETEK, a BALLADA és a NÉGY INVENCIO előadásával rendkívüli technikai felkészültségről s a kompozíciók iránti őszinte szeretetről tettek tanúbizonyságot Sári József műveinek előadói, Fellegi Ádám, Várhegyi Andrea és Kertész Rita, valamint Eckhardt Gábor. Az IDÓMALOM második kánonját Gyöngyössi Zoltán, Ittész Gergely és Szűcs Zsuzsanna (fuvola), a BÚCSÚ GLENN GOULDTÓL két kánonját Hóna Gusztáv, Cserháti János, Kácsik Jenő és Balogh Sándor (harsona) játszotta, a zenei forma által megkövetelt koncentrációval. Serei Zsolt és együttese, a Componensemble áttetszően és az érthetőséget előtérbe helyezve szólaltatta meg az ATTRIBÚTUMOK-at, és élménytel, színes előadást nyújtott a CONCERTINÓ-val a Kovács János vezette Magyar Rádió és Televízió Szimfonikus Zenekara is.

Dalos Anna

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

KOMMENTÁR BÁN ZOLTÁN ANDRÁS KRITIKÁJÁHOZ*

Nem mintha sok értelme volna ilyen kommentárokkal rabolni az embernek a saját idejét, ám mivel Bán egyik kijelentése a „sértés”

* Bán Z. A.: A MAGYAR JAUSS. *Holmi*, 1998/3.

diszkurzív stratégiáját követi („*egyébként sincs kedvem [...] elvégezni azt a munkát, amelyet a szerkesztő honoráriumért nem végzett el*”), „szerkesztés-kritikájának” vádlottja ezúttal mégis arra kényszerül, hogy éljen a *Holmi* által felajánlott „válasz” lehetőségével.

Bán, aki maga is úgy látja, hogy Jauß művei „*lelkes*” fogadtatásban részesültek Magyarországon, egy szót sem veszteget a német irodalomtudós munkásságára, ami eleve gyanút kelthet: miért, hogy a magát bölcséleti érdeklődésűként is prezentáló folyóirat olyan kritikussal írat recenziót a kötetéről, aki ugyan a kiadvány „frontemberének” számít (hol mint „könyvmoly”, hol mint novellapályázat-díjazott), de akinek irodalomelméleti érdekeltisége meglehetősen ismeretlen az olvasóközönség előtt. Bár e sorok írója, meglehet, méltánytalanul, nem mindig követi kifejezett figyelemmel kritikusa munkásságát, emez „érdekelttség” legutóbbi megnyilvánulásaként arra azért emlékszik, amikor Bán az egyik legjelentősebb magyar irodalomtudósról jelentette ki, hogy kategóriái „*üres*”, elemzésesei „*sem árulkodnak túlzott képzeldőerről*” (Bán: A KÖRÜLTEKINTŐ TUDÓS. *Holmi*, 1996/10. 1517.). Minthogy egy ilyen állítás után aligha veheti komolyan bárki a kritikus irodalomtudományra vonatkozó kijelentéseit, erősödhet a gyanú, hogy jelen esetben sem a kötet, hanem annak szerkesztője a bírálat tárgya (ami egyben azt a kérdést is felveti, hogy vajon milyen típusú Bán érdekeltisége e téren?).

Bán kritikája elsősorban a technikai szerkesztés hibáit rója fel a mérsékelt szellemességgel KULCS-ként rövidített mű szerkesztőjének (ennek logikus folytatásaként merülhetne fel a sajtóhiba-kritika, a papírminőség-kritika és végül az önkritika, bár ez utóbbinak a szerkesztő már végképp nem lehet a tárgya), illetve sommás ítéleteket alkot a fordítások egy részéről. Minthogy magát mind a Jauß-életműben, mind a lábjegyzetek világában járatosnak mutatja, nyilván véletlenül került el kritikusai figyelmét, hogy az idézetek célnyelvi kiadásainak feltüntetésében vagy fel nem tüntetésében e kötet Jauß – formailag következtelen – eljárását követi. Az irodalomtudományos munkák olvasóit ugyanis nemigen lepheti meg az, hogy olykor bizony elmarad egy idegen nyelvű idézet

fordítása, sőt – ami nyilván maga az apokaliptiszis! – még az is előfordul (pl. Jaußnál, de az imént idézett recenziót is ez bosszantotta [Bán, 1996. 1519.]), hogy egyazon tanulmány ugyanazon művet hol német fordításban, hol az eredetiben citálja. Aki ennyire ismeri Benjamint, nyilván tisztában van azzal is, hogy a fordítás nem helyettesíti az eredetit.

E téren a kritika tehát eltéveszti a célpontját, és magát Jaußt bírálja. Mindazonáltal azokat az idézeteket, amelyeknek létezik magyar fordítása, a „KULCS” (végig, nem „felésmélve”!) a fordító megnevezésével közli, miközben tartja magát Jauß jegyzetelési technikájához. Bán, aki – mint kritikus – nyilván ismeri a könyvet, ezt ellefejtí észrevenni – emiatt válik az elsőként idézett kijelentése sértéssé. Persze ez az eljárás valóban nem felel meg teljesen „a magyar kiadási tradíciónak”, amelyet a „KULCS” szerkesztője nem is tart oly magától értetődően követendőnek, mint kritikus (kissé eltávolodva a témától: e „tradíciót” olyan szokások jellemzik, mint pl. a költői kötetkompozíciók eltüntetése a kronológiában – elég csak arra gondolni, vajon hány olvasónak van valamilyen fogalma Petőfi vagy József Attila – létező – kötetéről).

Az, hogy a „KULCS” Jauß programadó tanulmányát két fejezet kihagyásával közli, Bán számára a szocialista cenzúra kései örökösévé avatja a szerkesztőt, aki abból indult ki, hogy a kimaradt részekben megfogalmazott, tudománytörténetileg mára kevesebb jelentőséggel bíró kritikát – mint az a kötetet bizonyára olvasó Bán számára is feltűnhetett – Jauß több, a „KULCS”-ban is szereplő tanulmányában felvázolja.

Természetesen senki nem állíthatja, hogy a kötetben nem maradt (nem is kevés) hiba, pl. az említett két rész kihagyása sincs feltüntetve a könyvben, és ilyen a Bán-kritika 442. oldalának legalján kifogásolt lábjegyzet is. Ezek azonban hibák („mistake”-értelemben) és nem tévedések („error”-értelemben – ehhez vö. P. de Man: KANT AND SCHILLER ÚÓ: AESTHETIC IDEOLOGY. Minneapolis/London, 1996. 134.), éppen olyanok, mint a könyv árának megnövelése 100 Ft-tal, illetve az egyik Jauß-kötet megjelenésének tíz évvel későbbre datálása Bán recenziójában. Ami persze a technikai szerkesztés tekintetében nem

menti fel a „KULCS”-ot, ám a szerkesztés koncepciótlanságára, illetve esendő koncepciójára vonatkozó kritikát (Bán, 1998. 442.) érvényteleníti.

A kérdés persze sokkal inkább az marad, vajon miféle érdekeltség vezérli Bánt az irodalomelmélet környékén kivételes alkalmakkor tett kétes kirándulásai során. E sorok írója által ismert kritikai írásai ugyanis erre nem adnak magyarázatot, valamiféle „külső kényszer” tételezése pedig a tulajdonítás (Bán szövegét jellemző) stratégiájának vétségébe esne. Bár ez igazából mindegy is: a kritikus nem először (és nemcsak az irodalomelmélet bizonyos művelőit ostromozó, hanem irodalmi kritikáiban is) követi el önmagával szemben azokat a diszkurzív hibákat, amelyek miatt tevékenysége egyre inkább (egy 1934-es irodalmi vitából kölcsönzött kifejezéssel) „a szellem küllönítményesei”-ére emlékeztet.

Kulcsár-Szabó Zoltán

VALLOMÁS EGY KOMMENTÁRRÁ

Kulcsár-Szabó Zoltán kommentárjában azt állítja, hogy a KULCS (elnézést a *valóban* „mérsékelt szellemességért”) szerkesztésekor Jauß lábjegyzetelési technikája volt a mértékadó. Ez nem igaz, továbbra is könnyen bizonyítható, hogy az éppen adott folyóirat gyakorlata volt a mértékadó, azé, ahol a könyvbe beválogatott Jauß-cikk először megjelent. Ezért egyszer ilyen, máskor olyan e technika, vagyis konzekvensen inkonzekvens, vagy fordítva. A magyar *tudományos* szerkesztési-publikálási tradíciót (amely József Attila, Petőfi és még sok más író kiadásai tekintetében valóban problematikus, ebben nagyon igaz a vitapartneremnek, de hogy jön ez ide?) csak a *Holmi* (és részben a *Helikon*) követte, amikor közreadta a nagy német tudós Italo Calvino-elemzését. Ezt nem akartam megemlíteni bírált cikkemben, hiszen mint a folyóirat „*frontembere*” ízléstelennek tartottam volna a *Holminak* „*kalánnyal alányalni*” (Nemes Nagy Ág-

nes) éppen a *Holmi* hasábjain. Kulcsár-Szabó Zoltán „*a szellem különítményesé*”-nek nevez; jóindulatú vagyok, ezért feltételezem, hogy nem tudja, mit beszél.

És most, mivel a vita színvonala már megengedi, nyakig az ízléstelenségbe! Úgy látom, Kulcsár-Szabó Zoltán példásan kifejezett üldözési mániában (Verfolgungswahn – ném., orv.) szenved: „*erősödhet a gyanú, hogy jelen esetben sem a kötet, hanem annak szerkesztője a bírálat tárgya (ami egyben azt a kérdést is felveti, hogy vajon milyen típusú Bán érdekeltisége e téren?)*”. Bevallom most a nagy nyilvánosság előtt, semmiféle irodalomtudományos érde-

keltségem (literaturwissenschaftliche Interesse – ném., argó) nincs. Olyannyira nincs, hogy a novellapályázaton nyert pénzzel azonnal egy Konstanz környéki bordélyházba vonultam, ahol a magammal vitt Jauß-kötetek előtt válogatott, még Walter Benjamin-től szopott esszéizmusokra és zsrnálkritikákra kényszerítettem a műintézet egyébként implicitebb olvasási aktusokhoz szokott lányait és fiait. A görbe este a „kein Jauß ohne Kulcsár”, valamint az „an error is not a mistake, / shame on you and kiss me, Miss Kate” mondóka eléneklésével ért véget.

Bán Zoltán András

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros-alapítvány és a József Attila-alapítvány támogatásával jelenik meg